

ESÉLY

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Csapody Tamás
METSZÉSPONTOK

Ian Gough – Pete Alcock
KOLLEKTIVIZMUS, DEMOKRÁCIA
ÉS EMBERI SZÜKSÉGLETEK

Vági Gábor
AMIT ÉRDEMES TUDNI ÉS AMIT NEM

Pőcze Gábor
SZOCIÁLIS ASSZISZTENS KÉPZÉS:
TÉNYEK, DILEMMÁK, PERSPEKTÍVÁK

90/2

ESÉLY

Kiadja: a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

Szerkesztőség címe: 1083 Budapest VIII., Kun Béla tér 2.

Telefon: 33-77-97

Felelős kiadó: Ferge Zsuzsa

Készült a Pátria Nyomda Dombóvári Gyáregységében

Táskaszám: O 20374

Példányszám: 3000

Engedély száma: III/PHF/164/1989.

Felelős vezető: Vass Sándor vezérigazgató

A megjelenést támogatja:

az Állami Biztosító és az MTA—Soros Alapítvány

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg

és nem küldünk vissza

Előfizethető a szerkesztőségnél

Megjelenik kéthavonta

Terjeszti a Magyar Posta

A lapot szerkesztik: Balipap Ferenc, Bíró András, Csepeli György,

Ferge Zsuzsa, Gombár Csaba, Gönczöl Katalin, Hegyesi Gábor,

Juhász Pál, Kiss István, Lakatos László, Léderer Pál,

Lévai Katalin főszerkesztő, Nagy Endre, Romhányi Judit,

Salgó Lajos (NSZK), Somlai Péter, Szabó Dénes (Kanada),

Szelényi Iván (USA), Szalai Júlia, Szűcs László, Talyigás Katalin,

Tausz Katalin

ISSN 0865-0810

ESÉLY 90/2

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 **Csapody Tamás:** Metszéspontok
16 **Ian Gough–Pete Alcock:** Kollektizmus, demokrácia és emberi
szükségletek

MAGYAR VALÓSÁG

- 28 **Vági Gábor:** Amit érdemes tudni és amit nem
37 **Széman Zsuzsa:** Gondolatok egy pályázat kapcsán
41 **Kőnig Éva:** A gazdátlan házak avagy a nyugdíjasok házainak je-
lenlegi helyzete

ÉLETKÉPEK

- 51 **Diósi György:** Mi történik a kerepestarcsai cigányokkal?

A SZOCIÁLPOLITIKA TORTÉNETÉBŐL

- 58 **Borsos Endre:** A magyar lakásügy a háború kezdetétől (Részletek)

OKTATÁS

- 75 **Pőcze Gábor:** Szociális asszisztens képzés: tények, dilemmák, pers-
pektívák

JOGI ESETEK

- 82 **Szűcs László:** A társadalombiztosítás jogi szabályozásának kérdései

ÖNSZERVEZŐDÉSEK, MOZGALMAK

- 92 **Horváth Gyula:** Híradás a hazai ILCO klubok működéséről
95 Jöhetnek az öregek
(Lévai Katalin interjúja Csorvási Sándornéval)

INFORMÁCIÓK, SZOLGÁLTATÁSOK

- 99 Védett Szervezetek Országos Szövetsége
105 **Bánfalvi István:** A szociálpolitika és a családpolitika integrációja a
90-es években c. konferenciáról
107 **Talyigás Katalin:** A rákbetegek családjainak támogatása

KÖNYVEKRŐL

- 109 **Ferge Zsuzsa:** A törékeny öregek és a közösségi gondoskodás

2012 ÉVI

2012. ÉVI SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

TARTALOM

BEVEZETŐ

1. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

2. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

3. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

4. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

5. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

6. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

7. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

8. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

9. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

10. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

11. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

12. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

13. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

14. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

15. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

16. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

17. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

18. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

19. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

20. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

21. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

22. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

23. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

24. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

25. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

26. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

27. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

28. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

29. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

30. A SZOCIÁLPOLITIKA ALKALMAZÁSA

Csapody Tamás

Metszéspontok*

(A polgári szolgálat
és a szociális, egészségügyi munka
összefüggései itthon és külföldön)

A modern hadseregek létrejötte után, az általános hadkötelezettség bevezetését követően beszélhetünk csak — a mai értelemben véve — katonai szolgálatmegtagadásról. A katonai szolgálatot megtagadni annyit jelent, mint egyénileg nemet mondani a fegyverfogásra, tudatosan kimaradni a törvénnyel szentesített ölési gépezetből. A szolgálatot megtagadókkal szemben az állam két dolgot tehet: vagy szigorúan megbünteti őket, vagy különböző közmunkáknál felhasználja munkaerejüket. A háború után, a demokratikusan fejlődő országokban, ahol a szabadságjogok érvényesülésének voltak hagyományai, egyre tarthatatlanabbá vált az első megoldás. A polgári és politikai jogok térnyerését követően pedig kívánatos volt, hogy az általános hadkötelezettség kényszerén enyhítsenek. Az elmozdulás két irányba történt: vagy bevezették az önkéntesség elvén nyugvó hivatásos, illetve zsoldos hadsereget (Nagy-Britannia, USA), vagy pedig megalkották a polgári szolgálat intézményét (Svédország, Norvégia, Hollandia).

A polgári szolgálatot mindig egy kisebbség választja csak. Olyan emberek, akik vagy vallási nézeteiknél fogva (szekták, gyülekezetek), vagy világnézeti, etikai, emberbaráti, esetleg politikai nézeteik folytán vannak kisebbségben. Egyszóval lelkiismereti alapon, saját nézeteik, kimunkált véleményük alapján választják a másik szolgálatot (és mások szolgálatát), vállalják a kisebbségi helyzettel, a különböző mértékű diszkriminációval járó nehézségeket: az ár ellen úszást. Vallásos, pacifista, human beállítódásukból, életfelfogásukból eredően ezek az emberek sikerrel és hatékonyan alkalmazhatók a segítő szakmákban, a szociális és egészségügyi ágazatokban. A katonai szolgálatmegtagadók-ról, azaz a polgári szolgálatot választókról — anélkül, hogy idealizálnánk őket — a nemzetközi tapasztalatok alapján elmondható, hogy az átlagnál érzékenyebben reagálnak a világ és benne a társadalom prob-

* A tanulmány az MTA–Soros Alapítvány támogatásával készült. „A hatályos szabályozás kérdőjelei” című rész megjelent a Magyar Nemzetben.

lémáira, önként vállalt feladataikat precízen és tisztességgel elvégzik.

Az alacsony társadalmi presztizsű, alacsonyabb jövedelmet kínáló, társadalmilag fontos ágazatok — mint például a szociális és egészségügyi ágazat — rendszerint munkaerőhiánnyal küszködnek. A világ számos országában felismerték a kézenfekvő érdekazonosságot: az olcsó, minőségi — emberbaráti — munkát végző katonai szolgálatmegtagadók és a társadalom érdekeinek egybeesését.

A polgári szolgálat formái

Ennek az érdeknek az egybeeséséről is tudósít Eide és Mubanga-Chipoya a katonai szolgálatmegtagadás kérdéseivel foglalkozó, 1983-ban készült ENSZ jelentése,¹ valamint az Amnesty International 1988. februári jelentése.² Ezeknek a világ 153, illetve kb. félszáz országát számbavevő dokumentumoknak alapján megállapítható, hogy polgári szolgálaton a világban mást és mást értenek. Helyenként polgári szolgálat kifejezéssel illetik a katonaként, *katonai keretek között végzett nem fegyveres szolgálatot*, a hadseregen belül végzett különböző munkavégzést is. Az ilyen típusú „polgári szolgálat” (mint amit például az NDK-ban a Bausoldat, azaz „építő katona” végez, vagy Izraelben „a védelmi erők számára végeztetett” munka) fegyver nélküli katonai szolgálat teljesítését jelenti építő, karbantartó alakulatoknál. Ez a fajta öszvér megoldás ötvözi a másságból eredő esetleges hátrányokat és a katonaélet terheit, anélkül, hogy a polgári szolgálat előnyeit tartalmazná. Számos országban hívják polgári szolgálatnak a *közüzemek, illetve az infrastruktúra területén a hadsereggel semmiféle kapcsolatban nem állóan teljesített szolgálatot*. A vasutak javítása, erőművekben való munkavégzés, telefonhálózatok építése (Svédország), közelebbről meg nem nevezett „fejlesztési programokban” való részvétel (Madagaszkár, Mexikó, Marokkó, Spanyolország, Srí Lanka), vagy a „nemzeti erőforrások védelme” (Spanyolország) összefüggésbe hozható a honvédelmével, illetve katonai érdekekkel. Közvetve — olykor közvetlen módon — a fegyveres erők érdekeit szolgálják, de legalábbis az ilyen szolgálat lehetőségét hordozzák. Társadalmanként eltérő mértékben, de tartalmaznak valamit a munkaszolgálat intézményéből is. Megint más országokban (például Belgium, Olaszország, Norvégia, Svédország) a *polgári védelem területén* is dolgoznak alternatív szolgálatot teljesítők, akiket szintén polgári szolgálatosoknak hívnak. Ez a fajta szolgálat szorosabb-lazább összefüggést sejtet a katonasággal, annak fogalmi rendszerében (például hátországvédelem) gondolkodik, annak a szemléletéből táplálkozik. (A „polgári szolgálat” felsorolt típusait *pszeudo polgári szolgálatnak* kereszteltem el, mivel ha tartalmaznak is lényeges, a polgári szolgálatra jellemző vonásokat, hiányzik belőlük az egészenek a lényege: a polgári-civil szellemiség.)

A tényleges, a valódi polgári szolgálaton azt az Európa Tanács által is javasolt³ alternatív szolgálatot kell érteni, amely „alapjában véve civil jellegű”,⁴ „a közérdeket kell szolgálnia”, és amelynek „az a célja, hogy a katonai szolgálatmegtagadók a társadalomnak hasznos munkát végezzenek, olyanokat, mint kórházi szolgálat vagy szociális szolgálaton belül végzett tevékenység, illetőleg műszaki segítségnyújtás a fejlődő országoknak”.⁵ Egy országon belül elképzelhető, hogy van lehetőség

pszeudo és valódi polgári szolgálat teljesítésére is. (Például Belgium, Izrael, Olaszország.) Az Amnesty International említett jelentése csak az olyan alternatív szolgálatot ismeri el polgári szolgálatnak, amely „tisztán civil jellegű, és polgári hatóságok irányítása, illetve ellenőrzése alatt áll”.⁶ Tehát az eskütevéssel, fogadalommal, fegyverfogással járó (vagy azt mellőző), reguláris alakulatokba szervezett katonai szolgálattal szemben a polgári szolgálat eskütevés illetőleg fogadalom nélküli, fegyvertelen, a fegyveres erőktől független — elsősorban egészségügyi, szociális, civil — szolgálatot jelent. Az egyik fegyverrel a kézben (illetve fegyveres testület részeként), a katonai törvények hatálya alá tartozva, meghatározott ideig főfoglalkozású katonaként, a másik egészségügyi dolgozóként, szociális munkásként, polgári törvények hatálya alatt, továbbra is civilként szolgálja ugyanazt a hazát, ugyanazt a nemzetet.

Az említett dokumentumok szerint a polgári szolgálatot vállalók leggyakrabban a szociális szférában kapnak munkalehetőséget (Belgium, Franciaország, Svédország). Sorrendben az egészségügy, azon belül is a kórházi- és mentőszolgálat (például Ausztria, NSZK, Finnország), majd az oktatási és nevelési tevékenység (például Benin, Izrael), valamint a hazai (Madagaszkár, Mexikó, Sri Lanka) és külföldi (Dánia, Olaszország, Norvégia) fejlesztési programokban való részvétel következik. Dániában, Franciaországban, Olaszországban erdészeti, míg Spanyolországban környezetvédelmi munkát is végezhet a polgári szolgálatos. Ezekon kívül még kulturális területen, könyvtárban, múzeumban (például Dánia, Franciaország), kolostorban (mint idegenvezető — például Finnország), „ENSZ mozgalomban” (például Dánia), béke-mozgalomban (békeszolgálat — például Belgium), börtönben (mint nevelő — például Finnország), mezőgazdaságban (például Izrael, Svédország) nyílik lehetőség az alternatív szolgálat kitöltésére.

Az Európai Lelkiismereti Megtagadók Irodájának tervezete szerint⁷ a polgári szolgálatnak nem kell nemzeti keretek között mozognia, azt — véleményük szerint — európai dimenzióba kell helyezni. Az Európa Ház felépülése után, a határok nélküli Európában a polgári szolgálatot közösségi szolgálatként lehetne felfogni, s így lehetőség nyílna a polgári szolgálatosok cseréjére. Az Iroda konkrét csereprogramokat is ajánl: a 4—16 hónapos polgári szolgálatot teljesítők 3—12 hetes szakmai képzést követően egészségügyi és szociális intézményekben, a környezetvédelem területén, a kulturális szférában vagy a mezőgazdaságban dolgozhatnak.

Ahány ország, annyi féle polgári szolgálat létezik — mondhatnánk. A következőkben azokat az országokat vesszük sorra, amelyek számunkra ma mértékadóak lehetnek, illetve modellértékűek.

*Nyugat-Németország*⁸ a második világháborút követően nem tarthattott fenn hadsereget. Ez is közrejátszott abban, hogy életre hívja a polgári szolgálat modern formáját, amelyet ma a sorkötelesek 15⁰/₀-a választ. (Európában — és valószínűleg az egész világon — ez a legmagasabb arány.) 1988-ban 20 ezer munkáltató fogadta a 83 ezer főt számláló „alternatív hadsereget”. (100 ezer polgári szolgálatosra lenne igény.) A törvény szerint minden olyan munkáltató intézmény szoba jöhet foglalkoztatóként, amely tevékenységével az általános jólétet és a társadalmi haladást szolgálja. Előnyben részesítik az emberek ellátásával, gyógyításával, gondozásával foglalkozó egészségügyi és szociális

ágazatokat. Kifejezetten tilos az olyan munkahelyen való foglalkoztatás, amely profit-orientált vagy amely munkaszolgálat vagy kényszermunka jellegű. A pénzügyminiszter rendeleti úton határozza meg azokat a nem-profit-orientált területeket, ahol — adómentesség mellett — a polgári szolgáltatások foglalkoztatása megengedett. Törekednek arra, hogy a polgári szolgálatot teljesítők ne vegyék el mások elől a munkalehetőséget, a munkahelyeket. Ez az elv csak úgy valósulhat meg, ha olyan területeken dolgoznak, ahol tartós a munkaerőhiány. Hogy a munkáltató szívesen fogadja a polgári szolgálatot teljesítőt, a kormány a fiatal zsoldját, betegségi- és nyugdíjbiztosítását, ruha- és — esetenként — szállásköltségét a költségvetésből központilag megtéríti. Ilyenformán az évi 23 200 márkába kerülő polgári szolgálatteljesítés foglalkoztatónak mindössze évi 7200 márkába, azaz a szokásos foglalkoztatási költségek 1/5-ébe kerül.

A polgári szolgálatot vállalók kb. 60 százaléka egészségügyi intézményekben dolgozik. Csak Dél-Németországban a Vöröskereszt, amely a mentőszolgálat, a betegszállítás, a vízi és hegyi figyelő- és keresőszolgálat, valamint a véradószolgálat feladatait látja el, 7 ezer főállású alkalmazottja mellett 4 ezer polgári szolgálatteljesítőt foglalkoztat.⁹ Jelentős foglalkoztatási helynek számítanak a gyermekklinikák, valamint a Bonnban működő Egyetemi Klinika és Rehabilitációs Intézet is. A szociális szférában kb. 40 százalékra, a táj- és környezetvédelemben 1—2 százalékra tehető a szolgálatteljesítők száma. (Ezt az utóbbi foglalkoztatási formát a hivatalos szervek nem tartják szerencsésnek.) Az operatív ügyintézéseket végző kölni székhelyű Szövetségi Civilszolgálati Hivatalban 700, a Német Vöröskereszt és a Német Béke Társaság keretében 100 polgári szolgálatteljesítő tevékenykedik.

A 24 hónapos, a katonai szolgálathoz 6 hónappal hosszabb szolgálat megkezdése előtt, 15 külön iskolában, néhány hetes tanfolyamon készítik fel a katonai szolgálatteljesítőt a státuszt elnyerő fiatalokat. A felkészülés ideje alatt az elengedhetetlenül szükséges szakirányú ismeretek elsajátításán kívül jogaikkal és kötelezettségeikkel is megismerkednek. A polgári szolgálatteljesítő javaslatot tehet arra, hogy az adott keretek között milyen munkát kíván végezni. Gyakori, hogy ő maga, még a kérelem benyújtása előtt megkeresi azt az intézményt, ahol szívesen dolgozna. S bár végső soron a Szövetségi Civilszolgálati Hivatal dönt a munkahelyről, a gyakorlat az, hogy a hivatal messzemenően figyelembe veszi a már kialakult kapcsolatot, valamint azt, hogy a szolgálatteljesítő lakóhelye és munkahelye ugyanott legyen.

A polgári szolgálatteljesítőkről az NSzK-ban pozitív kép alakult ki. A hivatalos véleményekből és kötetlen beszélgetésekből egyaránt az derül ki, hogy összehasonlíthatatlanul jobban dolgoznak, mint fizetésért dolgozó kollégáik.

Ausztriában 14 éves múltat tekint vissza a polgári szolgálat intézménye. Ez idő alatt összesen 29 967 fő (a hadköteles népesség 2 százaléka) szerezte meg a lelkiismereti megtagadói státuszt. (1986-ban a 3417 kérelemből 1972-t fogadott el a Polgári Szolgálati Bizottság.)¹⁰ 1988-ban háromszor annyi munkahely állt a polgári szolgálatteljesítők rendelkezésére, mint ahány polgári szolgálatteljesítő ténylegesen volt. A 8 hónapos, a katonai szolgálattal megegyező időtartamú polgári szolgálatteljesítőt a mentőszolgálatnál, szociális területen, kórházaknál, a békemozgalom területén (néhány fő) és az Amnesty International szervezetnél (néhány

fő), míg a pszeudo polgári szolgálatot a Postánál és a Vasútnál lehet letölteni. A polgári szolgálattal elosztásáról és fizetéséről a belügyminisztérium dönt. (Különböző jogcímeiken — étkezés, családi pótlék stb. — átlagosan havi 6000 schillinget kap egy polgári szolgálatos.) A nyugatnémet megoldáshoz hasonlóan Ausztriában is lehet kérelmezni a szolgálatteljesítés munkahelyét.

Spanyolországban a király már 1976-ban rendelkezett a polgári szolgálat bevezetéséről, de ténylegesen ezt csak 1984 óta lehet választani. A kérelmeket elbíráló Nemzeti Tanács 1987-ig 24 ezer kérelemnek adott helyt és 150-et utasított el. Az 1988-as új törvény bevezetéséig Spanyolországban szolgáltak a környezetvédelem, a szociális gondozás területén, de ezen kívül a mezőgazdasági vidékek fejlesztésénél, a természeti erőforrások védelmében is lehetett szolgálatot teljesíteni. Az új törvény szerint a katonai szolgálatot elutasítók az alternatív szolgálat „nagy részét olyan közhasznú munkával töltik, amely a közigazgatási szervek és nem haszonszerző tevékenységet kifejtő jótékony szervezetek irányítása alatt áll.”¹¹ A kisebbik részben, a fennmaradó időben (pontosabban a munkábaállásuk előtt) egy alaptanfolyamon kell részt venniük, amely a „polgári védelem terén való kiképzést öleli fel”.¹² (Pszeudo polgári szolgálat) A 18 hónapos — a katonáinál 6 hónappal hosszabb — szolgálat letöltése után a hadköteles mint tartalékos 34 éves korig évente legfeljebb 30 napos polgári szolgálatra hívható be nemzeti katasztrófa, illetve az országot fenyegető nagy veszedelem idején.

Finnországban 20 éve van mód polgári szolgálat teljesítésére. 1972 és 1985 között 12 593-an választották ezt a szolgálati formát. Az 1987-től 1991-ig hatályos ideiglenes törvény értelmében a katonai szolgálatnál kétszer hosszabb (8 hónapos) polgári szolgálat irányítását a Munkaügyi Minisztérium látja el. (A finn megoldás sajátossága, hogy nincs „lelkiismeret-vizsgáló” bizottság, a kérelmező lelkiismereti alapon automatikusan megkapja a szolgálatmegtagadói státuszt.) A munkahelyek elosztásánál figyelembe veszik az illető addigi foglalkozását, iskolai végzettségét, kívánságát. Állami vagy helyi közigazgatási szerveknél lehet teljesíteni polgári szolgálatot (elsősegélynyújtó szolgálat, mentőszolgálat, kórház, börtön, idegenvezető), és pszeudo polgári szolgálatot (repülőtér, polgári védelem).

A munkába kerülés előtt az illetékes tárca felügyelete alatt működő iskolákban történik a felkészítés (tűzoltó, mentő iskola stb.).

A polgári szolgálat — mint hiányszakma

„Az egészségügy egyre nagyobb emberhiánnyal küzd. Ennek következtében egyre többet kell dolgoznunk, hogy intézményeink egyáltalán működni tudjanak.”¹³ Ezek a mondatok is szerepelnek abban a petícióban, amelyet az 1989 szeptemberi nővértüntetés kapcsán juttattak el az érdekeltek a honatyákhoz.

Az egészségügy — létszám, műszerezettség, infrastruktúra tekintetében — nem tartott lépést a megnövekedett beteglétszámmal. (Az egészségügy, az ember gyógyításának ügye — mint improduktív szféra — háttérbe szorult.) Nem volt ereje a prevencióra, az embert nem mint komplex egészet kívánta gyógyítani, színvonalatlan és lezüllött

lett, képtelen alapfeladatainak megfelelni. A János Kórház 3000 dolgozót foglalkoztató egészségügyi nagyüzemében 1989-ben 175 státusz betöltetlen.¹⁴ (A főváros kórházaiban összesen kb. 1000 betöltetlen hely van.) Hiány mutatkozik műtősegédből, segédápolóból, segédaltatóból, számítógép-kezelőből, hullaszállítóból, udvari, mosodai, konyhai személyzetből, munkásból (villanyszerelő, központifűtés-, gáz-, vízszerelő, asztalos, kőműves), takarító-személyzetből, a kórház-kombinát területén rendszám nélkül közlekedő gépjárművek vezetőiből — pedig a János Kórház a jobban fizetett kórházak közé tartozik. A munkaerő égető hiánya miatt mindenkit válogatás nélkül kénytelenek felvenni, a munkaerő alacsony, a fluktuáció nagy. Az elvégzetlen vagy rosszul végzett, alulfizetett munka következményeitől szenved az egész egészségügy, közvetlen kárvallottja pedig az állampolgár.

A tömeges elszegényedés, a közösségek válsága, a családok tömeges szétbomlása idején különösen fontos szerep hárul a családsegítő központokra (CSSK). A 8 fővárosi és 32 vidéki CSSK létszámhiánnyal küszködik. A kb. 100 ezer lakosú Újpesten működő CSSK-ban¹⁵ 5 családgondozó foglalkozik az évi 4—500 esettel. (Ma már létminimum alatt él Újpest 13%-a.) A romló életfeltételek miatt az esetek gyarapodásával kell számolnunk, így a közeljövőben akár 20—25 szociális munkást (polgári szolgálatost) is foglalkoztatni tudnának.

A főváros kb. 120 ezer lakosú XVIII. kerületében működő CSSK-ban heten dolgoznak főállásban, akárcsak a mintegy 30 ezer lelket számláló X. kerületben. A terepmunkában, családgondozói munkakörben szívesen látnának elhivatott személyeket.

A 28 956 állami gondozott (1987) által lakott nevelőotthonok nagy részében gondot okoz a működési feltételek biztosítása. Igen rossz személyi és tárgyi feltételek között, gyakran eredetileg más célokat szolgáló, átalakított, toldozott-foldozott épületekben működnek. (A felújítási, átalakítási, karbantartási munkálatok elvégzéséhez segéd- és szakmunkás brigádokra lenne szükség.) A fővárosban működő Béke nevelőotthon — ahol egyébként egy volt katonai szolgálatmegtagadó évek óta eredményesen dolgozik — azonnal alkalmazni tudna pedagógust, nevelőt, stúdióist és sportszervezőt.

A 350—400 ezer magyar mozgássérült közül a Marczibányi téri Mozgássérültek Állami Intézetében közel 270-en vannak. „Az Intézet évek óta nagyfokú dolgozói létszámhiánnyal küszködik” — írják az ott lakók és dolgozók a polgári szolgálat bevezetését szorgalmazó levelükben.¹⁶ A minisztériumokhoz (SZEM, IM, HM), a Minisztertanácshoz, az államminiszterhez levél formájában, 16 egészségügyi intézményhez felhívás formájában eljuttatott szöveg így folytatódik: „Elsősorban az egészségügyi és gazdasági ellátásban vannak nagy nehézségeink. Legsúlyosabb a nővérhiány, mely a nehéz fizikai munka mellett az igen alacsony kereseti lehetőségekkel magyarázható. Miután javulás ezen a téren hosszú ideig nem várható, ez komoly gondot jelent számunkra. Továbbá megoldást keresünk egyéb problémáinkra is. Ezek közé tartozik a különböző iskolákba való eljutás, a fizikai erőnlétet megtartó mozgásterápiás foglalkozások, kulturális intézmények látogatása, ügyintézés és más gondok megoldása. Ebben egyetlen reményünk a közszolgálatot vállalók segítése.”

Magyarország 6—700 ezer (hivatalosan csak 480 ezer) cigány lakosa közül Budapesten 40—45 ezren élnek, 25—30 ezren pedig mint ingá-

zók, naponta megfordulnak a fővárosban. A VII. kerületben — amely cigány lakosságának számát tekintve második a budapesti rangsorban — 10 ezer cigány él, ügyes-bajos ügyeikkel egyetlenegy családgondozó foglalkozik. A munkateher olyan nagy, hogy 5—8 családgondozóra és 2—3 ügyintézőre lenne még szükségük. De a vidéken élő cigányságnak is nagy szüksége lenne írni-olvasni tudó, a világ dolgai között jól eligazodó, állampolgári ismeretekkel rendelkező, ügyeket intézni, érdekeket képviselni tudó emberekre, családsegítőkre. Ezeknek a speciális feladatoknak az elvégzésére ma már van mód felkészülni, hiszen megkezdte munkáját a — Zsigó Jenő nevével fémjelzett — első cigánygondozói tanfolyam.

Romániából eddig kb. 30 ezer ember menekült át Magyarországra. A részükre felállított 3 befogadó állomáson felsőfokú végzettséggel rendelkező népművelőkre, pedagógusokra van, lesz szükség. A menekülteket ideiglenesen befogadó „átmeneti szállások” rossz állapotban vannak, átalakításukhoz, rendbehozásukhoz munkás kezekre lenne szükség. A menekült-üggyel foglalkozó szakemberek fontosnak tartják, hogy a hazájukat elhagyók elsőként ne a rendészeti szervekkel, ne az állam hivatalos képviselőivel találkozzanak, hanem szociális gondozókkal vagy legalább szociálisan érzékeny emberekkel. Becsült adatok szerint — tekintetbe véve az áttelepülők egyre növekvő létszámát — kb. 50—100 polgári szolgálatos alkalmazására lenne mód, csak ezen a területen is.

Hazánk népessége előregedett, az ország lakosságának 19 százaléka (kb. 2 millió ember) 60 év feletti. Az ezredforduló utáni évtizedekben az előregedés „felgyorsul”, s minden negyedik ember nyugdíjas lesz. Egyidejűleg megnő az egyedülálló emberek száma, főként a kis- és szórványtelepüléseken. A szociálpolitika költségvetésének 2/3-ad részét az idősgondozásra költi.¹⁷ A szociális otthonok fenntartása 1987-ben 2411 millió forintot tett ki. A tetemes költségek ellenére ezek infrastruktúrája nem kielégítő, a férőhelyfejlesztés évről-évre elmarad a tervelőirányzattól. Az idős, krónikus betegeket ellátó létesítmények leromlott állapotúak, fenntartási, felújítási és üzemeltetési költségeik csökkennek, a szociális otthonok extenzív fejlesztése korlátokba ütközik. A emberségesebb házi gondozás szélesebb körű bevezetése napirenden szerepel, bár ennek — a szociális otthonokénál szerényebb — költségeit is elő kell valahonnan teremteni.

A népességstruktúra kedvezőtlen alakulása, az előregedés problémája, az idősgondozás hiányosságai szükségessé teszik egy öregségi politika kidolgozását, amelyben feladatok hárulhatnának a polgári szolgálatot vállalókra is.

Egy felmérés eredményei

A polgári szolgálat bevezetésének mikéntjéről az állami szervek 1988 augusztusában kezdtek el gondolkodni. A Honvédelmi Minisztérium „az alternatív (helyettesítő) szolgálat helyének, körülményeinek (elhelyezés, ellátás, jogok, kötelességek stb.) meghatározása” tárgyában megkereste az Állami Bér- és Munkügyi Hivatalt.¹⁸ Ezt követően az ÁBMH körlevélben fordult a minisztériumokhoz: minden tárca mérje fel, hogy saját területén milyen munkakörben, hány polgári szolgálá-

tost tudnak foglalkoztatni. A beérkezett válaszok szerint¹⁹ polgári szolgálatot (azaz pszeudo polgári szolgálatot) a közforgalmú vasúti- és tehergépjármű-közlekedés, a városi tömegközlekedés (1236 szakágazat), hírközlés (42 ágazat), a vízgazdálkodás (61 ágazat) területein és az építőanyagiparban (151 alágazat) lehet teljesíteni, mintegy 500–1000 embernek.

A Környezet- és Természetvédelmi Hivatal 952 alágazatban pontosan meg nem jelölt számban, a Szociális- és Egészségügyi Minisztérium 82 ágazatban, 83 alágazatban és 54 szakágazatban, összesen 1400–1550 polgári szolgálatos részére ígért munkaalkalmat.

A SZEM jelentése részletesen kitér az egészségügy, a szociálpolitika létszámigényére, megyénként, sőt intézményenként is sorra véve a betöltendő helyeket. Például a gyermek- és ifjúságvédelem legalább három területen (nevelőotthon, gyermek- és ifjúságvédő intézet, hivatásos nevelőszülői hálózat) tudna polgári szolgálatosokat foglalkoztatni. Bármilyen típusú nevelőotthonban, felsőfokú végzettséggel nevelői, pedagógusi; érettségivel gyermekfelügyelői munkakörben tudnának munkalehetőséget biztosítani. A gyermek- és ifjúságvédő intézetekben nevelői, pedagógusi, családgondozói, hivatalos pártfogói és gyermekfelügyelői állások betöltetlenek. Így a súlyos fogyatékosok intézményei között a szakosított szociális otthonok, a képző- és foglalkoztató intézetek, az egészségügyi gyermekotthonok, valamint az időskorúak, elmebetegek szociális intézményei és a mozgáskorlátozottak, vakok, értelmi fogyatékosok, siketek intézetei biztosítanak több ezres nagyságrendben elhelyezkedési lehetőséget a polgári szolgálatot vállalóknak. Ráadásul ezek azok a munkahelyek, ahol elsősorban férfi munkaerőre van szükség, ahol öreg, beteg emberek mozgatásáról, szállításáról van szó. A gondozói, segédápolói munkakörök mellett fizikai és kisegítő konyhai dolgozó, kertész, udvari munkás munkakörben is jelentős létszámbeli hiány mutatkozik.

Az egészségügy és szociális ellátás terén a SZEM összefoglaló jelentése számos munkaterületet nevesít (segédápoló, sterilizáló, gépkezelő, kartonozó, betegirányító, karbantartó, kőműves, festő, vízvezeték-szerelő, asztalos, gépkocsivezető, mentősofőr, beteghordó, ételmezési-, mosodai segédmunkás, munkás, rakodó). Ugyanez megyei bontásban is számbavehető. A 19 megye polgári szolgálatos „segédmunkás” igénye 800–900 fő, míg „érettségizett” polgári szolgálatosra az igény 600–700 fő.

A szociális és egészségügyi szféra munkaerőhiánya csak tízezrekben mérhető. A magyar népesség egészségi állapota, a magyar szociális- és egészségügy helyzete tragikus, a TBZ mértéke katasztrófális. Polgári szolgálatot vállalókra az egészségügyi ellátásban, a mentális szolgálatnál, a szociális szolgáltatásoknál és mindezek infrastruktúrájánál, az univerzális és speciális alapellátásnál nagy számban volna szükség. A már elemzett öregellátás, család- és cigánygondozás területein, a mozgássérültek, a drogfogyasztók, a menekültek körében, nevelőotthonokban stb. bőven akad betöltetlen státusz; új nagyreményű kezdeményezések munkatársai verbuválódhatnak köreikből. A drogos utcai megkereső szolgálat, a magyar MONAR (kábitószerek-ellenes) tanyák, az állami utógondozók háza, az átmeneti otthonok, az információs és tanácsadó irodák, az egyházi szeretetszolgálati közösségek, a kallódókkal, izákosokkal foglalkozó missziók, az önsegítő csoportok szintén tud-

nának polgári szolgálatost alkalmazni, de pártfogók, felügyeletet ellátó utógondozók, börtönök, ideg- és elmeosztályok, a „sárga házak” lakóinak szociális gondozói vagy tanyasi tanítók, falusi népművelők éppúgy lehetnének.

Polgári szolgálatosokból a jelenlegi konkrét visszaigazolt igény mintegy 1000—1500 fő. Ezek alapvetően fizikai munkások (segéd- és szakmunkások, az infrastruktúrát építők, karbantartók stb.), szolgáltató funkciókat ellátók (mentősofőrök, étkezők, mosodák, kertek stb. dolgozói), egészségügyi, szociális segédmunkások (ügyintézők, ételhordók, segédápolók stb.) és szakmunkások (ápolók, műtősegédek, szociális munkások, nevelők stb.) lehetnek. Mivel azonban értelemszerűen nem lehet mindenkit ezen kategóriába besorolni, szükség van átképzésre, betanításra, szakiskolákra, egy-két hetes illetve pár hónapos laikus képzésre. Ilyen laikus képzést lehetne indítani a felmerülő igény szerint a fővárosban és a nagyobb városokban. Lehetne a már folyó képzésekhez, tanfolyamokhoz kapcsolódni, sőt, idővel létre lehetne hozni egy, csak a polgári szolgálatosok „megtalpalását” szolgáló iskolát. Az időleges átképzésnek számos előnye lenne. A 28 hónapra való „betanítás” közvetlen előnyén túl növekedne az egészségügyi, szociális kérdésekhez legalább segédápolói szinten értők száma, s ezáltal nőne a társadalom ilyen-jellegű kultúrája, kulturáltsága is. (A kiképzés költségeit a Foglalkoztatási Alapnak vagy a munkanélküliek átképzésére szánt alapnak — de mindenképpen központi pénzből — kellene fedeznie.)

Előzmények

Magyarországon a polgári szolgálat bevezetését élénk vita előzte meg. Az izmosodó alternatív mozgalmak, proto-pártok, vallási közösségek, tömegszervezetek, különböző profilú egyesületek, emberi jogi társaságok egymás után foglaltak állást a katonai szolgálatmegtagadás tárgyában. A különböző rendezvényeken, a tömegkommunikációban — ha szűkösen is, de — helyt kaptak az ezzel kapcsolatos nézetek. S bár a polgári szolgálat bevezetéséről készült törvénytervezet társadalmi vitára nem került, világosan lehetett tudni, hogy melyik minisztérium, államigazgatási szerv, illetőleg alulról szerveződő vagy hivatalos mozgalom, szervezet hogyan képzei el a polgári szolgálat bevezetését. Az új szolgálati forma „honosításánál” a vitára okot adó kérdések így foglalhatók össze: hogyan lehessen elnyerni a polgári szolgálat státuszát (vö. „lelkiismeret-vizsgáló bizottság” problémája: azaz létre kell-e hozni a kérelem elbírálására valamilyen szervet, s ha igen, akkor kit illessen meg a döntés joga)? Ki és mikor választhatja ezt a szolgálati módot (esküt nem tett sorköteles, sorállományban lévő, tartalékos, illetve sorozáskor, eskütétel előtt, tartalékos behívó kézhezvételekor)? Milyen okokra való hivatkozással fogadható el valakinek a kérvénye (lelkiismereti, etikai, világnézeti, humanitárius, politikai stb.)? Milyen jellegű legyen a szolgálat (pszeudo, tiszta vagy ezek keveréke)? Ki viselje a polgári szolgálat költségeit (Pénzügyminisztérium, Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal avagy a SZEM)? Milyen elhelyezést nyerjenek a polgári szolgáltatók (laktanya — munkásszállás — otthon)? Milyen hosszú legyen a polgári szolgálat (36—30—28—24—18 hónap)?

A honvédelmi tárca a jelentős veszteségtől, az ÁBMH és a SZEM az elhelyezés rá nehezedő gondjától, a Pénzügyminisztérium az egész anyagi vonzatától félt, olykor rettegett — míg a közgondolkodást meghatározták a harcos történelmi múltunkról, bizonytalan jelenünkről, veszélyeztetett határainkról kialakult képzetek. Sokan nem hittek (így a Honvédelmi- és az Igazságügyi Minisztérium sem) az európai tapasztalatokra épülő előrejelzéseknek, melyek szerint a polgári szolgálatot vállaló hadkötelesek aránya várhatóan nem haladja meg a 3–5 százalékot. A HM félelme saját szociológiai felmérésén alapul. Az újoncállomány körében végzett 1988. augusztusi felmérés szerint a megkérdezett 1500 fő 55 százaléka választotta volna a polgári, 20 százaléka a fegyver nélküli katonai és 25 százaléka a fegyveres katonai szolgálatot, ha a katonai és polgári szolgálat ideje megegyezne. A 24 hónapos fegyver nélküli katonai és a 30 hónapos polgári szolgálat esetében — ugyanebben a sorrendben a megoszlás 23, 17 és 60 százalék, azaz pontosan megfordulnak az arányok.²⁰

Az első perctől kezdve progresszív módon viszonyult a polgári szolgálathoz az ÁBMH és a SZEM. Ennek nem mond ellent, hogy számos gondot nem kívántak egyedül fölvállalni (elhelyezés, foglalkoztatás, szervezés költségei), és hogy a hozzájuk kapcsolódó vagy alárendelt intézmények nem ismerték fel a polgári szolgálatban meghúzódó lehetőségeket. A SZEM a polgári szolgálatra kiképzés (beiskolázás, betanítás) költségeit úgy kívánta csökkenteni, illetőleg úgy kívánt bizonyos csoportokat kiszűrni, hogy 8 általánosnál alacsonyabb iskolai végzettségűekre nem volt „vevő”. A pénzügyi lobby a polgári szolgálat bevezetésével járó költségeket a munkaadóra kívánta hárítani anélkül, hogy erre külön pénzalapot létesített volna, vagy a HM költségvetésének átcsoportosításán, adókedvezményen gondolkodott volna. Az ÁBMH — a polgári szolgálatot koordináló hivatal — a tanács foglalkoztatás-politikai osztályára kívánta telepíteni az adminisztratív feladatokat. A Fővárosi Tanács foglalkoztatás-politikai osztálya például 1989 tavaszán még értetlenkedve figyelte a feje fölött történő alkudozásokat. Egyszerűen nem tudta elképzelni, hogy a 3 fős, állandó létszámhiánnyal küszködő, eszközhiányos osztályuk miként fog megbírkózni az újabb feladattal.

A hatályos szabályozás kérdőjelei

Az 1989. június végén összeülő Országgyűlés — hosszú és helyenként heves vita után — módosításokkal elfogadta az új honvédelmi törvényt, azaz a polgári szolgálat bevezetését magába foglaló törvénytervezetet. Ennek értelmében hazánkban július 7-e óta van mód arra, hogy esküt még nem tett vagy tartalékos állományban lévő hadköteles férfiak, lelkiismereti okra tekintettel, a „lelkiismeret-vizsgáló” bizottság, illetőleg a hadkiegészítő parancsnokság döntése alapján 28 hónapos „elsősorban egészségügyi vagy szociális jellegű” polgári szolgálatot avagy 24+4 hónapos nem fegyveres katonai szolgálatot teljesítsenek.²¹ Más területeken a polgári szolgálat csak olyan munkavégzés lehet, amely nem nyereségérdekelt és amely közhasznú feladatok ellátását jelenti.²² A munkakör illetően való kettős meghatározása — mint azt láttuk — nem idegen a nemzetközi gyakorlattól. Az is szembetűnő,

hogy a foglalkoztatás mikéntjére vonatkozó szabályozás egyértelműen a progresszív európai hagyományokat követi. (Ugyanez a kérelmezés elbírálásáról, az időtartamról nem mondható el!) Végül is a gyakorlat fogja eldönteni, hogy hogyan értelmeződik a „másodlagos” elhelyezési kör. Békemozgalomban, humanitárius emberi jogi szervezetekben, alapítványokban való munkavégzést, környezet- és természetvédelmi feladatok ellátását kell-e érteni alatta, vagy útépitést, postai, tömegközlekedési munkakört, netán a polgári védelem vagy a katasztrófa-elhárítás feladatait (pszeudo polgári szolgálat). A mesterséges szűrő („lelkismeret-vizsgáló bizottság”) és a 28 hónapnyi szolgálat emberi jogi, racionális és méltányossági alapon ugyanúgy megkérdőjelezhető, mint a szociális- és egészségügy érdekeinek szemszögéből. Egy, a megelőzésben érdekelt, a folyamatos, illetve egyre növekvő szociális biztonságon alapuló szociális rendszernek (társadalomnak) nem érdeke, hogy a pályakezdő, családalapító, egzisztenciát teremtő (lakásépítő) férfiakat 28 hónapra „kisajátítsa”. (Várható volt tehát, hogy a beépített szűrő és az időtartam együttesen olyan elriasztó tényező lehet, hogy nem, vagy csak elhanyagolható számban lesznek jelentkezők!)

Polgári szolgálatot azoknál a munkáltatóknál lehet teljesíteni, amelyek a minisztériumok, országos hatáskörű szervek javaslatára az ÁBMH nyilvántartásába bekerülnek. „A polgári szolgálat teljesítésére engedélyt kapott személyek részére a foglalkoztatót az állandó lakóhely szerint illetékes szakigazgatási szerv jelöli ki.”²³ A foglalkoztató kijelölésénél figyelembe kell venni a polgári szolgálatot teljesítő személy ez irányú kérelmét. Magyarul: mód nyílik arra, hogy a polgári szolgálatos a személyiségének, adottságainak leginkább megfelelő szociális, egészségügyi munkahelyet válassza, illetve olyan helyen alkalmazzák, ahol a legtöbbet tud használni. (A polgári szolgálat keretében végzett munkára általában a Munka Törvénykönyv és ennek végrehajtási szabályai az irányadók.)

A munkáért a rendfokozat nélküli sorkatonáéval megegyező összegű havi illetmény jár (640 Ft), saját ruhájának használatáért havi térítés illeti meg (500 Ft), s a munkáltató köteles részére napi háromszori díjtalan étkezést biztosítani. A társadalombiztosítási ellátás és a nyugdíjra jogosító szolgálati idő kiszámítása szempontjából egy tekintet alá esik a sorkatonával.

„A polgári szolgálatot teljesítőt — kérelmére — díjtalan elhelyezés illeti meg, amelynek biztosítása a foglalkoztató feladata.”²⁴ E paragrafus furfangosan válaszol a vitatott — hol lakjon a polgári szolgálatos? — kérdésre. A válasznak számos jelentéstartalma van. Jelenti annak deklarálását, hogy a katonai és a polgári szolgálatot teljesítőt azonos jogok illetik meg (díjtalan elhelyezés), s egyben azt is jelenti, hogy az elhelyezés feladata a polgári szolgálatos esetében nem a katonaságé, hanem a munkáltatóé. (Tehát nincs laktanyai bezártság, azaz nincs katonai ellenőrzés, albérlésben épp úgy lakhat, mint a munkáltató munkásszállásán.) Mindez azonban csak az érdekelt kérelmére történhet, tehát nem lehet a polgári szolgálatost akarata ellenére a munkáltató által meghatározott szálláshelyre beköltöztetni, nem lehet bentlakásra kötelezni. A szabály arra akar kilyukadni, hogy a polgári szolgálatos otthon lakhasson, az otthona és a munkahelye lehetőleg egy településen legyen, hogy csak akkor kelljen otthonról elköltöznie (28 hónapra), ha az „egyhelybenlakás” semmiképpen nem megoldható. Azaz,

ez a fajta megoldás abból a felismerésből fakad, hogy az egyénnek, a társadalomnak, s nem utolsó sorban a gazdaságnak az a legjobb (leggazdaságosabb), ha a polgári szolgálatos az állandó lakhelyén, odahaza lakva teljesíti vállalását. Ugyanakkor a paragrafusban szereplő kérelem, díjtalanság, munkáltatói elhelyezés egymást feltételező dolgok, tehát ha a polgári szolgálatot teljesítő a mindenki számára legelőnyösebb megoldást, az otthonlakást választja, ezáltal egyben lemond a díjtalan elhelyezésről, azaz az elhelyezés költségeit magára vállalja. (Röviden: 28 hónapon keresztül — mai áron számítva — havi 1140 forintból ruházkodik, és fedezi lakás- és minden olyan költségét, ami a napi háromszori étkezésen, valamint a tömegközlekedésen túl felmerül.)

A polgári szolgálatot teljesítők munkába állításával kapcsolatos költségeket a foglalkoztató szerv fizeti, az állami és az egyházi intézmények, valamint társadalmi szervezetek a polgári szolgálatosnak kifizetett ruha- és utazási költségek megtérítését a Foglalkoztatási Alaptól kérhetik. A munkáltatók ilyenformán valóban olcsó munkaerőhöz jutnak, hiszen előállhat egy olyan helyzet, ahol a polgári szolgálatos otthon lakik, a számára kifizetett juttatásokat pedig visszatéríti a Foglalkoztatási Alap. Napi háromszori étkezés árán közel 2 és fél évig egy — minden valószínűség szerint — tisztességes, állandó munkaerőre tesz szert a munkáltató. (Pontosabban: szert tenne, ha lennének jelentkezők.)

A polgári szolgálatról — számszerűen

A Honvédelmi Minisztérium 1989. október elején nyilvánosságra hozta a katonai szolgálatmegtagadásra és polgári szolgálatra vonatkozó adatait.²⁵ Eszerint 1989. szeptember 29-ig a bevonulás előtt 234-en, a bevonulást követően 255-en nyújtották be polgári szolgálat iránti kérelmüket. Fegyver nélküli szolgálatot 78 fő kíván teljesíteni. A tartalékos állományból 14-en kívánnak polgári, és 3-an fegyver nélküli katonai szolgálatot teljesíteni, míg 43-an (Jehova tanúi) semmilyen szolgálatot nem hajlandók vállalni. Az alternatív szolgálatot (értve most ezalatt a polgári és nem fegyveres katonai szolgálatot) a besorozott 25—28 ezer újonc mindössze 1 százaléka választotta. A gyakorlat tehát nem igazolta az előzetes felméréseket: a hadköteleseknek mintegy 40 százaléka (HM vizsgálat), illetve 3—5 százaléka nemzetközi arányokon alapuló (becslés) helyett mindössze nem egészen 1 százaléka választotta az alternatív szolgálatot. A polgári szolgálatot választó 503 fővel szemben a minisztérium 2 ezret várt, de az engedélyezhető felső határt (!) 15 ezer főben állapította meg. Az 1 százalékos arálynak számos oka lehet. Lehet, hogy ennyire erősek a katonai hagyományaink, ilyen vonzó a hadsereg. Lehet, hogy a társadalmi megítélésben még tartja magát az a nézet, hogy külön a többenél a katonaviselt férfi. Lehet, hogy megerősödött a nemzeti hadsereg gondolata, eluralkodott a „veszélyben a haza” érzése. Véleményem szerint azonban nem ezek az érzések a dominánsak. Sokkal inkább a tájékozatlanságban, a polgári szolgálat milyenségében, szabályozásában keresendők az okok. Irreális, irracionális választási lehetőséget kínálnak a jelenlegi szabályozók. Az egyetem (főiskola) végzetek számára 16 hónappal, a sorköteleseknek 10

hónappal, a tartalékosoknak — általában — 10—16 hónappal hosszabb szolgálatot jelent a polgári, mint a katonai. A hatályos szabályozás szerint például, ha egy tartalékos állományban lévő 30—40—50 éves hadköteles — 12 hónapos katonai szolgálattal a háta mögött — nem kíván a hadsereg kötelékébe tartozni, akkor állását otthagya, családjának megélhetését a jószerencsére (vagy a szociális hálóra) bízva, lelkiismeretének kifürkészése után, ingyenesen, 16 hónapos időtartamban lehet polgári szolgálatos. Ugyanez a hadköteles, ha csöndben, tartalékos állományban maradna, akkor az elmúlt 12—15 év gyakorlata alapján 41 százaléknyi esélye lenne arra, hogy 5 nap, 35 százaléknyi esélye, hogy 20 nap, 15 százaléknyi esélye, hogy 5 hónap — kifizetett — tartalékos szolgálatot teljesítsen.

A jelentkezők fenti számbavétele azt is jelenti, hogy a tanulmányban számba vett — és számba nem vett — szociális és egészségügyi munkahelyek, lehetőségek polgári szolgálatosokkal való betöltése még várat magára. 1990 nyarára, amikor az Országgyűlés újra visszatér a kérdés szabályozására, valószínűleg két irányból éri nyomás a törvényhozókat: a demokrácia, az emberi jogok további tértnyerésének és a szociális- és egészségügy további romlásának az irányából.

Jegyzetek

1. L'objection de conscience au service militaire (E/CN. 4/SUB. 2/1983/30/REO. 1) Nations Unies, New York, 1985. A jelentést a Kisebbségek Védelmének és Diszkriminációja Megakadályozásának Albizottsága 14 (XXXIV) és 1982/30-as határozatai szellemében — Asborn Eide és Gama Mubanga-Chipoya, az albizottság tagjai készítették.
2. Conscientious Objection to Military Service. Amnesty International, February 1988.
3. Conscientious Objection to Compulsory Military Service. Recommendation No. R/87/8 COUNCIL OF EUROPE Strasbourg, 1983.
4. I. m. 9. paragrafus (28)
5. I. m. 9. paragrafus (29)
6. Lásd (2), i. m. 4. oldal
7. Vers un service civil européen. Projet du Bureau européen de l'Objection de Conscience. Bruxelles, octobre 1988.
8. NSZK-ban tett tanulmányútról készült ÁBMH anyag, 1989. III. 8.
9. HVG 1988. X. 15. 57. oldal.
10. Erőszakmentes Társadalmi Honvédelem és Erőszakmentesség Munkaközösség (Bécs — 1988. ősz) adatai.
11. Lásd (2), i. m. 18. oldal.
12. Lásd (2), i. m. 18. oldal.
13. Magyar Nemzet, 1989. IX. 26.
14. Az adatok Dr. Sinkovics Mátyástól, a János Kórház főigazgató főorvosától valók. Segítségéért ezúton szeretnék köszönetet mondani.
15. A felsorolt adatok az illetékes intézmények vezetőitől, dolgozóitól vagy az ügy felelőseitől származnak.
16. A levél keltezésének dátuma: 1988. XI. 30.
17. Útkeresés és szociális biztonság. Elgondolások az átmeneti időszak szociálpolitikájáról. (Vitairat) SZEM 1989. II. Az adatok innen valók.
18. 1989. VIII. 30.
19. ÁBMH-adatok.
20. HM Jogi és igazgatási osztály adatai, 1988. XI.
21. Magyar Közlöny 46. szám, Bp. 1989. július 7. 849. oldal 1. paragrafus (1).
22. I. m. 1. paragrafus (2).
23. I. m. 850. oldal 6. paragrafus (1).
24. I. m. 851. oldal 15. paragrafus.
25. Fehér József ezredes 1989. X. 2-án tartott tájékoztatót az OBT székházában.

Szeretnék köszönetet mondani dr. Bíró Boldizsárnak, dr. Fehér Józsefnek, Szalai Júliának, dr. Szatmári Mariannak és Zombori Gyulának, akik segítettek abban, hogy a tanulmány megszülethessen.

Ian Gough—Pete Alcock

Kollektivizmus, demokrácia és emberi szükségletek

Politikai skizofrénia

Angliában a politikáról való szocialista gondolkodás túl sokáig szenvedett a gazdaságpolitika, a szociálpolitika és az alkotmányreform közötti, három irányú szakadás miatt. Ebben a brit kultúrát és történelmet, helyesebben az 1979 előtti brit kultúrát és történelmet utánozta. Azóta Mrs. Thatcher kormányai hozzáláttak, hogy a három politikai területet újra integrálják „a szabad gazdaság és az erős állam” vonalán: a jóléti célokat az üzleti profitnak rendelték alá, a brit alkotmányt pedig centralizálták, hogy ezzel is elhárítsák az akadályokat a polgári társadalom leszármazottja, az „Egyesült Királyság Kft.” elől. Ez az elkésett polgári forradalom az egyik oka annak, hogy a baloldal hagyományos skizofréniája nem tartható fenn tovább.

A szociálpolitika és a gazdaságpolitika közötti szakadás létrejöttében nagy felelősség terheli a háború utáni munkáspárti kormányt. 1948. július 5-én Beveridge társadalombiztosítási tervezete és Bevan Országos Egészségügyi Szolgálatát egy rendkívül fejlett és úttörő „jóléti állam” koncepcióját indította útnak. Mindemellett — eltekintve a keynesianizmus egy halvány kísérletétől — az Attlee-kormány a jelentős államosítás ellenére sem teremtette meg az ipari és gazdasági beavatkozás módszeres formáját.

A thatcherista politika egyre körültekintőbben törekszik arra, hogy aláássa a jóléti intézmények társadalmi beruházásait és támogatását, s hogy ezeket egyéni, piacra alapozott kezdeményezésekkel váltsa fel. Igaz, hogy a gazdaság- és a szociálpolitika — bár elkülönülten, de — fejlődött, ám a brit alkotmányról, a politikai intézményekről és a kormányzási rendszerünkről alkotott baloldali gondolkodás alig fejlődött valamit. A munkásmozgalom olyan páratlan tisztelettel kezeli a brit alkotmányt, hogy az Burke-t és Bagehotot is megszegyenítené. A baloldal egészen a Munkáspárt harmadik, 1987-es választási vereségéig nem sokra tartotta az alkotmányjogi kérdéseket, a munkáspárti vezetés pedig továbbra is kigúnyolja és elveti az újra-átgondolás igényét. Ez megint csak a háború utáni elrendezésre vezethető vissza: az a tény, hogy a jóléti államot és az államosítási programot be lehetett vezetni a brit politikai rendszer kritikája nélkül, ez utóbbi semlegességét és rugalmasságát látszott bizonyítani. Ahogyan Marquand (1988, 7. feje.) kimutatja — a hatvanas évek elejétől az 1979-ig terjedő időszakban az intézményi újítások özönének lehettünk tanúi, ám ezeket semmiféle értékrend vagy ténylegesen közös cél nem támasztotta alá, 1979 óta az alkotmányreform gyorsan halad ugyan, de mindig rossz irányban.

Anglia nem fejlesztette ki az állami beavatkozásnak vagy a politikai alku és konszenzus politikájának azokat a formáit, amelyeket politikai gazdaságtanának természete megkövetel. Egyfelől a brit jóléti etatizmus és a kormány kis lépésekben adagolt beavatkozásai akadályozzák az amerikai stílusú piaci alkalmazkodási mechanizmusokat, miközben semmilyen kontinentális vagy japán stílusú „fejlettségi állapot” nem alakult ki, hogy elfoglalja ezek helyét. Másfelől sem az erős munkásmozgalom (mely kiterjedtebb, mint a Közös Piac hét legnagyobb gazdaságában), sem a magukat sáncokkal körülvevő érdekcsoportok és a „testületi beállítottság” rendszere nem integrálódtak a politizálás folyamatába a korporatizmus vagy a skandináv-osztrák-nyugatnémet mintájú társulási demokrácia határozott formái útján. Ez gazdaságilag és politikailag egyaránt káros. Mindez azt jelenti, hogy a gazdaság- és a szociálpolitika az amerikai stílusú megoldások felé közelít: neoliberális kínálati oldalú gazdaságpolitika, megtetézve egy maradékelvű szociálpolitikai rendszerrel. Ahogy a folyamat előrehalad, úgy távol egyre inkább a szakadék Anglia és Európa között.

Olyan tendenciák ezek, amelyeket meglehetősen későn ismert fel a Munkáspárt baloldala és a Szakszervezeti Szövetség, ha most új kapcsolatok fejlődnek is ki az európai vezetőkkel. Ám nem annyira az európai szocialista támogatók vonzerejének kellene bennünket afelé irányítani, hogy közelebből megállapítsuk Anglia szerepét Európán belül, hanem annak az ellentétnek, amelyet az európai társadalmi és gazdasági struktúrák a thatcheri kapitalizmussal szemben alkotnak.

Ezért olyan gazdasági és szociális irányelvek, valamint alkotmányreformok alternatív csomagtervének kidolgozására van szükség, amelyek egymással összeegyeztethetők, nyíltan szocialista célokat fejeznek ki, és az összes társadalmi erőket a megvalósításukban rejlő potenciállal támasztják alá.

Szocializmus és emberi szükségletek

A szocializmusnak a jó életről alkotott specifikus elképzeléseket kell valóra váltania. Az utóbbi évek egyik biztató tendenciája éppen ennek a kérdésnek nyílt, kutató módon való újrafelvetése volt. Sokan, mint például Roy Hattersley (1987), sürgetnek minket, hogy nyílt sisakkal menjünk neki az Új Jobboldalnak, és „válasszuk a szabadságot” a modern szocializmus jelszavául. De nem győznek meg bennünket. Bármennyire képtelenség is a szabadság thatcherista, beszűkült és negatív felfogása — vagyis az, hogy ennek az állami elnyomástól való megszabadulás a kritériuma — és bármily nagy hatásúak is azok a gondolkodók, akik egy alternatív, pozitív szabadságfogalmat javasolnak, mégis túlságosan kényes és végső soron zavartkeltő a szocializmus lényegi eszméit csupán erre az értékre korlátozni. (Ami természetesen nem jelenti annak tagadását, hogy a szabadság — mind a politikai, mind a társadalmi szférában — abszolút központi eleme a szocializmusnak). Mások, mint például Beetham (1987), úgy érvelnek, hogy a radikális demokrácia rabul ejti a modern szocializmus szívét. Kétségtelen, hogy ez a demokrácia abszolút előfeltétel, de megint csak úgy látjuk, hogy elégtelen és túlságosan sokarcú.

Mindkét újrafogalmazás túl sok engedményt tesz a liberalizmusnak. Nem tévesek, de elégtelenek a szocializmus lényegi eszméinek megragadásához. Azt akarjuk bebizonyítani, hogy a szocializmus elsőrendű törekvése a föld erőforrásainak felhasználása az emberi szükségletek kielégítésére. „A közös emberi szükségleteket állítani első helyre” — ez a szocializmus mozgatórugója, s ennek jegyében törekszik a szabadságra, az egyenlőségre és a demokráciára, de ezeket a „kollektív erőfeszítéssel” kapcsolja össze, és azzal, amit azelőtt a szocializmus testvériségének neveztek.

Mik az emberi szükségletek? Azok, amelyek nemcsak az afrikai éhező gyermek, hanem az angol veszélyeztetett gyermek arcán is szemmel láthatóak. Ám a gondolat az utóbbi években háttérbe szorult azoknak a filozófiai elméleteknek a hatására, amelyek szerint egy-egy kultúrának megvannak a maga relatív szükségletei, így nem lehet empirikusan megállapítani.

A mi szemünkben a szükségletek az alkotó és érvényes emberi cselekvés egyetemes előfeltételei. Minden embernek — bármi is a neme, kora, nemzetisége, osztálya, vallása, etnikuma — vannak alapvető szükségletei. Ha ezek nem elégülhetnek ki, úgy ez akadályozni fogja őt abban, hogy sikeresen tevékenykedjék a társadalomban, amelyben él. Ilyen alapvető emberi szükséglet az *egészség* és az *autonómia*. Az egészséget nagyjából megfogalmazhatjuk úgy, mint a fizikai betegség hiányát; autonómiának pedig annak tudatát és azt a képességét tekinthetjük, amelynek birtokában teljes életet élünk a társadalomban, önmagunkat és embertársainkat becsülve. Ahhoz, hogy egészségünk és autonómiánk legyen, legalább minimális mértékben ki kell elégíteni bizonyos közbülső szükségleteket. Ezek közé tartozik a megfelelő és tápláló étel, meleg és száraz lakás, veszélytelen környezet és munka, kellő egészségvédelem, a gyermekekről való helyes gondoskodás, jelentős közösségi támogatóhálózat, írni-olvasni-tudás és megfelelő közoktatás, munkában vagy más fontos tevékenységben való részvétel, fizikai és gazdasági biztonság. Mindezek a közbülső szükségletek szintén egyetemesek, hacsak nem ragaszkodunk egy olyan társadalom vagy kultúra képzetéhez, amelyben ezek inkább csökkentenék, mint növelnék az egyéni képességeket. A szocializmus tehát azzal a nézettel kezdődik, hogy előbb kell kielégíteni minden embernek ezeket az alapvető szükségleteit, mint a kevesek vágyait.

Mindezeket túl az emberek speciális csoportjainak specifikus szükségleteik vannak, amelyeket egészségük és autonómiájuk megőrzése érdekében szintén ki kell elégíteni. Hogy egy kézenfekvő példát említsünk: minden nő, aki szülni akar, igényt tart biztonságos körülményekre, amelyek között szülhet. Más specifikus szükségletek a társadalmi kizsákmányolásból, elnyomásból, egyenlőtlenségből következnek.

Ám nyomban felmerül egy gyakorlati és egy erkölcsi probléma. Mert ha elfogadjuk is, hogy az alapvető szükségletek egyetemesek, bizonyosan sokkal nehezebb megegyezésre jutni abban, hogy részleteikben mik ezek a szükségletek, kik legyenek a „kielégítők”, és melyek e szükségletek kielégítésének legjobb módjai. Ki döntsön? — kérdezik *Hayek* és a *neoliberálisok*. A szociális gondozási szakemberek, a hivatalnokok vagy az állam?

A szükségletek csoportjai és a különböző csoportok szükségletei közötti prioritás kérdése. mindig a politikai vita középpontjában fog

állni. Van-e hát valamilyen kiút abból a zsákutcából, amely a közös emberi szükségletek kielégítését célzó socialista terv meghíúsításával fenyeget?

A demokratikus socialista megoldás közös megegyezést jelent olyan eljárásokban, amelyek lehetővé teszik, hogy vitáinkban kollektívan és ésszerűen döntsünk a közös és specifikus szükségletek mibenlétéről, és kielégítésük legmegfelelőbb módjáról.

A képviseleti és részvételi demokrácia hagyományai — mind politikai és gazdasági területen, mind pedig az államban és a civil társadalomban — központi elemei a socialista elképzeléseknek. Ügyszintén központi elem az *egyenlőség*, mint specifikusan socialista célkitűzés, és — főleg középtávon — a *Tawney* (1952) által megfogalmazott cél: annak biztosítása, hogy a fennálló egyenlőtlenségek ne idézzék elő némi kirekesztését a társadalomban való részvételből. Más szóval: az emberi szükségletek kielégítésére irányuló kívánságban az a hagyományos demokratikus socialista gond is jelen van, amely e cél elérésének *társadalmi* eszközeivel kapcsolatos. E két vonatkozás összekapcsolása a reform „kettős stratégiájához” vezet, amely felülről lefelé centralizált jogokat és alulról felfelé decentralizált kezdeményezéseket foglal magában. Ez a stratégia talán besorolható a *polgári státus* és a *demokrácia* fogalmába.

Tervezés a szükségletek kielégítése érdekében

Mit jelent mindez a gazdaság- és a szociálpolitika szempontjából? Röviden azt, hogy *mindkettőnek* az emberi szükségletek optimális kielégítését kellene célul kitűznie. „Termelés a szükségletek kielégítésére” — ez, mint a socialista politika vezérfonala, semmiképpen sem túl bőbeszédű meghatározás. Figyelmesebben végig kell gondolnunk, hogy pontosan mivel jár együtt.

Új gazdasági modellre van szükségünk. Kezdjük azzal, hogy három szakaszt különböztetünk meg. Ezeken keresztül kell menniük az erőforrásoknak ahhoz, hogy a szükségletek kielégítésévé alakuljanak át (Doyal és Gough, 1990).

Először a társadalomban megfelelő mennyiségű és minőségű *másodlagos javakat* kell előállítani. Másodszor mindezeket az egyének, a családok és a háztartások szükségleteinek *sürgőssége* szerint kell elosztani. Harmadszor ezeket a családokon és a háztartásokon belül helyes és igazságos fogyasztási szisztémákban kell a szükségletek kielégítésévé átalakítani. Az ezzel járó össztársadalmi munka pedig igazságos elosztást és olyan elrendezést kíván, hogy ne tegyen kárt az egyének egészségében és autonómiájában.

Mármost nyilvánvalóan képtelenség azt állítani, hogy egy szabályozatlan tőkés gazdaság hatékonyan meg tudná szervezni ezt a folyamatot. (Talán ezzel magyarázható, hogy a legkörültekintőbb neoliberális gondolkodók óvatosak, és a konzervatív politikusoknak engedik át a terepet.) Az ilyen gazdaság nem tudja biztosítani, hogy a termelési egységek prioritásban részesítsék az egészségügyet, az oktatást, a lakásügyet. Mindez arra jó, hogy ismét leszögezzük, ami sokunk számára már egyébként is nyilvánvaló. Ám a másik oldalon ott állnak a keleti tömb államszocialista gazdaságainak súlyos kudarcai.

Mindezt persze most már korrigálják, de az a mostani általános felismerés, hogy a központilag tervezett gazdaságokban komoly gyengeségek vannak, azt jelenti, hogy nem állíthatjuk egyszerűen szembe az Új Jobboldal értetlenségével a társadalmi tulajdont és a központi tervezést.

Jobban tennénk, ha Svédország és néhány más európai szomszédunk tapasztalatait tanulmányoznánk (lásd pl. Korpi, 1983). Svédország a szükségletek kielégítésének a világon legmagasabb és leginkább egyenletes szintjét egy sikeres gazdasággal kapcsolja össze. A titok a jelek szerint a magas színvonalú állami szociális és gazdasági beavatkozásban rejlik, amelyet egy erőteljesen aktivizált munkásmozgalom irányít. A *szociálpolitika* és a *gazdaságpolitika integrálása*, a *civil társadalomban való magas szintű részvétellel* együtt, képessé teszi a svéd munkás- és szocialista mozgalmat arra, hogy a kapitalizmus kézbentartásának, egyszersmind átalakításának stratégiáját kövesse. Anglia számára a belátható jövőben az egyetlen ésszerű válasz az olyan gazdasági szerkezet, amely plurális tulajdonformákat foglal magában, a magántulajdon felelősségre nem vonható koncentrációi nélkül; a terv és a piac keveréke, amelyhez a civil társadalmon belül egy harmadik, szövetkezeti, kommunális szektor ösztönzése társul; a munkahelyen és a társadalomban vett társadalomban pedig a részvétel demokratikus formái — más szóval — talán nevezhetjük így, egy *demokratikus piaci szocializmus*.

Ezen a szerkezeten belül el kell ismernünk és támogatnunk kell a *szabályozott piacok* szerepét. Éppenséggel helytelen automatikusan szembeállítani egymással a szükségletet és a piacot. Vannak bizonyos közbülső szükségleti javak — például a ruházat vagy az élelmiszerek —, amelyeknél a piac-vezérelte termelés (ha az állam megfelelően szabályozza) nyilvánvalóan fölötte áll az állami ellátásnak. Ha ezt elfogadjuk, akkor el kell ismernünk és támogatnunk kell a *szabályozott nyereség* szerepét.

A megvalósítható szocialista stratégia szabályozott piacokat és szabályozott nyereséget jelent a szükségletek kielégítésére irányuló tervezés keretein belül. Ám a demokratikus piaci szocializmus több, mint „terv plusz piac”. Alternatív, „harmadik” termelési- és elosztási formákat is igyekszik előmozdítani a közösségen belül, különösen a fogyasztási-, a nagykereskedelmi- és a termelőszövetkezetek. A szükségleteket megcélzó politika új fogyasztási politikát követel: a fogyasztók és a használók megszerzésének új módjait. Olyan politikát, amely *szocializálni* kezdi azt, ami jelenleg *egyéni döntések* kérdése. A fogyasztók kerüljenek olyan helyzetbe, hogy egy termék megvásárlásakor figyelembe vehessék a módot, ahogyan az adott termék készült, a termék hatását a közösségre, az előállításában közreműködő államok politikai arculatát, és a termelési folyamat minden egyes szakaszának környezeti hatását. Közösségi alapokból finanszírozott fogyasztási egyesülések valamint az újjáélesztett szövetkezetek segíthetnek áthidalni az itt meglévő szakadékot. A termelőszövetkezetek támogatása adókedvezményekkel és szubvencionált kölcsönökkel szintén ösztönzőleg hatna a termelés és a gazdasági gyakorlat egy harmadik területének kialakulására. Ily módon a terv és a piac uralkodó mechanizmusainak kiegészítésére alternatív termelési módszereket és fokozottabban közösségi irányultságú vezetési mechanizmusokat lehet bevezetni.

A kettős stratégia

A szocializmus végül is azt jelenti, hogy a gazdaság fő tényezői kollektív ellenőrzés alatt állnak, amivel együtt jár az állam és a társadalmi szektor nagyobb szerepe. Ezért különös figyelmet kell fordítanunk az állam demokratikus ellenőrzésére. Ha elfogadjuk, hogy az egyének autonómiájának növelése érdekében szükség van egy lehetőségeket nyújtó államra, biztosítanunk kell, hogy működése során ne fossza meg egyszersmind lehetőségeitől ezt az autonómiát. Ezért, mint javasoltuk, az állam vonatkozásában ki kell fejlesztenünk a „kettős stratégia” gondolatát (Doyal és Gough, 1986 és 1990). Dióhéjban: centralizálnunk és *együttal* decentralizálnunk kell a mai brit államot, ha az a cél, hogy növelje a kollektív jólétet és hatalmat adjon a lakosság zömének.

Egyfelől csakis az állam garantálhatja az egyének *jogát* alapvető szükségleteik kielégítésére; úgy van rendjén, hogy az alapvető állampolgári jogokat a központi állam garantálja. Ezt sem a piac, sem a közösségi szolidaritás nem teheti meg. Csakis a központi állam oszthatja fel újra a jövedelmet, vállalkozhat országos gazdasági és szociális tervezésre, láthat el megfelelően számos alapvető szolgálatot, mint amilyen az egészségügy és az oktatás. Csakis a központi állam juttathatja érvényre az egyenlő lehetőségek politikáját, koordinálhatja az újítási és kutatási célkitűzéseket, szabályozhatja a szállítást és a közlekedést, irányíthat át gazdasági beruházásokat a térségek között stb.

Az a háború utáni, jóléti államra jellemző feltevés, hogy a szociálpolitikai ellátás állami ellenőrzése az egyetlen biztosíték ahhoz, hogy mindenkre egyenlően kiterjedjen, csupán a paternalizmushoz és azok kirekesztéséhez volt recept, akik nem illettek bele a szükségletek uralkodó modelljeibe. Biztosítanunk kell, hogy a szociális és gazdasági tervezés jövőendő formái annak alapján fogalmazódjanak meg, hogy a fogyasztók különbözőképpen fejtik ki kezdeményezésüket és vesznek részt a helyi ellenőrzésben.

A kettős stratégia következményei a gazdaságpolitikában

Anglia (és más nyugati országok) múltbeli tapasztalatainak tanulságai több dologra is figyelmeztetnek. A Morrison-féle államosítás például egyértelmű balsiker volt, és mint az állami ellenőrzés általános modellje sem nem kívánatos, sem nem megvalósítható egy jólétre orientált gazdaságban. Nem kívánatos, mert mélységesen antidemokratikus. Megvalósíthatatlan, mert az új posztfordista struktúrák és gyakorlatok kifejlődése aláaknázza azt az ellenőrzést, amelyet a tulajdonnak az államra való pusztá átruházása nyújthat. Ugyancsak tanulni lehet abból, hogy más nyugati országok a gazdasági szabályozás sikeresebb módszereit gondolták ki. A gazdasági koordinációnak nagyjából három formájával találkozhatunk: Nyugat-Németországban a banki koordinációval, Franciaországban és Japánban az etatizmussal, Svédországban pedig a korporatizmussal. A főszerepet különböző tényezők játsszák — a fináncstőke, az állam illetve a munkásmozgalom —, de valamennyiükben van egy szerv, amely mint a gazdaság „szabályozó intelligenciája” és „irányító mechanizmusa” cselekszik. Ezekben az országokban a gaz-

dasági fejlesztésnek azokat a formáit támogatják, amelyek prioritást adnak a jólétnek — itt elsősorban a szocialista „társadalmi alku” svéd eljárásaira kell gondolnunk. Ezek a tanulságok a gazdaságpolitika vonatkozásában a következő prioritásokat sugalmazzák: először is új kapcsolatrendszer kell kialakítani a *pénzügy* és az *ipar* között. Jelenleg az Egyesült Királyság pénzpiacai rendkívüli mértékben hagyatkoznak a piaci nyomásokra, és nem fejlesztették ki azokat az intézményi kapcsolatokat az iparral, amelyek az európai kontinensen megtalálhatók. Ezek következménye a „rövid lejáratuság” a pénzalapok kezelésében és az értéktőzsdei preferenciákban (ez a tendencia az utóbbi években rosszasodott); a kötelezettségvállalás hiánya a vállalatok beruházási terveire vonatkozóan; a rendkívül nagyszámú cégátvétel és fúzió, amelyek kevés vállalati teljesítményt tudtak felmutatni; és végül a drámai tőkekiáramlás külföldre.

Nem kétséges, hogy számos központi pénzintézet esetében az államosítás az egyetlen helyes és hatásos politika, ám ez jelenleg nem valószínűsíthető meg. Sőt, még kevésbé valószínűsíthető meg, mint kevésbé fontos iparvállalatok és szolgáltatások állami tulajdonbavétele. Nemcsak azért, mert ezek az intézmények politikai ütőképességgel bírnak, hanem azért, mert siettetethetnek is egy pénz- és fizetési mérlegválságot, és ezt minden politikus tudja. Ezért egy reform-kormánynak vagy drasztikusan és nyomban, már hivatalba lépésének óráiban kell cselekednie, vagy fokozatos stratégiát kell követnie. Mindkettő problémákat vet fel, de az előbbi még önellentmondást is rejt. A mai helyzetben egy ilyen irányvonalat támogató párt nyeresési esélye már a választások előtt elensúlyozó intézkedéseket siettetne, ami pedig drámaian rontaná a párt választási esélyeit, s a választások utáni gazdasági helyzetet.

A másik szükséges alkotóelem egy *ipari stratégia*. Az, hogy Angliának nincs ipari stratégiája, ellentétes a legtöbb OECD-ország mai gyakorlatával. Kivétel az Egyesült Államok, ahol viszont a Pentagon ellátási programjai burkolt formájú ipari politikaként hatnak.

1979 óta a termék- és a munkapiac deregulációja, az állami segélyekre fordított kiadások csökkentése és a privatizálás még nehezebbé tették egy összefüggő iparpolitika megvalósítását.

Tomlinson és Leadbetter például alternatív prioritásokat és új politikai eszközöket javasolnak, így például korlátozott protekcionizmust az ipari import csökkentésére, a City hatalmának ellenőrzését és a beruházási tervek fokozott kormányirányítását, továbbá az állami képzés kiterjesztését és jövedelempolitikai intézkedések bevezetését. Ezzel együtt a társadalmi tulajdon új formáiról beszélnek, amelyek azon alapulnak, hogy a központi államhoz és a civil társadalomhoz inkább a piaci, a beruházási és a foglalkoztatási politika befolyásolása terén, semmint a termelés közvetlen államosításakor kapcsolódnak. Ilyenképpen ma az állami beavatkozás különféle formái szükséges alkotórészei a megvalósítható szocialista gazdasági programnak. Semmi bizonyíték nincsen arra, hogy a fejlett tőkés országokban, köztük Angliában az állami beavatkozás önmagában népszerűtlen vagy hatástalan lenne. Ezzel szemben az *elavult* és *hatástalan* állami beavatkozás az, amely választási és gazdasági tekintetben egyaránt káros, és fel is kell váltani a gazdasági tevékenység szélesebb körű, mind felülről lefelé, mind alulról felfelé gyakorolt ellenőrzésével. Ez elvezet bennünket a gazdasági reform harmadik területére: egy új *társadalmi szerződés* kialakí-

tásához, a „társadalmi alku” rendszeréhez. Általa fokozatosan kifejlődnek a döntéshozatal kollektív és demokratikus folyamatai, amelyek mind a civil társadalomban működő szervezett csoportokat, mind pedig magát az államot involválják. Ismét a svéd munkásmozgalom mutatta meg, hogy egy fegyelmezett, ötletes, szolidarisztikus mozgalom hogyan érheti el a teljes foglalkoztatottságot, a szociálpolitikai jogok fejlett rendszerét és a részleges gazdasági demokráciát azáltal, hogy ellenszolgáltatásként a bérekben való mértéktartást, a munkaerő-mobilitást és az új technológia elfogadását nyújtja a svéd tőkének.

Igaz, a brit és a svéd társadalmi szerződések eredményei úgy különböznek egymástól, mint ég és föld. Következésképpen sok angol trade-unionista és szocialista hevesen ellenzi a „jövedelempolitika” minden formáját, vagy legjobb esetben nincs tisztában annak lehetőségeivel. Ám egy alkun alapuló társadalmi szerződés a legdöntőbb fontosságú dolog, amellyel a szakszervezeti mozgalom elősegítheti a megújult szükségleti politika kialakítását napjaink Angliájában. Ellentmondás van abban, ha egy országnak erős a szakszervezeti mozgalma és azt tarthatja magáról, hogy a munkásosztály általános érdekeit képviseli (ilyen mozgalma van Angliának), miközben úgy ténykedik, mintha egyszerűen egy lenne a sok rész-érdekcsoport közül.

A kettős stratégia a szociálpolitikában

A szociálpolitikai fejlesztéseknél a jövőben kerülni kell a háború utáni jóléti állam paternalizmusát és professzionalizmusát. A szolgáltatások központi ellenőrzése és meghatározása, a szociálpolitikai ellátásban részesülők kirekesztése az ellátás szolgáltatásában való bármilyen kollektív részvételből oda vezetett, hogy az emberek elidegenedtek az *etatista* ellátástól, amit a Thatcher-kormányok a nyolcvanas években könnyen ki tudtak használni.

Beveridge társadalombiztosítási indítványainak lényegéhez tartozott, hogy a társadalombiztosítási juttatásokhoz jogi alapra van szükség. Ám indítványai hézagosak voltak, mert a foglalkoztatás révén szerzett jogok fogalmán alapultak, és ilyenképpen korlátozták a tényleges jogosultságot. Ezért a jövőendő társadalombiztosítási juttatásokat *státus* (nem pedig járulék) által meghatározott jogokra kell alapozni, valamint olyan jogokra, amelyeket mindenki *megért* és *érvényesíthet*. Az ilyen polgárjogi követelések szembeállítása a mostani thatcherista szociálpolitikával fontos stratégia a Munkáspárt számára. Hosszú távon az új jogok mindenki számára államilag garantált jövedelem formáját öltetik; rövidebb távon azonban az állami jövedelemhez való feltétlen jog fogalma könnyen érthető és potenciálisan népszerű követelés azok számára, akik nem tudják bérből eltartani magukat. Az állampolgári jogok bevezetése a szociálpolitika más területein is kihívást jelent a thatcherizmus piaci individualizmusával szemben, de ezen felül is túlrendít bennünket a háború utáni jóléti politika számos fő jellegzetességén. Az a tény, hogy Angliában továbbra is nagyszámú *hajléktalan* él, nem egyeztethető össze a szükségletek kielégítésének kollektív kötelezettségével. Ténylegesen a konzervatív kormány saját, 1980-as lakástörvénye vezette be első ízben a *lakásbérlők* törvényen alapuló jogait, ezeket manapság mindenki pozitív lépésnek ismeri el. A jövőendő

lakáspolitikának ezekre kell építenie szélesebb körű stratégiáinak ki-fejlesztése során, amelyekben mindenki számára garantálni szándéko-zik a vétel vagy a bérlet jogát, azokat is beleértve, akik jelenleg mind az állami-, mind a magán lakásellátásból ki vannak zárva.

Az érvényesíthető jogok körét ki kell terjeszteni a megfelelő szín-vonalú lakáshoz és karbantartási javítások támogatásához való jogra is, akár a közösségi-, akár a magánszektorba tartoznak a házak.

Az *oktatásügyben* a szolgáltatások igénybevevőinek jogait nem na-gyon értették meg, illetve fogadták el. Sőt, az az elvárás, hogy a szak-emberek értsenek hozzá a legjobban, csaknem meghatározó vonása az ellátásnak. Am a felsőoktatásban a „fogyasztó” által történő kiválasztás (legalábbis, ami a tanulmányok területét illeti), mindig is a tervezés középpontjában állt. Azáltal pedig, hogy az új Országos Szakképzési Tanács (National Council for Vocational Qualification) munkájában ha-sonló fejlemények tapasztalhatók, a fogyasztói rugalmasság más szfé-rákra is kiterjed. Ki lehet és ki is kell terjeszteni az alap- és középfokú oktatásra is, amelynek háttéréül a tananyag lényegi, az alapszínvonalat biztosító része szolgál.

Ha valamit, az *egészségügyi* és *szociális* szolgáltatásokat még jobban uralta a szakemberek ítélete és ellenőrzése, mint az oktatásügyet. Am itt is be lehet és be kell vezetni az állampolgári jogokat. *Plant* (1988) az állampolgári jogok védelmében arról beszél, hogy szükség van „készpénzre, jogokra, felhatalmazásra és pénzpótlékokra (bónokra)”. Újabban a mentálhigiénés szolgálatokról folytatott viták szintén fel-vetették a kérdést, hogy az igénybevevőknek joguk van-e egészségügyi szükségleteket kielégítő ellátást kérni (pl. joguk van-e községi mentál-higiénés gondozásra). Az egészségügyi magánellátás amellet tör lán-dzsát, hogy bízzák a fogyasztókra a szolgáltatások kiválasztását és el-lenőrzését, amint ezt *Thatcher*, híres 1987-es választási beszédében, az egészséggondozás megválasztásának előnyeiről szólva, példákkel szem-léltette. A közösségi egészséggondozás nem törekedhet és ne is töre-kedjék a magángondozás utánzására; a preventív gyógyászat kollektív tervezésének és a költséges képzési- és beruházási tervezésnek központi koordinálását nem vezérelhetik csupán a fogyasztói prefenciák. Mind-amellett komolyan mérlegelnünk kell, hogy a közegészségügyi szol-gáltatások fogyasztói ne kapjanak-e felhatalmazást érvényesíthető jo-gaik útján a megelőzésre és a kezelésre. Ebben a tekintetben a bonok (térítvények) csaknem bizonyosan túlságosan durva eszköznek tekint-hetők, de az egészséggondozásra való általánosabb jog nem ellentéte, hanem érve az egészségügyi alapszükségletek állami ellátásának.

A *szociális* szolgáltatásokban a gondozási szükségletnek inkább az aktív, semmint a passzív megközelítést kell elősegítenie. A szociális szolgáltatások klienseinek úgyszólván definíció szerűen szükségük van szakemberek segítségére és tanácsadására. Am a gyakorlati szociálpoli-tikai munkának mindig is egyik fő jellemzője volt, hogy a kliensek autonómmá válásán fáradozott, és igyekezett biztosítani őket arról, hogy problémáikra a megoldást ők maguk teremtik meg. Az olyan szolgáltatásokhoz való jogok, mint például a rokkantsági segély, házi segítségnyújtás, nappali gondozás, közösségi szolgáltatások stb. jelentő-sen erősítik ezt a folyamatot, és biztosítanak, hogy a szociális mun-kások inkább mint tanácsadók és szószólók tevékenykedjenek klienseik érdekében.

De a szociálpolitikai ellátásra való igényjogosultság és jog fejlődése többet kíván, mint államilag becikkelyezett törvényeket. Olyan szociálpolitikai szolgáltatásokat is igényel, amelyek együtt járnak e jogok érvényesítésének kötelezettségével, hiszen minden jogász tudja, hogy a papíron lévő jog nem több papírnál. Ezt részben elérhetjük a szolgáltatások fokozottabb demokratizálásával, de a szociálpolitika tájékoztatási, tanácsadási és pártfogási rendszerének korrekt működésével is.

A *szociálpolitikai jogokkal* kapcsolatos szolgáltatások fejlődése a hetvenes években kihívást jelentett az éppen csökkenő jóléti állami ellátással szemben. Ezt igen érzékelhetővé tették azok a sikeres kampányok, amelyek a társadalombiztosítási segélyek iránti jogaik védelmére bátorították az igénylőket, különösen amikor ezek a jogok veszélyben forogtak. Amikor majd a jogokon alapuló tanácsadási és pártfogó munka kiterjed az állami ellátás minden területére, ez elő fogja segíteni, hogy az ezzel foglalkozó szakemberek szerepe megváltozzék, s a paternalizmusról és ítéletmondásról a tájékoztatásra és a támogatásra essenek a hangsúlyok. Az ilyen fejlemények bizonyos mértékben felfedik magának a jogrendszernek az ellentmondásait is. Az a jogrendszer, amely hagyományosan mindenekelőtt a magángazdaságot védelmezte, soha nem reagált különösebben fogékonyan a szélesebb társadalomnak azokra a szükségleteire, amelyek a jogok törvényes érvényesítésére irányultak.

A jóléti ellátáshoz való igényjogosultság kifejlesztése az egész szociálpolitikában tiltakozást fog jelenteni a törvények korlátozott szerepe ellen. Fokozottan arra szorítja majd az alsóbb bíróságokat, hogy helyetfésítsék a törvényeket, magukat a törvényszékeket pedig arra, hogy a *családi törvényszék* modellje szerint formálódjanak át; ezenkívül növelni fogja annak az igényét, hogy nem hivatalos jogi dolgozók és laikus tanácsadók is vegyenek részt ezekben a testületekben. Mindezek a jogászai hivatás monopóliuma elleni tiltakozáshoz is elvezethetnek. Fontos fokmérője lehet mindez az állampolgári jogok jelenlétének, ez a változás meg tudja nyitni a nagyhatalmú és elzárkózó állami szolgálatokat és szakmai testületeket a hatalommal felruházott polgárok előtt. A folyamat olyan alkotmányjogi intézkedésekkel is összekapcsolható, amelyek a törvényszékek és a jogi folyamatok megreformálását célozzák.

A demokrácia továbbfejlesztését a *társadalombiztosítás* terén is napirendre lehet és kell is tűzni. Az „Első jelentés a Munkáspárt politikájának számbavételéről” röviden utal „a fogyasztóknak kedvező” Demokratikus Egészségügyi Szociális Szolgálatra ((DHSS, ma DSS, azaz Demokratikus Szociális Szolgálat), de keveset beszél arról, hogy miként lehetne az állami szolgáltatásoknak ezt a legzsarnokibb és leginkább elidegenítő fajtáját fogékonyabbá tenni a fogyasztók igényei alapján. Az egyetlen út a *demokratikus számadási kötelezettség* formáinak bevezetésén át vezet.

Nem szükséges, hogy ez a segélytarifákról való helyi népszavazás formáját öltse, mert az inkább megosztaná az erőket, legalábbis rövid távon biztosan. A segélyek folyósítására, a hivatalok helyének és típusának meghatározására, a személyzet képzésére és fejlesztésére, valamint az információk és az új technológiai berendezések beszerzésére vonatkozó döntéseket egyaránt felelős vitára lehetne bocsátani a dolgozók és a fogyasztók helyi fórumain.

Aki a szociálpolitikában állampolgári jogokra és demokráciára hivatkozik, az legyen elkötelezettje a jóléti szolgáltatások tervezésének és a velük való ellátás kettős stratégiájának. Sokan úgy gondolják, hogy a thatcherizmus magánpiaci individualizmusának egyetlen alternatívája, ha a társadalom a háború utáni jóléti államhoz tér vissza. Ez az állami jóléti ellátás azonban csupán a fehér, alkalmazásban álló férfi munkásosztály szükségletein (és politikai ütőképességén) alapult, és számos etnikumot, csoportot, kisebbséget kirekesztett. A kettős stratégia ezzel szemben a nép által és a nép számára épített állam és civil társadalom kölcsönös függőségének új modelljét kínálja.

Alkotmányreform

Most talán Nagy-Britanniáé a legerősebb — de legkevésbé képviseli — központi kormány a nyugati világban, s ehhez egy számadásra legkevésbé kötelezett államgépezet társul. Az erős állam felé tett újabb lépések visszafordítása az egyik oka annak, hogy Angliában az alkotmányreform a demokrácia fokozására irányuló minden stratégia legfontosabb alkotórésze. De — ahogy mindvégig hangsúlyoztuk — a gazdaság- és szociálpolitika kettős stratégiája azt jelenti, hogy az alkotmányreform minden olyan demokratikus szocialista stratégia számára elengedhetetlen, amely az emberi szükségletek kielégítésére törekszik. Ha azt akarjuk, hogy a jóléti szükségleteket mint szociális jogokat garantálják nekünk, ehhez az is szükséges, hogy az íratlan brit alkotmány elmozduljon az alapjogok világos rendszere, valamint egy megreformált bírósági és közigazgatási rendszer felé. *A gazdasági, a társadalmi és az alkotmányreform elválaszthatatlanok egymástól.*

Öröndetes, hogy az alkotmányreform végre megjelent azokban a szocializmusról és a szociáldemokráciáról folyó vitákban, amelyek a baloldaltól és a centrumból indultak ki (lásd Marquand 1988 és Keane 1988). Széleskörű támogatást is kapott angliai Bill of Rights-t* követelő Charta 88 számos aláírójától. Számos alkotmány-reformjavaslat létezik, amely szerint ezeket a munkásmozgalmon belül nyíltan meg kell vitatni. Van köztük olyan, amelynek a végrehajtó hatalom fölötti parlamenti ellenőrzés fokozása a célja. Keane (1988) olyan elgondolásokat fejteget, mint a miniszterelnöki gyámkodás korlátozása, megfelelőbb ülésezési időpontok, külön vizsgálódási könnyítések biztosítása, gyakoribb televíziós közvetítés az állandó bizottságok üléseiről és egyéb változtatások. Ám a reformnak a kormányra is ki kell terjednie, például úgy, hogy a törvényhozás rendelkezék a tájékoztatás szabadságáról és a köztisztviselők számadási kötelezettségének és felülvizsgálatának új formáiról. A jogi szolgálat hozzáférhetősége a megnövekedett állampolgári jogok keretében a jogi hivatás és a bíróságok reformját is meg fogja követelni. Azt is fel kell ismernünk, hogy milyen óriási hatalmuk van a hírközlő eszközöknek minden olyan társadalomban, amelyet — mint Angliát is — a tömegkommunikáció ural. A tulajdon törvényes korlátozására és ellenőrzésére itt épp úgy szükség van, mint a távközlési eszközök és a sajtó hozzáférhetőségének demokratikus kiterjesztésére.

* A Bill of Rights Anglia parlamentáris alkotmányának 1689-es alaptörvénye — a fordító.

Általánosságban elengedhetetlen az arányos képviselés bevezetésére irányuló választójogi reform. Ez éppenséggel egy sorba állítaná Angliát a világ demokráciáinak többségével és valamennyi európai demokráciával, Franciaországot kivéve. A mostani választási rendszer állandósítja a kisebbségi konzervatív uralmat. Gyakorlatilag sok választót megfoszt a szavazati jogától, és egyéb hibái mellett jelentősen akadályozza, hogy nők és kisebbségek bejussanak a parlamentbe. Mindezen túl a választási aritmetika rendkívül kedvezőtlen a Munkáspártra nézve, és ha figyelembe vesszük a folyamatban lévő határ- és népességváltozásokat, nem valószínű, hogy a dolog jobbra fordul. A választási reformra való kötelezettség vállalásának az alkotmányjogi reform központi elemévé kell válnia. Ez a kötelezettség-vállalás megnyitja az utat egyfajta, a szociáldemokrata-liberális és a nacionalista pártokkal kötendő választási paktum előtt. Belátható jövőn belül ez az egyetlen biztos módja annak, hogy még *ebben a században* véget érjen a konzervatív kormányzás. Nem olyan gyakori, hogy erkölcs és célszerűség összehajlik, de az még meglepőbb lenne, ha a Munkáspárt és a többi ellenzéki elem mindkettőnek hátat fordítana. Egy koalíciós kormány, amely elkötelezte magát a választójogi és az alkotmányreform mellett, alkalmas és realiztikus kiinduló állása lehetne az előbbieken kifejtett integrált, jólétre törekvő gazdaság- és szociálpolitikának. Természetesen nem hozhatja létre máról holnapra a szocializmust, de az egyetlen reményt nyújtja ahhoz, hogy a piaci individualizmustól egy új kollektívizmus irányába mozduljon el a társadalom.

Fordította: Lukács Katalin

Irodalom

- BEETHAM, D. (1987): „Choose democracy”, *New Socialist*, 49. sz.
 CALMFORS, L. és DRIFFILL, J. (1988): „Centralisation of wage bargaining”, *Economic Policy*, április
 CREWE, I. (1987): *The Guardian*, június 15.
 DAVIS, C. M. (1988): „Developments in the health sector of the Soviet economy 1970–90”, a Leeds-i politechnikumban „Szocializmus és szociálpolitika” címmel tartott konferenciára készült tanulmány
 DOYAL, L. és GOUGH, I. (1984): „A theory of human needs”, *Critical Social Policy*, 10. sz.
 DOYAL, L. és GOUGH, I. (1986): „Human needs and socialist welfare”, *Praxis International*, 6., 1.
 DOYAL, L. és GOUGH, I. (1990): *A Theory and Politics of Human Need* (Macmillan)
 HATTERSLEY, R. (1987): *Choose Freedom* (Penguin Books)
 KORPI, W. (1983): *The Democratic Class Struggle* (Routledge)
 MARQUAND, D. (1988): *The Unprincipled Society: New Demands and Old Politics* (Fontana)
 MURRAY, R. (1987): „Ownership, control and the market”, *New Left Review*, 164.
 NAIRN, I. (1988): *The Enchanted Class: Britain and its Monarchy* (Radius)
 PLANT, P. (1988): *Citizenship, Rights and Socialism* (Fabian Society, 531. sz.)
 TAWNEY, R. H. (1952): *Equality* (Allen and Unwin)
 TAYLOR Gooby, P. (1985): *Public Opinion, Ideology and State Welfare* (RKP)

Vági Gábor

Amit érdemes tudni és amit nem

(Az 1990. évi népszámlálás elé)

Az 1980. évi népszámlálás eredményei 36 vaskos kötetben jelentek meg. Tizenkilenc ún. megyei kötetet publikáltak, külön kötetet kapott a főváros, míg a többi népszámlálási kiadvány egy-egy településcsoport (városok, községek), illetve egyes népszámlálási tematikák statisztikáit tartalmazza. Itt elsősorban a *megyei kötetek* második felével, az ún. *településsoros* táblázatokkal foglalkozom. (Ezek azok a táblák, amelyekben az adott megye összes településének népszámlálási eredményeit teszik közzé.)

Céлом az, hogy kritikai megjegyzéseket fűzzek az adatok közlésének módjához, s javaslatokat tegyek jobb, ésszerűbbnek ígérkező táblázatok összeállítására. Abban bízom, hogy az 1990-es népszámlálás eredményeinek feldolgozási és publikálási munkájában ezek a meggondolások hasznosíthatók lehetnek majd.

Szempontjaim a *felhasználó* szempontjai — azaz részint a tudományos hasznosítás, részint az általános, politikai és tervezési célú tájékozódás gyakorlati igényeit igyekszem szem előtt tartani. (Léteznek ugyan évről-évre kiadott megyei statisztikai évkönyvek is, de ezek többnyire csak a változások adatait közlik — népességszámban, lakásállományban stb.)

Tulajdonképpen szerencsés egybeesés, hogy a teljeskörű és részletes népszámlálási adatgyűjtés éve most egybeesik a választások, az új önkormányzati testületek megalakulásának évével. És mivel ezúttal ez új politikai és jogi keretek között történik majd, különös jelentőséget kap, hogy lehetőség nyílik az „újrakezdéshez” szükséges helyzetfelmérésre, helyzetértékelésre. Valószínű például, hogy egyre több falu kiválik majd az eddigi közös tanácsi kötelekből, s önálló közigazgatási egységként működik tovább. Ezeknek a településeknek szükségük lesz arra, hogy ismerjék várható gazdasági lehetőségeiket, s így például azt, hogy az ottani korszerkezet alapján milyen összegű állami támogatásra számíthatnak. Szükség lesz a családösszetétel, a gazdasági aktivitás, a munkabajárási szokások, a lakáshelyzet, a kommunális ellátottság

számszerű, pontos megismerésére is, mivel ezekben a kérdésekben a helyi fejlesztési program-alkotásban mindez nem helyettesíthető az ún. helyismerettel. (Fejlesztési segítség, támogatás csak a hiány jól dokumentált mértéke mellett jár majd.) Az is elképzelhető, hogy a közgazgatás középső szintjének (a megyéknek) nemcsak a politikai tartalma változik meg, hanem a méretük, határaik is. Ez szintén azt igényli, hogy a térbeli kapcsolatok bizonyos objektív jellemzőit is ismerjék az érintettek. Úgy látom, hogy az 1990. évi népszámlálási köteteket ésszerűbb és áttekinthetőbb szerkezetben és tartalommal is össze lehetne állítani, mint ahogy az eddig történt. Számos adat közlését feleslegesnek látom, másokét szükségesnek és célszerűbbnek tartanám.

Egy ilyen áttekintésnek többféle korláttal is számolnia kell. *Először* is, nem lehet olyan adatok közreadását kívánni, amelyeket a népszámlálási adatfelvétel nem gyűjt, nem kérdez meg. Legfeljebb az adatok csoportosítására lehet módosító javaslatokkal előállni. *Másodszor:* nyilvánvalóan ügyelni kell arra, hogy a legfontosabb információk összehasonlíthatók legyenek az előző adatfelvétel(ek) eredményeivel. Ennek a korlátnak a végletes értelmezése az lenne, hogy semmit sem szabad megváltoztatni az adatközlés eljárásaiban, hiszen akkor biztosan minden egyes adat összehasonlítható marad az előzményével. Szerintem azonban nincs szükség erre, mert az eddigi adatközlésekben számos elhibázott, jóformán használhatatlan táblázat is volt, amelyek „továbbélését” csak a folyamatosság formális, külsődleges értelmezése kívánhatja. *Harmadszor:* számolni kell e statisztikai kötetek terjedelmi korlátaival is, amelyeket részben a költségek, részben a kezelhetőség szempontjai szabnak meg. (A megyei kötetek 1980-ban 600–750 oldal terjedelműek voltak.) Így tehát az indítványozott új adatok terjedelmi igényeinek egyensúlyban kell lenniük az elhagyni javasolt táblázatok számával, terjedelmével.

Minden egyes megyei kötet négy nagy részre tagolódik. Az *összefoglaló adatok* című fejezet tartalmazza az adott megye (és néhány vonatkozásban külön a városok) legfontosabb népszámlálási eredményeit, általában rövidebb-hosszabb történeti visszatekintésben is. A második rész a *Megeyei adatok* címet viseli, s itt jelenik meg az elkészült népszámlálási adatfelvétel minden, megyei szinten összegzett eredménye, az értelmesnek tekintett kombinációkban. Többnyire ez a fejezet a leghosszabb, a kötetnek egyharmadát-felét teszi ki. A belső arányok a megye településszerkezetének koncentráltságával állnak összefüggésben, mivel a következő két fejezet előbb a *városok*, végül a *községek* (értsd: valamennyi település) adatait tartalmazza. Attól függően, hogy egy megyében hány város és összesen hány település van, a köteteknek ez a második fele több vagy kevesebb terjedelmet foglal el a megyei szinten összesített táblázatokhoz képest.

Ebben az írásban csak a megyei köteteknek e második, területi szempontból részletezettebb felével foglalkozom. Igaz ugyan, hogy az összefoglaló részben és még inkább a megyei táblázatok között is akadnak vitatható értelmű adatközlések, de itt a települési szintű elemzések és felhasználás problémáira igyekszem koncentrálni.

A *Községek adatai* című utolsó fejezetek címükkel ellentétben nem csupán a községekre, hanem az adott megye összes településére, tehát a városokra vonatkozóan is tartalmazzák a fejezetbe beválogatott ada-

tokat. Ezek végül is nem falusi, hanem településenkénti eredményeket közölnek.

Természetes, hogy a *Városok adatainak* fejezetében egy-egy városról több táblázatot és egyedi adatot lehet megjeleníteni, mint az ilyen település-soros adatközléseknél. Az utóbbiak nehézsége éppen az, hogy míg megyénként legfeljebb egy tucat város van, az egyes megyék összes településének száma elérheti a 350-et is, így ezekről egyenként csak kevés és jól megválogatott adatot lehetséges közzétenni. Nyilvánvaló, hogy ezzel először is bizonyos *ismétlések* kerülnek a kötetekbe: amely adat a *Községi adatok* fejezetben (a városokra nézve is) szerepel, azt a *Városi adatok* fejezet is közli.

Az ésszerűsítésnek azonban jóval több lehetősége van, mint hogy egyszerűen elkerüljük ezeket az *ismétléseket*. Korántsem biztos ugyanis, hogy egyáltalán *érdemes-e* a városokat, a városi statisztikákat ennyire külön és kiemelten szerepeltetni — annál kevésbé, mivel a „városi” fejezetek rendszerint az adott megyei kötetnek kb. az egyötödét foglalják le. A külön városi adatközlés ésszerű szűkítésével tulajdonképpen önmagában is növelhető lenne valamelyest az utolsó fejezet, a településsoros adatállomány. Mindenesetre két okból is érdemes lenne így eljárni. Egyrészt 1980 óta városaink száma több, mint másfélszeresére (mintegy 70-nel) növekedett, s ezért — változatlan formában — ezek a települések az eddiginél jóval nagyobb terjedelmet követelnének maguknak a megyei népszámlálási kiadványokban. Másrészt egész közigazgatási rendszerünk olyan irányban változik, amelyben egyre kisebb lesz a jelentősége a városi és a községi jogállás különbségeinek. A kívánatos éppenséggel az volna, hogy az egyes települések önkormányzatai jogilag teljesen egyenrangúak, egyenértékűek legyenek. Az eltérő statisztikai „figyelem” azért sem indokolt, mert a fővároson kívül a községekben ma körülbelül ugyanannyi ember él, mint a városokban.

Az eddigiekkel természetesen csak annyit állítottam, hogy a városokról közölt adatok tartalmi felülvizsgálata, szűkítése némileg növelheti a községi (településenkénti) adatközlés terét. A tulajdonképpeni tartalmi kritikának — ebből következően — egyszerre két szempontot kell szem előtt tartania: részint azt, hogy milyen értelmesebb adatokkal lehetne fölcserélni a fölöslegeseket, részint pedig azt, hogy ugyanezek az ésszerűsítési „cserék” hogyan érintik a „városi” adatállományt, s nem lehetne-e azok közlését egyidejűleg rövidebbre fogni. Ezért most párhuzamosan vesszük szemügyre a községi, illetve a városi adatok sorozatát, ami azért is kézenfekvő, mert a megyei köteteknek ez a két fejezete gyakorlatilag teljesen azonos tartalmi szerkezetben készült.

A szóban forgó fejezetek a következő népszámlálási eredményeket tartalmazzák: 1. népesedési adatok, 2. az iskolai végzettség adatai, 3. a gazdasági aktivitás és a foglalkozási szerkezet adatai, 4. a családok és háztartások adatai és 5. lakás-adatok.

Népesedési adatok

A *népesség-változás* bemutatásakor az 1980 óta eltelt időszakot érdemes lenne kettébontani (az évtized első és második öt évére), hogy érzékelhető legyen a változások ütemének alakulása is. Ugyanakkor a

népsűrűség adatai elhanyagolhatók, elegendő a bel- és külterület abszolút nagyságát közölni. Hasonlóan elhanyagolható az *1000 férfitra jutó nők* adatszlopa, hiszen ezt is könnyen ki lehet számítani a megadott adatok alapján. A *népesség korcsoport szerinti* táblázatát érdemes lenne százalékolva is közzétenni, legalábbis a két nem összesített táblájáról. Ugyanakkor e táblázat városi megfelelőjében szerepel (két irányban is közölt) százalékolás, de egyedül ez a „többlete” a városi adatoknak a községekkel szemben. (Nehéz lenne megindokolni, hogy a városi felhasználók miért lennének kevésbé képesek maguk elvégezni a százalékszámítást, mint a falusiak.) A *családi állapot* táblázatát érdemes lenne viszont néhány korosztályra bontva is közölni, azaz megkétszerezni-háromszorozni. Ugyanezt a táblázatot a *városoknál* egyenesen 5 éves korcsoportokra, sőt külön kiszázelékolva is megadják, ami felesleges — mi értelme például tudni, hogy a 70—74 éves férfiaknak hány százaléka nőtlen? A *termékenység*i adatokat a községi táblázatok a *házas nőkre* korlátozva közlik. Sokkal ésszerűbb lenne az összes helyben élő nőről közölni az élveszületett gyermekeik számát, hiszen így a családtervezési magatartás változásai nem derülhetnek ki. (Az idősebb korosztályokban az eddigi adatközlés kizárja az özvegyeket, akik talán — akárcsak még házasságukban — több gyermeket szültek.) Ugyanakkor a megfelelő városi táblázatok nemcsak ezt, hanem még túlrészletező korcsoportos bontást, sőt, százalékolást is tartalmaznak.

Általában is elmondható, hogy a városi táblázatok gyakran csak annyival nyújtanak többet a községiéknél, hogy százalékos megoszlást is közölnek azokról az abszolút adatokról, amelyek egyébként a megfelelő település-soros tábla-sorozatban is szerepelnek. Mivel az ilyen, esetenként túlrészletező táblázatok minden városra megjelennek, meggyenként annyiszor ismétlődnek (ötször-tizenötször), ahány város van a területen. S ez terjedelemben körülbelül ugyanannyi, mintha a községi fejezetbe beiktatnának további egy-két ésszerűen megszerkesztett táblázatot *ugyanazokról* a jelenségekről.

Iskolai végzettség

Ezek a táblák a *7 éves és idősebb* népesség végzettségét bemutató adatokkal kezdődnek. Itt elsősorban magának az *érintett korcsoportnak*, a 7 évesek és idősebbeknek a kiválasztása vitatható. Ezek az adatok ugyanis elfedik a különböző korosztályok változó iskolázottságát: az alacsony végzettségű öregek egybemosódnak a még éppen iskolás gyerekekkel. A megfelelő városi táblázatok ugyanezt már öt éves korcsoportokra és százalékolva is közlik — az eredmény ismét az, hogy városonként egy-egy kétoldalas táblázat készült, ami egy ötvárosú megyében már fölcserélhető volna egy ésszerűen megszerkesztett település-soros táblázattal. Az bizonyos, hogy a 7 éves alsó korhatárt 14 vagy 15 évre vagy az oktatási törvénynek megfelelően 16-ra kellene „emelni”, s máris értelmezhető volna a táblázat. Azon kívül a legfeljebb általános iskolai végzettségről itt *négy* adat szerepel (0 osztály, 1—5 osztály, 6—7 illetve 8 osztály), ami viszont még talán az öregek végzettségére nézve is túlrészletező (miközben *összegez*ő oszlop erről a négyféle lehetséges kategóriáról nincs).

Hasonlóan értelmezhetetlen az iskolai végzettséget részletező másik táblázat, mind a megnevezett korosztályok definiálása, mind a végzettség definiálása tekintetében. Itt a korosztályok: a 10, a 15, valamint a 18 év felettiek. A 10 év felettiek egy ismeretlen hányadú része még biztosan általános iskolába jár — azaz semmiféle „befejezett” iskolai végzettséggel nem rendelkezik. E korcsoport helyett inkább a 23—25 évesnél idősebbeket lehetne elkülöníteni a többiektől mint olyanokat, akik életkoruk alapján akár diplomával is rendelkezhetnek. Ez rögtön rávilágít arra, hogy az igazi problémát elsősorban az jelenti, hogy a *legalább* 8 (vagy 12 vagy 17) évfolyamos végzettség alig értelmezhető. Ha egy 40 éves ember például *legalább* 8 osztályt végzett, akkor lehet, hogy — ezen felül — még két diplomája is van — azaz nem tudunk meg róla semmit. Ehelyett értelmesen a *legfeljebb* alapfokú, középiszkolai stb. végzettséget lehetne föltüntetni. (A korhatárok azt az életkort jeleznék, amikor egy-egy iskolai fokozatot elvileg be lehet fejezni, s a *legfeljebb* fogalmának segítségével meg tudnánk, hogy hányan jutottak, illetve nem jutottak el egy-egy fokozatig.)

Mivel ez a tábla-típus már az 1970-es, sőt a 1960-as népszámlálás adatközlésében is szerepelt, kétségtelen, hogy fölcserélésével megszakadna az összehasonlíthatóság, a folyamatosság. Mégis érdemes lenne ezt megtenni, mert ez a tábla-szerkezet és -tartalom bizony nem vált értelmesebbé az évtizedek során.

A városi táblázatok ezt a témát még egy, egyenként 3 oldalas táblában részletezik, amelyben a végzettségnek a „jellegét” (amolyan ágazati besorolását) és annak szintjét is föltüntetik, méghozzá hat korcsoportra. Így megtudhatjuk például, hogy egy-egy magyar városban hány olyan 15—19 éves ember van, akinek végzettsége vízgazdálkodási (sőt: városgazdálkodási) „jellegű”, és egyetemi szintű. (Természetesen országszerte egy sem, mert ebben az életkorban ez nem szokás.) Tökéletes példája ez a semmitmondó kategóriának. Ekkora terjedelemben érdemesebb lenne fölsorolni (a felsőfokú végzettségről) akár az ország összes egyetemén és főiskoláján végzeteket, s a középfokú szakképzés minden egyes szakirányát. Általában is megfigyelhető, hogy jó néhány olyan táblázat van, amelynek egy-egy oszlopa vagy sora üresen maradt — ilyenkor gyanút kellene fogni, hogy az adott kategória értelmes volt-e egyáltalán?

Gazdasági aktivitás, foglalkozási összetétel

A népesség gazdasági aktivitásáról tájékoztató községi táblázatban a jövőben szükség lenne majd az ún. *inaktív keresők* részletezésére. Jelenleg inaktív keresőnek a GYES-en és GYED-en lévő nők, valamint a nyugdíjasok számítanak, de őket eddig ez a statisztika nem különböztette meg egymástól. Rajtuk kívül pedig szükség lesz a *munkanélküliek* számbavételére és besorolására is, ezt a törekvést már a népszámlálási adatgyűjtés, a kérdezés munkafázisában is érvényesíteni kellene.

A népesség *népgazdasági ágak* szerinti összetételét (számát) a népszámlálások hagyományosan, sok évtizede közölni szokták. Az 1960 óta készített népszámlálások csoportosításai azonban egyre inkább elavulnak, a *népgazdasági ágakba* történő besorolás egyre kevesebbet

mond. Ebben a táblázatban például összesen 7 népgazdasági ágat különböztetnek meg, amelyek között külön ágazat az 1—2%-ot kitevő vízgazdálkodás, míg nincsenek részletezve a 15—20%-ot kitevő ún. „nem anyagi ágazatok” — köztük az oktatás, egészségügy, igazgatás stb. Ilyen kategóriában szinte értelmetlen a *népesség* megoszlásának kimutatása, hiszen egy-egy családot tulajdonképpen a *háztartásfők munkahelye* alapján sorolnak be. Így ezekből az adatokból legfeljebb annyit lehet megtudni (az *aktív* keresők ágazati összetételével összevetve), hogy például az ipari vagy a kereskedelmi munkahelyű háztartásfők családjai (háztartásai) népesebbek-e. Ez pedig igen nehezen értelmezhető eredmény, és kérdés, hogy érdekel-e egyáltalán valakit egy olyan világban, ahol a kétkeresős háztartások a leggyakoribbak, s ahol e két kereső többnyire eltérő ágazatokhoz besorolt munkahelyeken dolgozik. A táblázatnak tehát éppen a két kulcsfogalma támadható: a *népgazdasági ág* is és a *népesség* fogalma is. Valamivel ésszerűbb az a táblázat, amely az *aktív* férfiak és nők számát mutatja be munkahelyüknek népgazdasági ága szerint, azzal, hogy az ágazati bontás természetesen itt is vitatható, felülvizsgálandó.

Ezután következik e kötetek talán legértelmetlenebb táblázata, amely ismét a teljes *népességet* sorolja be *népgazdasági ágak*, s azokon belül a „*tevékenység jellege és állománycsoportok*” szerint. Ez utóbbiak a fizikai, illetve nem fizikai tevékenységet jelentik, valamint azt, hogy a fizikai (háztartásfők) szak-, illetve betanított munkások vagy segédmunkások-e. A negyedik kategória egy-egy népgazdasági ágon belül az ún. önálló és segítő családtagok, ami inkább a foglalkoztatás „szektorális” jellegére utaló kategória, és semmi köze az előző két csoportosítói ismérvhez. (Négy csoportot tehát három dimenzió különíti el egymástól.)

Kritikám az eddigieken túl most már csak a népgazdasági ágakon belüli részletezésre vonatkozik. Azon felül ugyanis, hogy a teljes népességre számítani ilyen adatokat értelmetlen, s hogy az ágazati bontás elavult és aszimmetrikus, a táblázat további bontása, részletezése is suta. A fizikaiak között először is hiba a *szakmunkásokat* a *betanítottakkal* összevonni, és a *segédmunkásokat* külön csoportonként feltüntetni. Ez utóbbi csoport ugyanis a 80-as években igen szűkre zsugorodott, míg jelentősen nőtt a másik két „állománycsoport” létszáma. Az iskolázottság emelkedésével a *szakmunkás* besorolást sokkal élesebb határ választja el a betanított munkástól — így ennek a „középső” csoportnak inkább a segédmunkásokkal összevonva volna értelme. Hiányzik viszont a *nem fizikai* dolgozók (illetve népesség) fölbontása iskolázottságuk vagy munkaköri besorolásuk (beosztásuk) szerint. Ugyanakkor az ágazati bontás itt még „finomabb” is, mint az eddigiekben, mert a táblázat a mezőgazdaságot tulajdoni szektorokra is fölbontja, sőt, megjelenik az „erdőgazdaság” és a „mezőgazdasági szolgáltatás” (!) nevű népgazdasági ág is. (Utóbbi részaránya a teljes népességben kb. 0,7%.) Mindkettőről négy-négy adatszlopból értesülhetünk. Így talán nem meglepő, hogy önmagában ez az egy, sokszorosan értelmetlen táblázat a községit fejezetnek több mint az egytizedét foglalja le (oldalszámban nézve), ami — nézetem szerint — fényűzés.

A következő egytizednyi terjedelem ugyanezt ismétli, azzal a különbséggel, hogy nem a teljes népességet, hanem az *aktív* népességet

veszi számba — s ez az egyetlen erénye, mert minden egyes kategóriája ugyanolyan használhatatlan, mint megelőző párjái.

A megfelelő városi táblázatok valamivel sikerültebbek. Van közöttük olyan, amely az aktív dolgozók kormegoszlását is közli (bár szintén ágazatonként), egy másik jónéhány egyéni foglalkozás létszámát ismerteti, és megjelenik a népesség osztály- és rétegtagozódásának kategória-rendszere is (amelyről még lesz szó).

Mínthogy az itt tárgyalt három nagy táblázat a községi adatoknak körülbelül a negyedét tartalmazza, és jelen formájukban használhatatlanok, érdemes arról is beszélni, hogy ezzel szemben mi az, ami a foglalkoztatás adataiból hiányzik, tehát amivel föl lehetne cserélni őket.

Nos, először is, ezek az adatok az adott településen helyben lakó emberekre vonatkoznak, függetlenül attól, hogy ott is dolgoznak-e vagy eljárók. Mivel az ingázásról a népszámlálás mindig érdeklődik, a gazdasági aktivitás adatait az eljárókra, bejárókra és helyben dolgozókra vonatkozóan is be lehetne mutatni. Ez utóbbi kategória gyakorlatilag a település munkahelyeinek jellemzéséhez vezet el. Gondoljuk meg: nemhogy folyamatos, de tízévenkénti statisztikánk sincs arról, hogy egy-egy településen hány és milyen jellegű munkahely működik. Viszsa lehetne térni a magyar népszámlálások 1945 előtti gyakorlatához, amikor adatok készültek például arról, hogy egy-egy településen hány ipari stb. telephely volt, s azok hány embert foglalkoztattak (nagyság-csoportok). Hiányzik továbbá a munkahelyek (egyre fontosabbá váló) tulajdoni hovatartozásának ismerete, ami bizvást informatívabb lenne, mint az ágazati hovatartozásuk cízellálása. Hiányoznak a gazdasági aktivitás korosztályonkénti adatai is. Hiányzik a mind nagyobb létszámú nem-fizikai dolgozóknak a beosztások szerinti csoportosítása, hiszen ez a réteg rendkívül differenciált, a bérszámfejtőktől a kórházi főorvosokig számos képzettségi-, presztízs- és jövedelmi csoport tartozik hozzá. Gyakorlatilag hiányzik (mert csak a suta ágazatokra vonatkozóan derül ki) a dolgozók nemenkénti összetételének ismertetése is. E hiányok pótlásához pedig csupán a begyűjtött információk másfajta csoportosítása és táblázatba rendezése szükséges.

Háztartási, családi adatok

Ebben az alfejezetben a háztartásoknak és a családoknak elsősorban a családi és gazdasági-demográfiai összetételére vonatkozó adatok szerepelnek. Néhány kisebb összevonás itt is elvégezhető volna: sok az olyan adatoszlop, amely alig előforduló kombinációkra vonatkozik, s így lényegében üres.

A tábla-sorozat harmadik darabja tartalmazhatná a talán legérdekesebb információkat, nevezetesen a háztartások foglalkozási összetételét. Ez a tábla azonban a háztartásokat „osztály- és rétegtagozódásuk” szerint csoportosítja, ami két okból is melléfogás. Először is az „osztály- és rétegtagozódás” voltaképpen egyéni foglalkozásokat minősít: itt természetesen a háztartásfőét. Az ő foglalkozása (még inkább: munkahelye) alapján kerül besorolásra a háztartás minden egyes tagja. Ezzel az eljárással tehát ugyanaz a hiba ismétlődik, mint amikor a teljes népességet kategorizálják az aktív háztartásfő foglalkozása alapján. A másik hibaforrás maga az „osztály- és rétegtagozódás” avitt fogalom-

rendszere, amelyben hamis és megalapozatlan szociológiai kategóriákat fogalmaztak át statisztikai kategóriákká. (Meg kell azonban mondani, hogy a községi táblázatokban a nem fizikai foglalkozásokat egye-

Miután az *egyének* foglalkozási összetételéről (a jelenleginél használhatóbb táblázatok segítségével) az előző alfejezetből értesülhetnénk, itt a statisztikához „intézett” kérdésünk ez lehetne: milyen a háztartások vagy a családok belső összetétele aszerint, hogy aktív tagjainak mi a foglalkozásuk?

Erre a kérdésre csak úgy lehet válaszolni, ha — az egyéni foglalkozások besorolásain túllépve — legalább két ember (például egy házaspár) foglalkozásának *kombinációit* igyekeznénk számba venni. Ez nem könnyű statisztikai feladat: ha például az egyéni foglalkozásokat hat csoportba rendezzük, 36 kombináció jöhet számításba. Ezekből kellene azután típusokat összevonni, számukat tízre-tizenkettőre csökkenteni, hogy közölhető, értelmezhető táblázatokhoz jussunk.

Az eddigi népszámlálások feldolgozásakor ilyen számítást nemhogy településenként, de országos összesítésben sem végeztek. Pedig nem lehetetlen, és megérné. A Demográfiai Évkönyvek például az éppen *házasulandó* párokról közölnek hasonló táblázatokot: összevetik a férj és feleség foglalkozását, életkorát, iskolai végzettségét. Nagyon ideje volna, hogy ugyanilyen ismeretekhez jussunk, immár nem az egy-egy esztendőben éppen házasságra lépő emberekről, hanem valamennyi, ma házastársi kötelékben élő dolgozó emberről. Egyre kevesebbet mond ugyanis az ún. „háztartásfő” foglalkozása, amikor többnyire két-három ember munkája és jövedelme alakítja ki a háztartások jövedelmi helyzetét, státuszát, társadalmi pozícióját. Mindaz, ami erről megtudható, ismét csak nem igényel többlet-információkat, hanem a begyűjtött információk szakszerű és célzott feldolgozása révén állítható elő.

A városi táblázatok ebben a témakörben is feleslegesen túlrészletezők: a teljesen értelmetlen osztály- és rétegtagozódást például négy táblázat is föltünteti. Ezek elhagyásával könnyen fel lehetne szabadítani terjedelmi kereteket az értelmesebb feldolgozás és a településsoros táblázatok javára.

Lakásadatok

Ezt az alfejezetet kötik talán legerősebben a saját előzményei: a lakásállomány civilizációs szintjének fölmérése valóban azonos értékű a civilizációs *fejlődés* számbavételével. Azonban ugyanúgy, ahogyan 1960 óta nincs szükség például zsup- vagy zsindeletet lakóházak külön kimutatására, néhány elavult vagy éppen általánossá lett jellemzőt már nem kellene statisztikába foglalni.

A civilizációs szintet elsősorban a lakások „felszereltségének” táblázata mutatja be. Itt elhagyható volna például a *villannyal* való ellátottság adata: szerencsére ebben olyan elenyészőek ma már a különbségek, hogy az adat nem nyújt ismeretet. (Az olyan adatoknak nincs információtartalmuk, amelyek minden megfigyelési egységre azonos értéket mutatnak.)

A *gázzal* való ellátottság ezzel szemben éppen, hogy részletezhető volna aszerint, hogy vezetékes- vagy palackgázzal van-e szó. Tisztázatlan

a szennyvíz-elvezető csatornával ellátott, valamint a szervezett személyszállításba bekapcsolt lakások értelmezése. Nehéz elképzelni, hogy ha egy faluban van zárt csatornarendszer, akkor abba csak egy-két lakás legyen bekapcsolva; ugyanígy kérdésesek a személyszállítás helyenként egészen csekély értékei is. Itt inkább azt kellene kimutatni, hogy egyáltalán ki van-e építve az adott településen az adott szolgáltatás közösségi rendszere. Ahogyan a vízellátás módját a statisztika a sokféle megoldást részletezve mutatja be, egyre időszerűbb lenne ugyanezt a vízelvezetésről is ábrázolni, hiszen a környezeti veszélyek ma már inkább e probléma körül sűrűsödnek.

Legvégül néhány további korrekciót érdemelnének a lakásméreteket és a lakóházak adatait bemutató táblázatok is. A méretek esetében a 30 négyzetméter lehetne az alsó határ, míg a nagyobb, 60 négyzetméter fölöttieket részletesebb bontásban lehetne bemutatni. Ugyanez áll a lakóházakban föllelhető lakások számának adataira: közelíteni kellene ahhoz, hogy az adott épületet az adat alapján el tudjuk képzelni. Márpedig, ha csak annyit tudunk meg, hogy egy épületben három vagy annál több lakás van, akkor ez szinte lehetetlen. (Lehet benne 200 is.) Talán be kellene vezetni a „lépcsőház” fogalmát is — ha már egyszer létezik. Nem lenne fölösleges a lakóházak (sőt, a lakások) adatai között részletesen kimutatni a falazóanyagot is, hiszen ebben a vonatkozásban az utóbbi évtizedekben erőteljes változások tanúi vagyunk (és valaha erről is léteztek népszámlálási adatok).

Összefoglalás helyett — zárszóként — azt a tapasztalatomat és véleményemet fogalmaznám meg, hogy a statisztikai kiadványok nemcsak hasznos (azaz szakembereknek szóló), hanem *érdekes könyvek is lehetnek*. Érdemes őket elolvasni. Ehhez azonban az kell, hogy ne vegyék el az olvasó kedvét kusza és homályos fogalmakkal, komolykodó bonyolultsággal. Olyasmit tartalmazzanak, amire tárgyukban az olvasó valóban kíváncsi lehet. Statisztikát olvasni nem nagy ördöngösség (csak kicsi). Statisztikát készíteni már sokkal nagyobb. (S ezt egykor Magyarországon tökéletesen tudták.) Úgy érdemes elkészíteni ezeket a kiadványokat, hogy mi, olvasók ne is sejtjük, milyen bonyolult volt ennyre egyszerű könyveket az asztalunkra rakni.

Gondolatok egy pályázat kapcsán

A politikai szféra egyre gyorsabb ütemű változásai napjainkra alapjaiban rázták meg társadalmunkat, ám a hagyományos struktúra érdekei nyíltan vagy burkoltan továbbra is felszínen vannak. A régi gépezet a pénzügyi tervezés, újraelosztás területére összpontosítja erőit, megkísérelve a kizárólagos döntések jogát megőrizni, és ezzel a hatalmat fenntartani. Ezt a „vonalat” segítik a különféle minisztériumok is, amelyek évtizedeken keresztül a centralizált, tervirányításos, totális állam kiszolgáló szervei voltak. Így, pusztán létükkel, apparátusi mivoltukkal, a pénzügyek részleges tervezésében — és ennek következtében az újraelosztásban — vállalt szerepükkel, maguk is a régi struktúra konzerválói. Ezt a konzerváló szerepet azonban egyre inkább feszíti, fenyegeti egy, a minisztériumokra — a számos gazdasági és szociális gond következtében — kívülről ható nyomás, hogy merev, nem a tényleges problémákat kezelő magatartásukon változtassanak, a döntésekben az eddig elnyomott, kizárt társadalmi erőknek, alulról jövő kezdeményezéseknek is teret engedjenek. Így aztán egyfajta skizofrén helyzetbe kerültek. Egyfelől, a hatalom hordozóiként, nem adhatják át az irányítás és a döntés jogát, mert azzal saját létük kerül veszélybe. Másfelől tisztában vannak azzal, hogy a régihez való görcsös ragaszkodás ugyancsak létüket fenyegeti. Ezért igyekeznek „felülről” megújulni; eddig hiányzó elemeket „szervíteni” a régi struktúrába; valami „újat” kitalálni. Ezt a minisztériumok számára önmagában is nehéz helyzetet tovább bonyolítja egy, az intézmények között a struktúrán belül kialakult alá- és fölérendeltségi viszony. A hierarchia csúcsán a Pénzügyminisztérium áll, uralkodó szerepe mindenki számára nyilvánvaló. A többi minisztérium hatalmi-végrehajtói funkciójában fogva kénytelen elfogadni a pénzügyi diktátumot, melynek képlete igen egyértelmű: a gazdasági érdekek mindenkor előnyben részesítése a társadalmi érdekekkel szemben. Ennek kézzelfogható bizonyítéka, hogy a szociális, szociálpolitikai költségvetés abszolút értékeinek növekedése évek óta jelentős reálérték-csökkenést takar.

A minisztériumok ezt a számukra kényes helyzetet a „kecske-káposzta” elve szerint próbálják megoldani. Azt remélik, hogy kisebb változtatásokkal, korlátozott decentralizálással lényegében megfelelnek a kívülről rájuk nehezedő nyomásnak, kielégítik a társadalom „változások”, „új megoldások” iránti igényét anélkül, hogy a megszokott intézményrendszeren, azaz a hatalmi felálláson lényegesen változtatni kellene. Sőt! Ezen az „üzleten” még nyerni is lehet, mivel a decentralizálás jelszavával a társadalomra lehet hárítani az eddigi struktúra ki-

termelte és a minisztériumok által nem, vagy nem kellően kezelt gondokat. „Nyitni” kell tehát, de úgy, hogy közben az ellenőrzés és a döntés jogának megtartásával alapjaiban semmi ne változzék. A mondottakat egy konkrét történeten szeretném bemutatni.

A Szociális és Egészségügyi Minisztérium 1989 márciusában meghirdetett pályázatának elemzése kapcsán (is) teljesen világossá válik, hogy a hagyományos struktúra igazi innovációra nem képes. Jóllehet a pályázatot előkészítő szakemberek valóban új megoldásokat, modellrendszereket fejlesztettek ki, s erről az elképzelésről a pályázókat is tájékoztatták, a pályázati rendszer önmagában, az adott struktúrába ágyazva mégis képtelen a gondokon érdemben segíteni. Lássuk tehát, mi is történt.

A társadalomban hirtelen, óriási tömegben egyszerre jelentkező legkülönbözőbb problémákkal egyre kevésbé tudott a minisztérium hagyományos, 5 éves tervgazdasági ciklusokban gondolkodó mechanizmusa megbírkózni. A tervbe beépített mutatók merevségét talán főlegesen külön ecsetelni. Így is kézenfekvő, hogy a menet közben felmerülő igényeket ebben a felállásban — különösen az adott visszajelzési rendszer elégtelensége mellett — lehetetlenség volt kezelni. A problémák enyhítése érdekében az 1980-as évek közepétől létrehozott ún. szakmai programok (pl. módszertani szociális otthon) enyhítettek valamit a helyzeten, mert pénzügyi szempontból ezeket a minisztérium külön keretéből finanszírozták. Ez a „relatív önállóság” bizonyos fókig a hagyományos újraelosztási csatornákon zajlótól eltérő felosztást tett lehetővé. Csakhogy a pénzügyi diktátumok ezeket a programokat 1989-től megszüntették. Ennek a megszüntetett „flexibilis” elemnek az eltűnését volt hivatott a pályázat pótolni.

Az összeget az 1989. évre betervezett szociálpolitikai keretből csipentették le. A jóváhagyott 1,5 milliárdos összegnek eredetileg nem egészen 10%-át, 126 millió forintot szánták az ellátó rendszer „színesítésére”, új modellek kialakítására. (Közben az összeg emelkedett.) Az 1,5 milliárd túlnyomó többségét — kényszerből — a rossz struktúra fenntartására fordították. 950 millió forintot rögtön elvittek a segélyek. Ismételten rá kell mutatni arra a sokat emlegetett tényre, hogy 1988-ban 550 ezer segélyezési esettel — ez 300 ezer embert, „ügyfelet” jelent — volt a tanácsi ügyintézőknek dolguk. Ezt a leterhelést a tanácsi apparátus nem bírta már. Ezért újabb 60 milliót ennek a leterhelt apparátusnak a megerősítése emésztett fel. Ez a kiadás — bár az adott struktúrában „jogossága” vitathatatlan — óriási veszteség, ha arra gondolunk, hogy új családsegítő központok létrehozására már csak 49 millió, szakemberképzésre 50 millió, gondozási központok fejlesztésére (az idősok számára) pedig csak 15 millió jutott. Természetesen „előnynek” könyvelhető el, ha a jelenlegi gazdasági helyzetben a szociálpolitikára szánt pénzek nem csökkennek (esetleg még növekednek is). De ezek a számok is meggyőznek társadalompolitikánk, szociálpolitikánk tökéletes elavultságáról. Pénzügyi szempontból a pályázat tehát nem bővítette a forrásokat, és az ismertetett okok miatt az is kérdéses volt, hogy segítségével alapvetően színesíteni lehet a már működő ellátási formákat.

Ilyen előzmények után látott napvilágot 1989 márciusában a „mindenki számára hozzáférhető” pályázat. Az az érdeklődési roham, mely a pályázatok kapcsán a minisztériumot április során elérte, illetve a

várnál sokkal nagyobb mennyiségben beküldött pályázatok sok min-denre rávilágítottak.

a) Érzékeltették a szociálpolitikai alap-ellátatlanságot. A pályázni kívánók illetve a pályázatok jelentős része nem új modellel jelentkezett, hanem alapvető igényeket kívánt kielégíteni (különösen jellemezte ez a pályázatok 40%-át kitevő idősellátás témakörét).

b) Tudatosították a szociálpolitika széttagoeltságát, az egyes egységek egymásra épülésének hiányát.

c) Visszaigazolták a szociálpolitikai források szűkösségét. A pályázók egy része csak pénzszerzési lehetőséget látott a dologban.

d) Jelezték az alulinformáltságot is. Az érdeklődők egy része nem volt tisztában például a hagyományos pénzügyi csatornák működésével.

e) Rámutattak a különböző szakterületen dolgozók együttműködésének hiányára, a személyek közt esetleg fennálló érdekellentétekre. A végleges döntés során derült ki, hogy a különféle szűrőkön átment pályázatok egy részénél átfedések voltak.

f) Kiderült, hogy a nyitási szándék ellenére egy *horizontális* (magánszemélyek, szolgáltató-csoportok, -intézmények — azaz a jóléti pluralizmus alkotóelemei — és a hagyományos struktúra intézmény-rendszer közötti) és egy *vertikális* (kisközségek és magasabb rendű közigazgatási egységek közötti) *esélyegyenlőtlenség* termelődött újra. A pályázat ugyanazokat a pénzügyi feltételeket szabta mindenkinek (ami eleve eltérő induló pozíciókat teremtett), valamint megszabta a pályázat lebonyolításának csatornáit, azaz a hierarchiában magasabb pozícióban lévő egység felügyelő szerepével a kisebb egységek füg-getlensége nyirbálódott meg.

g) A társadalmi berendezkedésünk egészére jellemző torz társadal-mi értékrendszer és a nyíltan sosem jelentkező érdekek itt is éreztették hatásukat. A szociális adminisztráció alsóbb szintjein lévő intézmények számára szokatlan volt a „hátsó szándék” nélküli pályázat, mivel ko-rábbi társadalmpolitikai struktúránkban, így azok intézményeiben is (lásd az állás-ügyekben kiírt pályázatokat) a dolgok sosem voltak azok, aminek látszottak.

A szociálpolitika egyik felelős főhatóságának szembe kellett tehát néznie az előzőekben leírt kettősséggel. Ugyanakkor világos, hogy az új modellek megvalósítása mindaddig akadályokba fog ütközni, amíg a társadalom- és gazdaságpolitika nem követi a politikai-ideológiai síkon beálló változásokat. Egy nem normatív elveken alapuló elosztás — így a pályázat is — eleve új esélyegyenlőtlenséget teremt. Az önmaguk-ban innovatív ötletek egy jó részének ebben a pénzügyi-gazdaságpoli-tikai struktúrában eleve az a sorsa, hogy megbukjanak. Már csak azért is, mert a SZEM számára jóváhagyott szociálpolitikai kerethez való hozzájutás igen nehézkes. Noha az összeg (így a pályázati célra szánt pénz is) elvben január óta a minisztériumot illette meg, a minisztérium ezt a pályázat döntéshozatalát, június 15-ét követően sem volt képes ténylegesen megszerezni. Azok a díjnyertes pályázók, akik nem bérre vagy dologi kiadásra kértek támogatást (ezt ugyanis a PM közvetlenül intézte), még augusztus végén sem jutottak a pénzükhöz. Talán nem kell hosszan magyaráznunk, mit jelent ez a késés — az infláció adott mértéke mellett — egy újonnan létesítendő vagy felújításra szoruló intézmény számára. (Egy márciusban megtervezett, s szeptemberben

objektív okok miatt el sem kezdett építkezés gyakorlatilag egy teljes év kiesését jelenti.)

A *PM* taktikázása, különböző indokokra hivatkozó pénzvisszatartása (többnyire arra hivatkozik, hogy pontos képe kell legyen a konkrét helyzetről, adatokról); a *SZEM* erőfeszítése, hogy a neki járó pénzt mielőbb megszerezze — mindez jól érzékelteti az egyes intézmények közötti hatalmi harcát, Mindezt csak felerősíti az intézmények belső alá- és fölérendeltségi viszonya, és a gépezet önálló, fel nem gyorsítható bürokratikus élete.

Ezen az áldatlan állapoton túl a szociális innovációt a terv- és hiánygazdasággal összefüggő elemek is lassítják, illetve akadályozzák. Szembeszökően igazolja ezt az alábbi példa.

Az idősek ellátását javítani kívánó pályázatok egy része valóban új modellt, az idősellátásból eddig hiányzó elemet, úgynevezett *mobil segélyszolgálatot* kívánt létrehozni. Az ilyen típusú pályázatok többnyire kedvező elbírálásban is részesültek. Az ellátás kialakításához, biztosításához azonban sokak számára megbízhatóan működő gépkocsira is szükség mutatkozott. (Mivel a gondozásban résztvevők szinte kizárólag autó-műszaki kérdésekhez illetve szereléshez nem értő nők közül kerülnek ki, lestrapált, lerobbant, használt autók nem igazán jöhetnek szóba — ilyeneket tehát nem vehetnek.) A *MERKUR* azonban — jól lehet az e téren (is) elkövetett visszaélések közismertek — közölte, hogy az autóvásárlási igényeket leghamarabb másfél év múlva tudja kielégíteni. Szociálpolitikai indokok ugyanis semmiféle előnyre, kivételezésre nem jogosítanak fel. Már csak azért sem, mert a gépkocsik 30%-át „gazdasági érdekekre” hivatkozva különböző vállalatok, intézmények „kitüntetett” dolgozói kapták. A kör itt bezárul. Gondolatmenetünk végére itt akár pontot is tehetünk. Egyidejű, együttes alapvető változtatások nélkül az eddig kialakult gyakorlat nem fog változni.

König Éva

A gazdátlan házak avagy a nyugdíjasok házainak jelenlegi helyzete

Ha szóba kerülnek a *nyugdíjasok házai*, szinte mindenkinek az időskorúakat érintő szociális gondoskodás jut az eszébe. Az, hogy a széles közvéleményben, de nem egyszer a szakemberek körében is ez a nézet vált általánossá, nem véletlen. A tömegkommunikációs eszközök többnyire olyan nézőpontból közelítik meg a nyugdíjasok házait, mint *a szociális otthonnal szinonim ellátási formát*, sőt sokszor *egymással szembeállítva* az előbbi előnyeit emelik ki: míg a szociális otthonok jelentős része még ma is kedvezőtlen elhelyezési körülményeket nyújt lakói számára, addig ezek a házak többnyire kulturált feltételek mellett képesek kielégíteni az idős ember szükségleteit.

Az tény, hogy a szociális otthonok többsége községekben, sőt jó néhányuk lakott településtől távol található, a gondozottak közel 50%-a 4 ágyasnál nagyobb szobában lakik, a fürdőszobák és WC-k használata közös, számuk elégtelen, valamint az egyéb, önálló életvitel fenntartásához tartozó tevékenységeknek — pl. főzés, mosás — nincs mozgástere. Ezzel szemben a nyugdíjasok házai — egy kivételével — nagyvárosokban épültek, és mivel speciális célra építették őket, mind építésetileg, mind funkcionálisan szépek, korszerűek. Sőt: mivel számuk csekély — 1986-ban összesen 36 volt az országban — ha egy-egy megye vagy város rászánta magát az ilyen nyugdíjas ház létesítésére, szinte luxuskivitelben építette fel, a város egyik színfoltjaként.

A nagyságrend érzékeltetése kedvéért — s ez természetesen nem mentség a két intézménytípus közötti tárgyi adottságokban meglévő különbségekre — megemlítem, hogy több mint 22 ezer szociális otthoni férőhely áll az időskorúak rendelkezésére, és kb. 2 ezren laknak nyugdíjasok házában. Mindezzel csupán annyit kívánok állítani, hogy könnyebb néhány „mutató” házat építeni, mint egy tízszer akkora, zömében a világháború előtről örökölt szegényházakból vagy az 50-es években ingyen kiutalt kastélyokból, magtárakból, parókiákból és még számtalan más célú épületből álló hálózatot fokozatosan korszerűsíteni, elvárható minőségi színvonalra felhozni.

A két intézmény szembeállításakor nem is a lakók elhelyezési körülményeiben meglévő különbségek hangsúlyozása okoz zavart, hiszen ez megfelel a valóságnak, hanem azok a megállapítások, amelyek arra utalnak, hogy a szociális otthonéhoz hasonló gondozási, ápolási szintet nyújtanak a nyugdíjasok házai. Erre a tévhitre vezethető vissza a nyugdíjasházi lakók körében tapasztalható csalódottság, elégedetlen-

ség is. A nyugdíjasok házaiból érkező panaszok áradatából most csak egy ház lakóinak a leveléből idézek:

„Nincs állandó nővérszolgálat, csak délelőtt 8-tól 2-ig, és este 10-től reggel 6-ig. (...) Ha szabadságra megy akár az éjszakás, akár a dél-előttös nővér, nincs helyettese (...) Ünnepeken és szombatonként teljesen egyedül vagyunk. (...) Nincs orvosi ellátás, csak az általános körzeti és éjszakai ügyelet. (...) Nincs bevásárlónk! A dél-előttös nővér nem győzi a munkát, és neki nem is ez a feladata. A betegeket kell ellátnia, esetleg fürdetni, vérnyomást mérni, gyógyszereket felírni stb. Újabban csak nagyon öreg, beteg, egyedülálló nőket vesznek ide be. Legutóbb egy 80 éves vak nőt utaltak be. Ki vállal érte felelősséget?” (Kiemelés — K. É.)

Ahhoz, hogy a fentiekben csak jelzett hitek, tévhitek és a csalódottsághoz vezető helyzet kialakulása érthetővé váljék, meg kell ismerni a nyugdíjasok házainak alig 20 éves történetét és jelenlegi helyzetüket.

A nyugdíjas házak létrejöttének története

Az első nyugdíjas ház a fővárosban 1968-ban, vidéken pedig 1974-ben, Tatabányán létesült. Létesítésük, működésük szabályozására viszont csak 1980-ban került sor. A rendelet megjelenésekor már tizenkettő működött, a jelenlegi állomány közel egyharmada. Hat Budapesten, hat különböző vidéki városokban.

Ezeket a házakat az egészségügyi ágazaton belül *szociális intézményekként* hozták létre, kísérletképpen. A szociális jelleg érvényesült a bekerülés feltételeiben, a gondozás mélységében. A beutalást döntően szociális és egészségügyi szempontok befolyásolták, a beköltözést nem kötötték egyértelműen lakás-leadáshoz, a kérelmek elbírálása a táncsok egészségügyi osztályainak a feladata volt. A lakóknak a szerződésben meghatározott szolgáltatásokért egy összegben meghatározott havi térítési díjat kellett fizetniük, függetlenül attól, hogy az adott hónapban milyen szolgáltatásokat és hányszor vettek igénybe. A kísérleti jellegből adódóan a szolgáltatások nem voltak egységesen szabályozva, így skálájuk nyugdíjas házanként változó volt, de bizonyos tipikus ellátások szinte mindenütt megjelentek. A leglényegesebbek a következők voltak:

- állandó nővér-ügyelet;
- rendszeres orvosi ellátás;
- ingyenes gyógyszerellátás;
- takarítás;
- étkezés biztosítása;
- igény szerint mosás;
- bevásárlás;
- házhoz tartozó közös helyiségek használata.

De volt ahol még ágyneműt is adtak, vagy a pedikűrös járt rendszeresen.

Ahhoz, hogy mindezeket a szolgáltatásokat nyújtani lehessen, megfelelő infrastrukturális háttér és elegendő számú alkalmazott szükséges. A szociális otthonokra jellemző kiszolgáló helyiségek egy része — például konyha, mosoda, vasaló- és varrószoba, raktár — 1980 előtt is hiányzott a nyugdíjasok házaiból. A szociális otthonokban a főzés,

mosás, takarítás, textíliával, tisztálkodószerezéssel való ellátás stb. központilag van megszervezve, mindenre egyforma érvénnyel. A nyugdíjasok házaiban többnyire csak melegítő-konyha üzemel, ami nem alkalmas a főzésre. Az étkezést nem kötelező igénybe venni. A mosás, takarítás, bevásárlás is egyedileg történik; vagy maguk a lakók, vagy — rászorultság esetén — a gondozók végzik.

A tárgyi feltételek különbözősége, a gondozás eltérő szempontok szerinti szerveződése is mutatja, hogy a nyugdíjas házak már eredetileg is a szociális otthonoktól különböző feladatkörrel jöttek létre, az ellátási rendszerben más lépcsőfokot képviseltek. De ekkor még önálló vezető állt az élükön (ő alá tartoztak az alkalmazottak — ápolók, gondozók, takarítók, konyhai kisegítők), és a ház fenntartásának elkülönített költségvetése volt. A szociális otthonokban 100 férőhelyre vetítve átlagosan 34—36 alkalmazott látja el a feladatokat. A nyugdíjasok házai ezt a létszámellátottságot sehol sem érték el, maximum 10—12 alkalmazott jutott egy házra. (Ma ez a szám 6—7 fő!)

A kiszolgáló funkciók hiánya, valamint az alacsonyabb létszámellátottság miatt a nyugdíjas házak a szociális otthonival azonos színvonalú és mélységű gondozást ebben az időszakban sem nyújtottak. A beköltözés egyik feltétele a rendelet megjelenése előtt is a részleges önkiszolgáló-képesség megléte volt; ágybanfekvő, teljeskörű gondozást igénylő idős személyek nem kerülhettek felvételre. Ami pluszként jelentkezett, annyi volt, hogy *a szolgáltatások körének meghatározásakor figyelembe vették, hogy az idős emberek többsége azért adja fel a saját lakását és költözik nyugdíjasok házába, mert életvitele további fenntartásához segítségre szorul, bizonyos tevékenységeket már nem tud önmaga elvégezni.* A kísérleti időszakban a nyugdíjasok háza a szociális ellátás új formájaként jelent meg; mind az épület fenntartása és működtetése, mind a lakók gondozása, ápolása egy kézben összpontosult a ház vezetőjének irányítása alatt.

Az 1980-ban kiadott, a lakások elosztásáról és a lakásbérletről szóló 1/1971. (II. 8.) kormányrendeletet módosító 50/1980. (XII. 10.) MT rendelet a kísérlettől eltérően szabályozta a nyugdíjasok házainak működését. Ez a rendelet vezette be az otthonházak fogalmát, és az otthonházak egyik típusaként definiálta a nyugdíjasok házait. Ezzel a nyugdíjasházi lakrészek, amelyek többnyire egyszobásak, önálló fürdőszobával, beépített szekrénnel rendelkeznek, és alapterületük többnyire 26—28 m², ugyanolyan lakások lettek, mint bármely állami bérlakás az országban, azzal a különbséggel, hogy ezeket nyugdíjkorhatáron felüli személyek lakják. Vagyis a nyugdíjas ház, minden tévhit ellenében, nem a szociális ellátás egyik formája, hanem egy *lakástípus*.

Az idős emberek egy lakóépületben történő „tömörítése” növeli izoláltságukat, ezért csak abban az esetben van létjogosultsága az ilyen megoldásnak, ha ezt olyan szolgáltatásokkal ellentételezzük, amelyeket ma még más módon nem lehet biztosítani. A rendelet természetesen előírja, hogy a bentlakók részére koruknak és egészségi állapotuknak megfelelő gondozást kell nyújtani. A helyzet azonban alapvetően megváltozott.

A rendelet megalkotásakor elsődlegesen a lakásgazdálkodás érdekeit vették figyelembe. A beköltözés feltételét legalább komfortos (vagy korszerűsítéssel komfortossá tehető) állami bérlakás leadásához, illetve — saját tulajdonban lévő lakás esetében — tanácsi ingatlanközvetítő

vállalatnál történő értékesítéshez kötötték. Csak 1986-tól igényelhetnek a lakással nem rendelkező nyugdíjasok nyugdíjsházi lakást, ha vállalják a magasabb mértékű lakás-használatbavételi díj megfizetését.

A bérlőkijelölésben az egészségügyi, szociálpolitikai szervek szerepe — ritka kivételtől eltekintve — formálissá vált. Az elsődleges döntés a lakásügyi hatóságok részéről történik, a végleges bérlőkijelölés szintén. A szociális igazgatás a közbeeső szinten csupán az eleve „kiszúrt” személyekről szerez tudomást. Az egészségügyi és szociális szempontok — önellátásra való részleges képesség, a családi gondozás hiánya, a közösségi életre való alkalmasság — másodlagossá váltak.

A létesítés a lakásgazdálkodás keretében történik, így a telepítésnél, épületkiképzésnél sokszor nem veszik figyelembe az idős korral járó sajátosságokat — lift, vizes helyiségekben a kapaszkodók hiánya, nővérhívó funkciótlan elhelyezése stb.

A nyugdíjsházak fenntartása, működtetése a fővárosban az Ingatlankezelő Vállalatok, vidéken pedig az illetékes lakásfenntartó szervek feladata lett, akik a házban lakó gondnok útján szervezik meg a fűtést, karbantartást, közös helyiségek takarítását stb.

Miután a nyugdíjasok házait lakóépületnek minősítették, a szociális ellátás biztosításának feltételeit „kívülről” kellett bevinni. A rendelet előírta, hogy:

a) a bérlők rendszeres egészségügyi (körzeti orvosi és körzeti betegápolói) ellátásáról és állandó (nappali és éjszakai) gondozói ügyeletéről gondoskodni kell;

b) a bérlők részére — külön jogszabályok szerint — házi szociális gondozást kell biztosítani, továbbá

c) az 1981. január 1. után létesített nyugdíjas házakban a bérlők igényeit is kielégítő öregek napközi otthonát kell — külön jogszabályok szerint — működtetni.

Az állandó gondozói ügyelet kivételével a fentiekben felsorolt ellátásokat bármely idős ember igénybe veheti, másként fogalmazva: bizonyos általánosan szabályozott feltételek esetén, ezek a szolgáltatások lakóhelytől függetlenül járnak. *Nem többeltszolgáltatásról van itt szó, hanem az egészségügyi és szociális alapellátás garantálásáról.* Az sem véletlen, hogy az állandó gondozói ügyelet még ma sincs mindegyik nyugdíjas házban megoldva, hiszen arról nem született döntés, hogy kinek és milyen formában kell erről gondoskodnia. Van ahol a gondnok az éjszakai ügyeletes, ahol a tőzsomszédságban szociális otthon működik, ott onnan biztosítják a nővér-ügyeletet, néhány budapesti házban pedig medikusok vállalnak ügyeleti szolgálatot.

A jelenlegi helyzet főbb jellemzői

A feladatok széttagoltsága a felső irányító szinttől a legalsó szintig jelen van. A nyugdíjas házakkal kapcsolatosan az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium az illetékes, a tervezéstől kezdődően, az üzemeltetésen keresztül, a jogi szabályozásig. A gyakorlatban ez a felelősség csak nagyon részlegesen érvényesül, mert a lakásgazdálkodáson belül igen kis részterületet érint. (Az össz-lakásállománynak mindössze 0,05%-a van a nyugdíjasok házaiban.) A lakásgazdálkodásban kialakult feszültségekhez képest a nyugdíjasok házaival kapcsolo-

latos problémák szinte eltörpülnek. Ugyanakkor, ha az időskorúak ellátása kerül szóba, a szociálpolitikai szakembereknek teszik fel a kérdést, hogy miért épül olyan kevés nyugdíjas ház, milyen elképzelések vannak a jelenlegi gondok megoldására. A beköltözni szándékozók és a lakók is többnyire a Szociális és Egészségügyi Minisztériumhoz fordulnak kérésükkel, panaszaikkal, miközben — mivel nem az ágazat irányítása alá tartozó intézmények — igen kevés hatásköre, befolyásolási lehetősége van a minisztériumnak.

A lakók számára legegyszerűbb és legnyilvánvalóbban a térítési díj összegében jelentkezett a feladatok szétválasztása. Már nem térítési díjat kellett fizetniük, mint minden szolgáltatás ellenértékét, hanem a költségek két nagy csoportra tagozódnak. Az elsőbe tartoznak a lakás rezsiköltségei, lakbér, villany, gáz, fűtés stb. Átlagot véve, 1986-ban egy nyugdíjasházi lakás havi rezsiköltsége 980 Ft volt, függetlenül attól, hogy egy vagy két személy lakta. Többnyire egy személy jövedelmét terhelte ez a kiadás, mert a lakások mindössze 18%-ában lakott két személy. Így önmagáért a lakhatásért már majdnem ezer forintot kellett fizetni, és a rezsiköltség bármely tételének áremelkedése automatikusan emeli a költségeket. (A szociális intézmények térítési díját időszakonként az ellátást igénybe vevők jövedelmi helyzetéhez igazodóan szabályozzák, így az áremelésből adódó többletköltségeket késséssel, és csak részben hárítják át a gondozottakra.)

A gondozást nyújtó szolgáltatásokért külön kell fizetni, ez a költségek másik nagy csoportja. A lakók több mint 50%-a egyben az ilyen házakban működő idősek klubjának is tagja. (A viszonylag alacsony igénybevétel részben azzal is összefügg, hogy a 36 ház közül 7-ben nincs klub.) Ha a lakó klubtag volt, vagy étkeztetést kért és emellett házi gondozásban is részesült, akkor — 1986-ban — havi átlagban 400—500 Ft-os térítési díjat fizetett. Ez a lakásrezsivel együtt már 1400—1500 Ft-ot tett ki. Ha figyelembe vesszük, hogy 1986-ban az átlag nyugdíj 3565 Ft volt, hogy a beköltözésért lakást kellett leadni, valamint, hogy az egyéb szükségletek — berendezési tárgyak, ruházkodás, tisztító és tisztálkodószerek, kiegészítő élelmiszerek stb. — kiegészítését minden lakónak saját jövedelme terhére kell megoldania, akkor már a ráfordítások oldaláról nézve se olyan vonzóak a nyugdíjasok házai. Ezeket a ráfordításokat az idős emberek nem egy esetben „áldozatként” élik meg, amiért a későbbiek során jóval nagyobb biztonságot, ellátást várnak, mint amit a jelenlegi szabályozás szerint adni lehet.

A házak régi vezetőiből lettek az idősek klubjainak vezetői, vagy ha házi gondozó szolgálat is integrálva volt a klubhoz, akkor az egyesített szociális intézmény vezetői, vagyis a házban folyó szociális munka irányítói. Ilyen minőségükben már nem a ház „dolgaiért”, hanem csak a klubba lejáró és a házi gondozásban részesülő lakók ellátásáért felelősek. Leegyszerűsítve, csak azzal a lakóval kell törődniük, aki gondozottá válik. Ilyen megoldás persze csak papíron képzelhető el, a gyakorlatban a nyugdíjasházi lakók összes panaszukkal és gondjukkal az idősek klubjainak az alkalmazottjaihoz fordulnak, hiszen ők vannak helyben. A panaszok orvoslásának egy része viszont túlnő rajtuk — pl. az eldugult WC-k, az eltörött vízvezetékek megjavításában nem ők az „illetékesek”.

Konfliktusforrást jelent a ház közös helyiségeiben működő klub használata is. A lakók többsége ezt úgy tekinti, mint a ház tartozékát, ezért a pluszáért adta fel a saját lakását, így nem is hajlandó lemondani róla. A klubok működését viszont külön jogszabály rendezi, és e szabályozás szerint ez a 29 klub ugyanolyan, mint a többi ezer az országban, vagyis bármely idős ember a tagja lehet. Miközben a szakmai irányítás oldaláról az a kíváncsi, hogy a nyugdíjasok házaiban működő klubokba külső tagok is bejárjanak, a lakók ezt megpróbálják megakadályozni. Ezt a törekvést tükrözi a külső tagok alacsony száma. Ha három olyan háztól, ahol jelentős a kintről bejárók aránya, eltekinünk, akkor mindössze 8% a nem nyugdíjasházi klubtagok aránya. (Ha ezt a hármat is figyelembe vesszük, akkor 21%.)

Mivel a gondozói létszám nem a nyugdíjasok házára „jár”, hanem klubtagok után, nemcsak azokkal a problémákkal nem tudnak megküzdeni, amelyek „nem rájuk tartoznak”, hanem a gondozási igényekkel sem. Az 1986. január 1. előtt létesített kluboknál 20 férőhelyre 2,5 alkalmazotti létszámot biztosítottak, és minden 20 férőhely után további 1 főt. Az átlagos 3–4 főnek egy 30–40 lakásos nyugdíjas ház szociális ellátása még egy műszakban is nehezen oldható meg, nemhogy hétvégeken és három műszakban. Már egy gondozó kiesése (pl. betegség miatt) is komoly zavarokat okoz. Ezért a klub alkalmazottainak besejtenek a házi gondozók. Az ő helyzetük is problematikus. Egy nagyobb, átfogóbb szociális ellátási forma — a házi gondozó szolgálat — részei, amelynek feladatát, működését külön rendelet szabályozza. E szabályozás természetesen nem a nyugdíjas házak mindennapi életét veszi alapul. A házi gondozóknak például gondozási naplót kell vezetniük, amelyben a látogatások számát és a gondozási tevékenységet kell feltüntetni. A gondozók úgy szervezik munkájukat, hogy ha kimennek a körzetükben lakó valamelyik idős emberhez, akkor ott az összes szükséges gondozási tevékenységet elvégezzék. A nyugdíjasok házaiban dolgozók viszont, mivel helyben vannak, naponta több alkalommal is „benéznek” egy-egy lakóhoz.

A házi gondozóknak egy-egy területen, körzetben élő időskorú népesség ellátása a feladatuk. Ezzel szemben a nyugdíjasok házaiban dolgozó házi gondozók többnyire oda vannak kirendelve, nem vesznek részt (vagy csak időnként) a házon kívüli ellátásban. Ez hasonló ahhoz, mint amikor körzeti nővéri státuszú egy szanatóriumban dolgozó ápoló. Mint még szó lesz róla, más „bújtatott” álláshelyek is fellelhetők a nyugdíjasok házaiban. Mivel a bújtatott státuszok számától függ a szolgáltatások köre és színvonala, minél több ilyen álláshely van, annál elégedettebbek a lakók és fordítva: ha csak a hivatalos státuszok állnak rendelkezésre, a nyugdíjasházi lakók nagy mértékben csalódtak.

Válaszutak, reakciók

A jogszabály megjelenésére a nyugdíjasok házait fenntartó tanácsok különböző módon reagáltak. A megoldási alternatívák három csoportba sorolhatók:

- lakás jelleg a domináns,
- jogszabálynak megfelelően működnek,
- szociális intézmény jeleit viselik magukon.

Az első csoportba mindössze két ház — a szekszárdi és az egri — tartozik. Ezeknél a lakásként történő üzemeltetés annyira meghatározó volt a nyolcvanas évek elején, hogy még a nyugdíjkorhatár alatti hozzátartozók — többnyire unokák — is bejelentkezhettek. Így ezek a házak kezdtek „elfiatalosodni”, nyugdíjasházi jellegük megszűnni. Ugyanakkor, mivel az ide beköltözők — ismerve a körülményeket — nem is vártak különösebb szociális ellátást, probléma sem igen merült fel. Elfogadták a lakásokat lakásként. Az utóbbi években annyi történt, hogy a lakások jogi helyzetét tisztázták, és megindult a nyugdíjkorhatár alattiak folyamatos kiköltöztetése cserelakásokba, illetve újabb bejelentéseket nem fogadnak el.

A legtöbb panasz, probléma a többséget kitevő második csoportnál tapasztalható. Ide sorolhatók a fővárosban működő házak, de a vidékiek közül is jó néhány, például a szombathelyi, nyíregyházi, veszprémi.

Ezekben a házakban az összes alkalmazottat — idősök klubjainak dolgozói, házi gondozók, takarítók, gondnokok — figyelembe véve, 100 lakóra átlagosan 11 alkalmazott jut. A takarítói létszám az, amelyet a legtöbb nyugdíjas házban az egészségügyi osztály pluszként biztosít még a mai napig is, bár ez sehol sincs előírva. Ez feltehetően azzal magyarázható, hogy idős korban a lakás takarítása jelenti az egyik legnagyobb gondot, így ezt a szolgáltatást igénylik legtöbben és legelőször. A takarítás viszont annyira megterhelné a gondozókat, ha ők végeznék, hogy másra szinte nem is lenne idejük. Ha leszámítjuk a gondnokot (akinek alapvetően eltérő a munkaköre) valamint a délutános és éjszakai nővért, marad 7 fő 100 idős ember gondozására. A napi szokványos tevékenységek — étkeztetés, takarítás, bevásárlás, mosás — mellett a lakók egyedi gondozási igényeit alig-alig lehet kielégíteni ilyen feltételek mellett.

A lakók 67⁰/₀-a 70 év feletti (Budapesten, ahol „öregebbek” a nyugdíjasok házai, ez az arány 72⁰/₀). 70 év felett ugrásszerűen megnő a krónikus betegségek előfordulási aránya; a reumatikus és ízületi bántalmak miatt csökken a mozgásképesség; az idős ember különböző megbetegedések folytán gyakorta ágybanfekvővé válik, és mint ilyen, 24 órás gondozásra szorul. Állandó ágyhozakötöttség esetén pedig szükségessé válnék a szociális otthoni elhelyezés, de ezt a lakók elutasítják, mert úgy vélik, hogy leadott lakásuk fejében megilleti őket a gondozás, ápolás. Ezt a nézetüket erősíti az is, hogy a bérleti szerződés megkötésekor szóba se kerül lehetséges alternatívaként a szociális otthonba kerülés.

A nyugdíjasok házaiból ritka kivételtől eltekintve nem kerül sor szociális otthoni elhelyezésre. A házak lakói viszont évről évre öregebbek lesznek, a gondozási, ápolási igények fokozatosan nőnek, kielégítésük feltételei pedig hiányoznak. Miközben az ott dolgozók úgy érzik — és ez meg is felel a valóságnak — hogy a tőlük telhetőt megteszik, és többet teljesítenek, mint egy átlagos területi gondozó, addig a lakók — mivel állapotukhoz képest nem megfelelő színvonalon látják el őket — nincsenek megelégedve.

A harmadik csoportba tartoznak azok a nyugdíjas házak, amelyek *telephelyileg és szervezetiileg is a szociális otthonhoz csatlakoznak* — pl. a miskolci, győri, szegedi (valamint a körmendi, amely szinte szociális intézményként működik). E házak az egyesített szociális intézmény részei, amely a nyugdíjas ház mellett magában foglalja a

szociális otthont, idősek klubjait, házi gondozó szolgálatot. Az egyesített intézmény vezetőjére tartozik a nyugdíjasházi lakók ellátása is. A kimutatott létszám általában kevesebb, mint az előző csoportnál, mégis a gondozás teljesebb, magasabb színvonalú. Az ehhez szükséges fedezetet az egyesített intézmény gazdálkodása teremti meg.

Az állás-különbözet legnyilvánvalóbban a tatabányai panziónál mutatható ki. A panzióban dolgozó 9 alkalmazott álláshelye a szociális otthon létszámában szerepelt. A nyugdíjas házzá történő átminősítéskor felmerült a kérdés, hogy mi történjék az álláshelyekkel. Az átminősítéssel egyidejűleg a szolgáltatások egy részét fel kellett számolni, illetve az újonnan beköltözőknek ezek a szolgáltatások már nem járnak. Az ebből származó panaszügyek már egy tetemes nagyságú dossziét tesznek ki. A panzió-lakók kihalásával egyidejűleg fokozatosan visszavonják az álláshelyeket, de minimum 3—4 plusz alkalmazottat meg kell hagyni, különben a folyamatos nővér-ügyelet nem biztosítható.

Hasonló a helyzet azokban a fővárosi nyugdíjas házakban is, amelyek 1980 előtt létesültek. A régi és új lakók eltérő fizetési kötelezettség ellenében különböző ellátást kapnak: a régi lakók az 1980 előtti szerződésük alapján kisebb térítési díjért több szolgáltatásban részesülnek. E megkülönböztetés, ami *jogilag* természetesen teljesen helytálló, állandó feszültséget, civakodást okoz házon belül.

A szociális otthonokhoz kapcsolt nyugdíjas házak lakói a napi háromszori étkezést az otthontól kapják, a szociális otthon szakmunkása kijavítja a hibákat (a számlát a lakást fenntartó szervnek küldik meg), a szociális otthon éjszakai ügyeletére van rácsatlakoztatva a nyugdíjasházi lakások nővérhívója, a szociális otthon orvosa kezeli a lakókat is, a gyógyszerellátáshoz szükség esetén segítséget nyújt az otthon stb. Lehetne még sorolni azokat a kisebb-nagyobb szolgáltatásokat, amelyeket a szociális otthon, mint háttérintézmény nyújt. Emellett egy 150—200 főt foglalkoztató intézményben könnyebb kigazdálkodni 3—5 főt a nyugdíjas ház számára.

Az országban egyedülálló megoldás található Körömden. A városok közül, ahol nyugdíjas ház épült, ez a legkisebb lélekszámú. A többi vagy megyeszékhelyen, vagy a megye második legnagyobb városában található. A körmendi is egyesített szociális intézményként működik, és mivel mindössze 22 lakásos, magán viseli a kis közösségek légkörét, hangulatát. Ez az az idősek klubja, ahol 80 fő a „kinti” tagok száma (jóval meghaladva a ház lakóinak számát). A 25 lakó elvárásait akarják és tudják is teljesíteni. Mindez rugalmas, jól koordinált tanácsi munka eredménye, ahol mind a bekerülésnél, mind a lakók ellátásában érvényesítik a szociális szempontokat.

A konfliktusok felodásának egy lehetséges változata

A nyugdíjasok házai, mint láttuk, igen különbözőek a szolgáltatások köre, az alkalmazottak száma, a szociális intézményekkel való kapcsolattartás tekintetében. Szinte azt lehet mondani: ahány ház, annyi szokás.

A sokszínűség önmagában öröndetes lenne, de a meglévő különbségek elsősorban a helyzetek rendezetlenségéből fakadnak. A problémák annyira felgyülemlettek, hogy időszerű elgondolkodni azon, mi-

lyen feladatot is szánunk a nyugdíjasok házainak, és a kérdés eldöntése után — a felelősség egy intézmény kezébe adásával — változtatni lehet a jelenlegi helyzeten.

Az egyik megoldás az lehet, ha a nyugdíjas házak lakás jellegét erősítik, és a lakást fenntartó szervek felelőssége nő meg; nemcsak papírforma szerint, hanem a valóságban is gazdái lesznek a házaknak. E megoldásnak magában kell foglalnia mind a beköltözni kívánó idős emberek, mind a szélesebb közvélemény reális tájékoztatását is. A beköltözést megelőzően a tanácsok lakás osztályain fel kell hívni az idősök figyelmét, hogy mit nyújt és mit nem a nyugdíjasok háza; mire számíthatnak, ha feladják önálló lakásukat; és főleg persze arra is, hogy ha állandó ápolásra szorulnak, akkor ugyanúgy fennáll a szociális otthonba kerülés lehetősége, mint bármely saját lakásában élő személy esetében.

Mivel azok az okok, amelyek miatt az első nyugdíjas házakat létrehozták — az idős személyek életvitelének könnyítése, magányosságuk oldása, biztonságérzetük megeremtése — nem szűntek meg; változatlanul ezek azok a motívumok, amiért beköltöznek: indokolt lenne a szociális vonások erősítése. Figyelembe véve eredeti rendeltetésüket, a *nyugdíjasok házait az időskorúak szociális ellátásának egyik formájaként kellene elismerni. E forma sajátossága, hogy a bentlakók önálló lakással rendelkeznek.*

A fenti elv megvalósításának kivitelezése sokféleképpen történhet. Itt csak egy lehetséges alternatíva fő vonásait emelem ki.

Azoknál a házaknál, amelyek a későbbiekben is állami pénzből épülnek, a beköltözés feltétele maradna a lakásleadás, illetve a magasabb összegű lakás-használatbavételi díj megfizetése. Így létesítésük megmaradna a lakásgazdálkodás keretében, hiszen lakást vagy lakásigényt váltanak ki. (A más formában történő lakásépítésre a későbbiekben még röviden kitérek.) Működtetésük viszont a szociális ágazat feladatkörébe menne át. A bérlokijelölés ennek megfelelően közösen történne.

A szociális ágazat biztosítaná a lakók gondozásához szükséges létszámot és dologi költségeket. Az alkalmazottak nem az időskorúak területi ellátásához kapcsolódnának, hanem magukhoz a házakhoz tartoznának. A közös helyiségek használati joga a lakóé lenne, és nem működne külön idősök klubja. A lakók az összes szolgáltatásért térítési díjat fizetnének: ennek része lenne a lakbér is, amit viszont — más bérleményekhez hasonlóan — átutalnának a lakásgazdálkodó szervnek. A térítési díj az igénybe vett szolgáltatásoktól függően, időről időre változhat, nem kell fix összegűnek lennie (pl. az étkezés, mosás stb. nem lenne kötelező a lakók számára).

Ezzel a megoldással a lakásgazdálkodás érdekei sem szenvednének csorbát, de a lakók ellátása számottevően javulhatna.

Amiről eddig nem volt szó

Az 1980-as jogszabály megalkotásakor a szakemberek egy része azért érvelt a nyugdíjas házak lakóépületként történő minősítése mellett, mert azt remélte, hogy célcsoportos lakásberuházás keretében többet fognak építeni, mint ha mindez az egészségügyi ágazat szűkös pénzügyi lehetőségeit terhelné. E várakozás nem váltotta be a hozzá

fűzött reményeket. A nyugdíjas házak hálózata csak szórványosan épült ki, egyedül a főváros időskorú lakosságának ellátásában érezteti hatását. (A 36 házból 21 Budapesten működött 1986-ban.)

Ugyanakkor az egyedül élő, gondozást igénylő időszerűak választási lehetőségei igen csekélyek, jóformán csak a hagyományos szociális otthonok léteznek. Egyre sürgetőbb az ellátási skála bővítése, színesítése.

Ezt észelve, több helyen is szinte egyidőben elkezdtek foglalkozni a magánérő bevonásának lehetőségével. A létesítés költségeinek lakossági hozzájárulással történő fedezésére irányuló törekvések alapján kialakulóban vannak a tulajdonosi és használati jogot adó szövetkezeti formák. E megoldások mindenképpen előrelépést jelentenek, és elősegíthetik az idősök igényeihez igazodó korszerű lakások építését. A kedvező lakáskörülmények azonban önmagukban kevesek; ha hiányoznak a szolgáltatások, ugyanúgy „zsákutcába” vezetnek, mint az állami építések esetében.

Hogy főrangú körökben mennyi ruhára volt szükség, azt jól példázza Margit főhercegnő kelengyéje 1890-ből, pedig számára nem egy életre, csak egy-két szezonra szánták a tömértelen ruhamennyiséget: 1 kék selyem udvari díszruha, 1 fehér szatén udvari bálruha, 1 soiréruha (estélyi) lazacszínű moaréből, 1 holdfényszínű brokát estélyi ruha, 1 japán krepp ebédöltözék, 1 ugyanolyan rózsaszín krepp, 1 rózsaszín selyemruha, 1 pár matrózruha, 2 sötét szövetruha, 2 fehér alapon kockás ruha, 1 látogatóöltözék csíkos anyagból, 1 gobelinkék látogatóruha, 1 galambszínű posztóruha, 1 angol posztóruha, mastique színű, és köpenyek, kabátok, pongyolák, fehérnemű óriási számban, „de ki győzné valamennyit felsorolni” — sóhajtott fel még a Divatsalon tudósítója is.

(F. Dózsa Katalin: Letűnt idők, eltűnt divatok.)

Diósi György

Mi történik a kerepestarcsai cigányokkal?

Kerepestarcsán hagyományosan két cigánytelep van. Nem tudni mikor, de bizonyosan a háború előtt építettek kunyhókat a mostani Gyár utca helyén, amely nevét az oda költözött vályogvetőkről kapta, valamint a Sóderbányán, ahol viszont eredetileg haszonhulladék-gyűjtésből élhettek az ott lakók. Az öregek emlékezete szerint a negyvenes években még csak két-három ház állott ezeken a telepeken, s ezek messze távol estek a „magyarok” lakta házaktól. Minden megfelelt a hagyományoknak; lakóhely és munka tekintetében is megvolt a cigányok kirekesztettsége.

A budapesti agglomeráció fejlődése, mely a hatvanas évektől rohamos változást hozott sok faluban, Kerepestarcsán is felforgatta a rendet. Korábban Kerepes és Kistarcsa önálló falu volt. A főváros vonzásában a település lélekszáma megnőtt, korábbi mezőgazdasági területeken parcelláztak az új építkezésekhez. A falu, terjeszkedve, kinyúlt a cigánytelepeikig.

A migráció cigány családokat is érintett. Kerepestarcsára is költöztek fel távolabbi vidékekről, de amennyiben nem házasság révén kerültek ide, nem is a hagyományos cigánytelepeken kerestek és találtak maguknak lakást. Ez időben kezdődött a telepiek nagyarányú munkábaállása is.

Az idők változnak, de mi nem...

Felbomlott tehát a cigányság különállása több vonatkozásban is. Nem cigányok közvetlen szomszédságába kerültek, de a békés egymás mellett élés tudása nélkül volt mindkét fél. A beköltöző nem cigányok egzisztenciát teremtettek maguknak. Felépítették házukat, ami nyilván sok pénzükbe, fáradságukba került. A cigányok viszont, akiknek számottevő része rosszabbul fizetett munkát kapott csak, nem voltak képesek erre a „nagy ugrásra”. Életmódjuk, életszínvonaluk kevesebbet változott, lélekszámuk viszont annál inkább. Voltak, akik tíznél is több gyereket neveltek fel, akik családot alapítva építettek valamilyen kis

„házat” a szülőké mellé. Amíg tehát a környék lakossága a hetvenes évektől nagyjából stagnál, a telepen lakók száma egyre nő, dacára annak, hogy időről-időre egy-egy család elköltözik.

Néhány apró jellel is ábrázolható, milyen viszony alakult ki pl. a Sóderbánya-telep és a vele szomszédos Hollandia-telep között. Hiszen gesztus-értékű az is, hogy a telephez legközelebbi házat embermagaságon fölül tömör betonkerítés övezi, hogy a kertkapukat napközben is zárva tartják, persze nem a cigányok, akiknél a kerítés is, ha van egyáltalán, csak jelzésszerű. De értelmezhető volna valahogy az a pletyka is, hogy a cigányok által a környékből kertekből lopott gyümölcsöt a helybeli zöldséges vásárolta volna föl.

Valamit tenni kell...

A mostani, botrányt kavart akciót megelőzően a Tanács két alkalommal is lendített már a cigányok sorsán, azaz két ízben adott el egyszerre több telket a telepi cigányoknak. Az első ilyen akció a Lázár Vilmos utcában történt csaknem tíz éve. Akkor az ottani lakók tiltakozni próbáltak az ellen, hogy egyszerre nyolc cigány családot juttatnak telekhez a szomszédságukban, de a Tanács nem állt el a tervétől. A lakások ikerházakként felépültek, nem gondmentesen. Az építkező cigány családok összefogtak és megállapodtak a kivitelező kőművessel, indultak bontott anyagot szerezni, amihez a szociális gondozó járta ki az engedélyt. Akárhogy törték is magukat — s ez nem szokatlan —, a befejező munkákra nem maradt pénzük az OTP-hitelből, s dühükben megvádolták a kivitelezőt: becsapta őket. A népi ellenőrök a vádat se igazolni, se cáfolni nem tudták teljes egészében.

Bár 1983-ban ez az akció ilyen csúnyán végződött, mégis sor került egy második kampányra. 1986-ban újabb tíz telket mértek ki, de ekkor már lemondtak arról, hogy a cigányokat elköltöztessék a telepről. Az új házhelyek a régi cigánysor mellett voltak. Itt az építkezések folynak, befejezésükhöz közelednek, a házakban már laknak. Törlesztik az építési kölcsönt.

Akkor a Sóderbányán is...

A Gyár utcához hasonlóan akart intézkedni a Tanács a Sóderbányán is. A cigánytelepi házak szomszédságában telkeket mérettek ki, szerződést kötöttek a cigányokkal, minden jól indult, de váratlanul robbant a bomba...

A Hollandi-telepiek beadványt szerkesztettek, s azt vagy hatvan aláírással eljuttatták a Megyei Tanácsra. Négy oldalon át sorolták panaszait: „Az úgynevezett 'sóderbánya' területén a korábbi években mindössze 4—5 cigány család lakott... újabb személyek szivárogtak a területre, és az általunk pontosan nem ismert számú családokkal egy 'cigánytelep' jött létre... Kutyáik számát nem ismerjük, de csapatos-tól kóborolnak az utcákon és megtámadják az ott közlekedőket. Nem egy esetben a lakóházak zárt kertjeibe behatolva az ott tartott baromfit, házinyulat megtámadják, elhurcolják... Előfordul, hogy a mezőn veszett rókát cibálnak szét. Nem észleltük, hogy a fertőzést feltehetően előidéző 'cigánytelepi' kóbor kutyákat összeszedték volna.”

Úgy tűnik, mintha nem általában a cigányokkal és a kutyákkal lenne baj, hanem a számukkal! Feltűnő, hogy a cigánytelep szót következetesen idézőjelbe teszik, s így járnak el a későbbiekben is: „A lakosság állandó rettegésben van azért, mert... a kertbe behatolva a félérrett vagy érett termést, nem egy esetben építkezési anyagokat... ellopják. Nem egy esetben megfélemlítő fenyegetéssel támadják meg a sérelmet szenvedő tulajdonost... a Vegyesbolt előtt a hajnali órákban... a tejterméket, pékárut... megdézsmálják... a boltot betörés útján is megkárosították... rendes és camping kerékpárral közlekednek, esetenként cigány személyek szóló motorkerékpárral, segédmotorral száguldoznak a telep utcáin. Felmerül annak gyanúja, hogy az eszközök-höz bűncselekmény útján jutottak, és azokat bűncselekmények elkövetésére is felhasználják... a 'cigány-presszóban' erősen leittasodnak... Egyes nőszemélyek anyagi haszonszerző, szexuális célzatú ismeretséget kötnek férfi személyekkel, akik közül nem egyet elcsalva leütnek, kirabolnak.”

A beadvány második részében tehát már nem csak szabálysértéseket, de bűncselekményeket is fölpanaszolnak. Figyelemre méltó az a fogalmazási csúsztatás, amellyel az *egy* eseteket általánosítani igyekeznek oly módon, hogy az egyediség mégis megmarad. Korrektnak tűnő, mégis alattomos megoldás.

A bomba robbant. A Végrehajtó Bizottság a telekkiutaló határozatot a beadvány hatására *visszavonta*. A cigánygondozót kiküldték, szedje össze a szerződéseket. A cigányoknak úgy magyarázták, egy módosítást kell rávezetni, miszerint az építkezés befejeztével a jelenlegi házukat maguknak kell elbontaniuk. Idővel aztán csak kipattant, hogy dugába dőlt az egész akció. A cigánygondozó — érthetően — ezt követően nem állhatott meg a kliensei előtt, ott is hagyta állását.

A cigány próbálkozik, a hivatal packázik...

Bangó Béláné okos arcú, korán öregedő, apró cigányasszony. Tizen-négy gyereket nevelt föl, unokáinak a számát se tudja, bár ha valaki kívárná, név szerint felsorolná őket. 1987-ben ő is kapott telket, férje lelkesen be is kerítette, mire visszavonták a határozatot. Az asszony hamar átlátta, hiába várna, a Tanács nem fog lépni, magához ragadta a kezdeményezést. Addig járkált a faluban, míg eladó házat nem talált, s akkor kopogott be a Tanácsra, hogy hozzásegítsék a vásárláshoz.

A tanács készségesnek mutatkozott! Az előbbiekből már kitűnt, hogy az építési osztály súlyt helyezett arra, hogy a telepi házak lebontásra kerüljenek, különben megakadályozhatatlanul mások jönnek a kiköltözők helyére, s a „telepfelszámolás” nem valósulna meg. Bangóék elköltözését tehát készségesen támogatták, éppen csak a pénzbeni segítség összegét szorították lejjebb. Bangóné úgy mondja, az építési osztályon kapta azt a tanácsot, hogy a hiányzó pénzt úgy teremtsen elő, hogy a házukat lebontva, annak anyagát adják el.

Bangóék megfogadták a tanácsot (azért Tanács a Tanács, hogy tanácsot adjon), tákoltak egy kamrát, abba kihurcolkodtak, a házat elbontották. S várták a vevőket az anyagra, mert faluszerte kicédulázták. Csakhogy a vevők nem tolongtak! S mikor az idő kezdett elviselhetet-

lenül hidegre fordulni, belátták, tévedtek. Kezdték újra fölhúzni a falakat. Most, egy év után, már majdnem készen van a régi házuk.

Gáspár Kálmán esete némely vonatkozásban hasonlít Bangóékéra. Talán csak annyi a különbség, hogy ő nem ment bele ilyen rossz üzletbe. Gáspáréknak régi, de felújított háza van a Gyár utcában. Fürdőszobát is kialakítottak, amit ugyan nem tudnak használni, de erről kicsit később.

Gáspár Kálmánnak a fia megnősült, így kicsi lett az amúgy se nagy ház. A Tanácshoz fordultak, hogy engedélyezzék, bővítse, átalakítsa az épületet. Az építési osztályról a következő válaszlevelet kapta: „Tájékoztatom, hogy a Kerepestarcsa, Gyár u. 5. szám alatti ingatlanán álló lakóházára vonatkozóan nyújtson be bontási engedély kérelmet. A bontás megtörténte után kérje az ingatlan lakótelekké nyilvánítását, ami az építési engedély kiadásának feltétele.”

Világos: ha elbontja a saját feje fölül a házát, földönfutóvá teszi magát, kérelmezhet a Tanácsnál, s majd eldöntik, megkönyörülnek-e rajta. A legmeredekebb az egészben, hogy a bontást feltételül szabni ilyenformán teljesen szabályellenes!

De miért is nem tudják Gáspárék a fürdőszobájukat használni, akár csak a Gyár utcában építkező többi család? Mert nincs víz. A Tanács 1968-ban a telkeket mint közművesítetteket adta el ugyan, de a vízvezeték akkor még csak ígéret volt, a hálózat a szomszéd utcáig, tehát a falu végéig jutott el. S onnan nem tud továbbjönni! Évről-évre ígéri a tanács, de sokba kerülne, nagyon sokba! Olcsóbb meg se építeni, a cigányasszonyok vállát pedig csak edzi a kannacipelés.

Ki csúszik el a banánhéjon?

1987-ben, mikor a végrehajtó bizottság a telekosztó határozatot viszszavonta, nem tett le a telep felszámolásáról. Utasította az építési osztályt, hogy keressen más, kiosztható, eladható telkeket. És az építési osztály nem elkapkodva, másfél év alatt kidolgozta új javaslatát: a Söderbánya-telepiek kapjanak telket a Gyár utcában, a korábbi építők mellett! Hogy nincs kedvük pont oda költözni? Hogy az ottaniak se látják őket szívesen? Erről tán a végrehajtó bizottság se tudott, mikor a tervet elfogadta, mint ahogy az ellenszenv oka szinte mindenki számára homályos.

A Söderbánya-telepiek mégis aláírták a szerződést. Vállalták, hogy záros határidőn belül felépítik a házukat, ellenkező esetben a telekért kétszer annyit kell fizetniük, ami nagy érvágás ahhoz képest, hogy két évvel korábban még ingyen kapták volna. A Tanács pedig vállalta, hogy rendezzi a telekkönyvi bejegyzést. Konkrét ígéretet a vízvezeték kiépítésére viszont nem tett.

Néhány nappal később a Gyár utca környékének lakói majdnem kétszáz aláírással tiltakozást nyújtottak be a Tanácshoz: „A lakosság tudomására jutott, hogy a Tanács szándékában áll a zsófiai cigányokat Kerepesre telepíteni. Ez ellen nyújtjuk be tiltakozásunkat. Indoklás: Elviselhetetlen magatartásukkal veszélyeztetik a környék lakóit. Jogtalanul eltulajdonítanak, elvisznek tárgyakat, rongálják a magán- és a társadalmi tulajdont.”

Ennyi! Hol van már az 1987-es diplomatikus fogalmazás, a terjedelmes és körmönfont indoklás? Nem érzik szükségesnek. A körzet tanácstagja külön is véleményt nyilvánít, amit valaki legépel: „Legnagyobb felháborodással veszi tudomásul, hogy a körzetében a cigányok részére újabb parcellázást hajtottak végre. A falu legszebb részét akarják feláldozni. Ezért kérjük a tanács vezetőit, hogy beszéljék meg a lakossággal, hogy hol volna a legideálisabb számukra a lakóhely biztosítása.”

Homályos a fogalmazás a tekintetben, hogy a cigány lakossággal, az építőkkel, avagy a többiekkel kéne-e megbeszélni, mi volna a *legideálisabb*. Viszont kiderül belőle, hogy a cigánytelepnél van a falu legszebb helye! S lehet, hogy ez nem is túlzás. A telep egy domb tövében fekszik a Szilas-patak szabta vízmosás mellett. Hogy szép hely, azt az is igazolja, hogy a dombtetőn vikendházak sora épült föl az utóbbi években.

De mit tehetnek erről az építők, akik az alapokat már ki is ásatták? Ők még csak nem is szeretik igazán ezt a helyet, mert mindentől messze esik, rossz az út, nincs vízvezeték, s a szomszédos cigányok se fogadják őket örömmel. Az építkezést persze azonnal abba kell hagyniuk, hiszen még engedélyük sincs! Eddig ez nem lett volna baj, hiszen a kiadása nem látszott kétségesnek, de a tiltakozások miatt a Tanács rigorózan ügyel a szabályosságra.

És kiderül, *most* derül ki, hogy hiba van a szerződés körül. Az eladott telkek nincsenek állami tulajdonban, azokat a Tanács nem adhatta volna el! A Tanács sajnálkozik, hajlandónak mutatkozik *kártalanítani* a cigányokat: az eddig kifizetett telekár és az alapozás költségeit illetően.

Mellébeszélés: mi is a demokrácia?

Esetünkben például a szabad vélemény-nyilvánítás. Bárkinek joga van tiltakozni, ha nem tetszik neki valami. Ha mondjuk B. Sanyikának nem tetszik, hogy a Gyár utcába költözzenek a cigányok, joga van aláírni egy tiltakozást. B. Sanyika a jövő öntudatos állampolgára, akinek gyermeked betűi ott kunkorodnak a többi tiltakozó aláírása között. B. Sanyikának joga van kijelenteni, hogy a cigányok (így, általában, a cigányok) elviselhetetlenek, lopnak, rongálják az egyébként eltérő formájú, de mindenképpen tisztelendő tulajdonokat.

A demokrácia, mint a többségi döntési technika, önmagában semmiel sem kevésbé veszélyes, mint bármilyen diktatúra. Ha nincs meghatározva, mire *nem terjedhet ki* a többség döntése, illetve a kisebbségnek milyen jogai és biztosítékai vannak, a demokrácia semmit sem ér! Hitler is demokratikus választásokon jutott hatalomra.

A kitelepítés, az egészen más...

A tanácstitkár valamilyen informális úton hírül veszi, hogy Nagy-lócon, fönn a Palócföldön, valahol a szlovák határnál, pontosabban Hollókő és Szécsény között, viszonylag jó házak olcsón eladók. Leutazik és meggyőződik arról: a hír igaz. A cigánygondozóval még annak

is utánanéznek, van-e a közelben munkalehetőség. Úgy találják, van. S megfogalmazódik a terv, mely megnyugtató megoldást kínál: a Tanács segítse hozzá segéllyel az érintett cigányokat, hogy ebben a faluban vásároljanak házat! Hiszen ez a *legideálisabb* hely, amennyiben minden tiltakozó kerepestarcasai számára megnyugtató volna a lakásra áhítozó cigányokat jó messzire tudhatni!

Itt közbevetőleg megjegyzendő, hogy az aprófalvak elnéptelenedése Magyarországon régóta tartó folyamat, jóval előbb megindult, mint hogy Romániában meghirdették a bulldózerpolitikát. Gazdaságpolitikai intézkedések sorozatának, az infrastruktúra egyenetlen fejlesztésének, helyenkénti elsorvasztásának tudható be, hogy az ország lakossága évtizedek óta menekül egyes régiókból, bizonyos településekről. S a piac törvényei szerint visszafelé is áll az összefüggés: ahol az ingatlanokat áron, értéken alul árulják, ott az életlehetőségek rosszabbak.

A Kerepestarcasai Tanács tehát egy ilyen faluba kívánja költöztetni azokat a cigányokat, akiknek nem tud, nem akar helyben lakást biztosítani. Az egyik legelesettebb család azonnal rábeszélhetőnek bizonyult, rögvést költözött is. Két másik család rövid gondolkodás után elfogadta a lehetőséget, miután leutaztak Nagylócra, megnézték a szép tájat, az eladandó, nem is nagyon rossz állapotú házakat, a hozzájuk tartozó nagy telkeket. Úgy gondolták, megérné leköltözniük, gazdálkodhatnának, s így könnyebb lenne az életük. Később viszont kiderült, hogy helyben nem tudnának elhelyezkedni, ha munkát egyáltalán vállalhatnának, azért naponta buszozniuk kéne! Ezt megfontolva visszamondták a Tanáccsal kötött megállapodást.

A tanácselnök visszautasítja a kitelepítés vádját. Leszögezi, hogy nem kényszerítő intézkedésről van szó, ellenkezőleg, a Tanács segítségre tesz ajánlatot, amit nem kötelező az érintetteknek elfogadniuk. Az ajánlat szépséghibája, hogy a házvásárlást a segélyalapból támogatnák, ami tudvalevőleg nem igazán erre szolgálna. Ha az elköltöztetést valóban ebből finanszírozzák, joggal érheti őket a vád: megint csak a cigányokat támogatják.

Más kérdés, hogy a kényszermentesség mennyire valóságos! Bármilyen család, amelynek rokonsága Kerepestarcán él, amelynek tagjai helyben dolgoznak, esetleg szívesen venne parasztházat egy Nagylóchoz hasonló festői és csendes faluban, de józan ésszel semmiképp sem adná föl kiépített egzisztenciáját, s nevetségesnek tartaná a Tanács ajánlatát. A cigányok közül néhányan mégis ingadoznak.

A dolgok eddig ugyanis a következő koreográfia szerint folytak: a Tanács kijelöl egy helyet az építésre, a telket először ingyen adja, majd egyre többet kér érte, a parcellázás ellen a környékbeliek tiltakoznak, mire a Tanács retirál, s ukázba adja az építési osztálynak, hogy tegyen más javaslatot. És kezdődik minden előről, csak hogy közben múlik az idő! Érthető hát, hogy egy család már el is költözött, s még kettő foglalkozik a gondolattal.

Végül pedig: mennyiben volna az elköltözés megoldás? A költöző cigányok elesettségén feltehetően nem sokat változtatna, ha egy olyan faluba költöznének, ahol a megélhetés amúgyis nehéz. Ráadásul fennáll a veszély, hogy az olcsón vásárolt ház a fejükre dől, s az ilyen apró falvakban nagyon hamar kimerül a tanács segélykerete. Várható volna, hogy a telepések rövid időn belül visszaköltöznének a rokonaikhoz Kerepestarcára.

Ez valóban nem olyan kitelepítés, mint amilyen az ötvenes években volt. Mindenesetre ez se oldana meg semmit, kárt viszont annál inkább okozna.

Kinek a kára?

Nyilvánvaló, hogy a demokrácia, mely mostanában oly keserves vajúddással születik, nem önmagáért való jó, hanem az ország szekerének egy jobb út. De csak akkor lehet az, ha erről az útról senki sem szorult le! Minden lélek, aki kívülreked a demokrácián, többé-kevésbé elvesztett az ország számára, a problémák megoldásában nem partner, hanem kolonc. A kisebbségek valódi emancipálása és esélyegyenlő helyzetbe hozása közérdek.

A kerepestarcái cigányok kitelepítése közpénzeket emésztene fel minden komolyabb előrelépés esélye nélkül. Amikor a Tanács a szakképzésre vagy akár az általános iskola befejeztetésére áldoz nagyobb összegeket, feltehetően jól gazdálkodik. Amikor korábban a lakásépítést támogatta, végül is jól sáfárkodott, a komfortos lakásokba költözött cigányok már képesek voltak a köz hasznára dolgozni.

Azért ez az út se mondható egyértelműen követendőnek. Az életmódváltás, az új egzisztencia megteremtése sok cigány embertől erején felüli igyekezetet követelt, s a váltás után a hagyományos közösség biztonságát nélkülözve meg is rokkant testileg, lelkileg.

*

Egy esetismertetés végén tán illendő volna valamilyen tanulságot megfogalmazni. Felmentés kapható ez alól tán azért, mert le még nem zárt eset került ismertetésre, mellyel egy népes stáb foglalkozik. E stáb tagjainak mond ezúton is köszönetet a szerző gondolataikért, melyeket itt sajátjaként közölt, s akikkel tovább kíván dolgozni az eset megoldásán is.

Borsos Endre

A magyar lakásügy a háború kezdetétől*

(részletek)

A hadüzenet és annak lakásügyi következményei

Az 1914. év július végén lezáródott az az időszak, amelyről ma, mint a régi, jó békebeli időről szoktunk megemlékezni. Megtörtént a részleges mozgósítás és a szerb hadüzenet, amelyet rohamos egymásutánban követtek az események úgy, hogy rövid pár nap alatt kitört a világháború a maga összes borzalmaival, nyomorúságaival és szenvedéseivel.

A világháború kitörése a lakáskérdésre is nyomban befolyást gyakorolt. Az 1914. évi július 31-én kiadott az első moratóriumi rendelet. (...)

E rendelkezés következtében az a jogi helyzet állott elő, hogy a katonai szolgálatra behívott egyén az augusztusi bért nem volt köteles megfizetni. Ennek a jogi helyzetnek következménye pedig a felmondások özöne lett. Az általános mozgósítás következtében ugyanis a bérlők százezrei hívtak be katonai szolgálatra s természetesen, hogy a behívatottak közül igen sokan éltek a nekik adott halasztással, és lakásuk bérét nem fizették meg. Ez a körülmény viszont a háztulajdonosok körében támasztott ijedelmet, s ezek igyekeztek megszabadulni hadba vonult bérlőiktől. Ez az igyekezet tömeges felmondásokban nyilvánult.

Igaz, hogy ezek a felmondások rendszerint nem vezettek sikerre, mert a bíróságok általában ezeket a felmondásokat érvénytelennek nyilvánították azzal az indokolással, hogy a hadba vonult személyek pereit a kiadott rendeletek értelmében fel kell függesztetni, s ennél fogva felfüggesztendő a felmondási per is, ha az hadba vonult bérlő ellen indított. Ezek az ítéletek azonban a moratórium következtében támadt ijedelmet és a felmondások által okozott nyugtalanságot nem szüntették meg. Ennek folyamányaként mindjárt a háború kitörése után komoly és a kormányt többször foglalkoztató problémává vált a lakásügy is. Igaz, hogy egyelőre ez a probléma csak a hadba vonultak lakásaival kapcsolatban merült fel, de a hadba vonultak nagy számánál fogva mindjárt jelentkezésekor a társadalmi rend és béke szempont-

* Budapest, 1929, két kötetben. A szemelvények I. köt. 8—10, 146—147, 200—219. old., II. köt. 97—105, 111—117, 130—133. old.

jából nagy fontossággal bírt, mert a társadalom két rétegét, amely két réteg azonban csaknem az egész lakosságot magában foglalja, t. i. a háztulajdonosok és bérlők rétegét, egymással szembeállította.

A hadbavonultak részére adott halasztás nyilvánvaló célja az volt, hogy ezek családjai, ha nem tudnák is lakásuk bérét megfizetni a családfő bevonulása miatt, lakásaikban megmaradhassanak. Ez a szabályozás azonban nem volt annyira világos, hogy kételyek ne férhettek volna hozzá. Nem szabályozta nevezetesen azt a kérdést, hogy megilleti-e a halasztás azt a bérlőt is, aki ugyan maga nem vonult be katonának, de albérlőket tart, s albérlői katonai szolgálatot teljesítvén, élnek a részükre engedélyezett halasztás kedvezményével, és nem fizetik az albérleti összeget. (...)

Az albérlőt tartó főbérlő éppen azért vett annak idején heti vagy hónapos szobájába még egy családot is, mert egyedül nem tudta fizetni a házbért. Már most, ha a főbérlő is katonának vonult be, akkor nem nehéz a dolgot elintézni: a főbérlő a saját albérlőjétől se követelhesen bért és ne mondhasson fel annak. Szóval, hogy a háború alatt minden ember abban a hajlékban marad, — ez volna a generális elv — ahol a háború kezdete érte.

Több ezer számra áll azonban az olyan eset, amikor az a cipészsegéd családfenntartó, aki a háziúrral szemben főbérlő, nem vonult be katonának, ő tehát köteles a házbért fizetni a háziúrnak, mert ha nem fizet, őt jogosan kilakoltathatja. Ámde az ilyen főbérlőnek az albérlője viszont bevonult katonának. Mit csináljon az a főbérlő, aki még normális időkben sem tudta lakása bérét egyedül megfizetni, azért vett magához albérlőt. Most pedig, ha nem vonult be katonának, a háború miatt talán keresetét is elvesztette. Az ilyen főbérlő egyszerűen a háziúrral való közös megegyezéssel kivonul a lakásból, és így a kölöncöt: a lakbért fizetni nem tartozó albérlőt az utcán elejti, azt mondván, hogy ő most már egyedül keres lakást vagy maga is albérlőnek megy.

Vagy keres olyan albérlőt, aki nem vonult be katonának, aki fizetni segít az ő heti lakását. Ehhez neki, a háziúrral szemben fennálló kötelezettsége révén, joga van. Itt rendkívül sürgős és fontos az intézkedés, különben egy-két hét múlva ezrével lesznek kint a katonacsaládok az utcán.

Vajon az összeírás elrendelésénél gondoltak-e ezekre az eshetőségekre, és addig is — hiszen egy hónap fog eltelni a segélykiosztás kezdetéig — mi lesz ezekkel a katonacsaládokkal?

(...)

A lakásügy a proletárdiktatúra alatt

(...)

Annak illusztrálására különben, hogy mi módon intézkedtek és jártak el a proletárdiktatúra lakásügyi szervei, közöljük Az Est 1919. évi március 29-iki számában „Rekvirál a lakástanács” cím alatt megjelent tudósítást:

„A régi Budapest központi lakáshivatalát az új rend lakástanácsa szervezte át. A lakástanács a régi lakáshivatal helyiségében működik és az átszervezés munkája után tegnap nyitotta meg kapuit a proletár közönségnek. Tegnap és ma a lakástanács helyiségeit ezrekre menő tö-

meg kereste fel, ezeknek mind lakásra van szükségük. A lakástanács tegnap és ma ezer családnak lakásügyét intézte el, még pedig statáriális módon.

A jelentkezők közül azokat, akiknek rögtön van szükségük lakásra, bizottságokhoz utalják és ezek a bizottságok azonnal kimennek az illetőknek lakást keresni. A lakástanács nyilvántartja azokat a nagy lakásokat, amelyeknek tulajdonosai a megváltozott életkörülmények és az új igazságos felfogás szerint nem tarthatnak igényt többé nagy lakásra mindaddig, amíg mindekinek legalább kis lakása nincs.

Ma reggel kilenc órakor a lakástanács egyik hivatali vezetője a várakozó tömegből kiválasztotta azokat a proletár anyákat, akik gyermekeikkel karjukon jelentek meg a lakástanács helyiségeiben. Ezeknek az anyáknak feltétlenül gyorsan van szükségük lakásra, mert nem járhatnak a karjukon gyerekekkel folyton a lakástanácshoz és nem várakozhatnak esetleg napokig, amíg az ezer és ezer lakástkereső között reájuk kerül a sor. Tíz proletár anyát választott ki a vezető és a bizalmi férfiakkal, kiknek egyike volt Az Est munkatársa, elindult a városba lakást keresni.

A lakástanácsnál kapott címek szerint először egy budapesti bankigazgató Rudolf-rakpart 9. számú lakására mentünk, ahol a lakás megsemlélése után rögtön behelyeztük Gottlieb Ignác rokkant katonát, aki 26 éves, Olaszországban a lábát átlőtték, és feleségével együtt négy családtagja van. Ugyanebben a lakásban kapott elhelyezést Wellisch Károlyné, egy hadifogoly felesége, vak, 52 éves anyjával, három gyermekével és kistestvérével.

A fogoly felesége eddig egy istállónak kocsiszobájában lakott, ahol a tetőn becepegett az esővíz, és kevés kenyérüket is penészsévé tette. A két család megkapta az elhelyezési igazolványt, közösen fog főzni a bankigazgató úrékkal, és április 1-én már be is költözik.

A Rudolf-rakpartról egy Andrassy-úti palotába mentünk a rakparton és a Földő utcán keresztül. A proletár anyák utánunk jövő vidám sora méltó feltűnést keltett az utcán. A járókelők megálltak, kérdezősködtek és — ezt elégtétellel kell megállapítani annak, aki az utcát szereti — az utca népe, proletár és a régi rend embere egyaránt örömmel hallotta, hogy a kis csapat lakást ment keresni és lakást fog kapni.

Az Andrassy-út 2. számú házban helyeztük el Vánkus Rudolf kőművest és várandós feleségét. A régi lakónak és családjának irodájával együtt három szoba jutott. Vánkusné külön szobát kap és mellette levő szobában fog lakni férje és húga.

Ugyanebben a házban egy öreg, egyedülálló asszonynál Berger Károly munkanélkülit helyeztük el, akinek több kis gyereke, felesége és anyósa fog lakni az öreg hölgynél, aki meglepő és gazdagoknál szokatlan szívességgel és kedvességgel sietett rendelkezésre bocsájtani mindenét a proletár családnak. A ház második emeletén Wolffner börgyárosnál Ujfalussy József szállító munkást és három gyermekét helyezte el a bizottság egy jó nagy szobában.

Itt is szívesen fogadták a proletár családot, és a betegen fekvő gyáros rögtön a konyhába küldte szopós gyermekével az asszonyt, hogy nézzen körül jövőendő működése helyén, mert természetes, hogy a paloták új lakói ugyanazon a takaréktűzhelyen fognak főzni, ahol a lakásadók. Ahol a lakásadó tud másik takaréktűzhelyet rendelkezésre bocsátani, ott köteles egyúttal konyhahelyiséget is adni. Mindenütt adnak ágyat

és ágyneműt. Akik húzódoznak, és még mindig nem értik meg az új rendet, azoknak a bizottság nyomatékosan figyelmükbe ajánlja, hogy minden, a lakáshoz tartozó bútort és felszereléssel lássák el a proletár lakókat.

Az Andrássy-útról a villanegyed felé tart a bizottság, amely ebéd-idő nélkül fog dolgozni egész délutánon keresztül, ép úgy, mint ebben a pillanatban a városban működő más statáriális elhelyező bizottságok." (...)

A forradalmi kormányzótanács X. sz. rendelete a lakóházak köztulajdonba vételéről.

1. §.

Minden lakóház a hozzátartozó beltelekkel, valamint a ház tartozékaival együtt a Magyarországi Tanácsköztársaság tulajdona.

2. §.

A lakásbért a házfelügyelő és a lakók bizalmi testületének tagjaival együtt beszedi és ahhoz a pénztárhoz szolgáltatja be hiánytalanul, amelyet a pénzügyi népbiztos rendelete fog kijelölni.

3. §.

Azok, akik eddig azért nem fizettek lakásbért, mert a ház, amelyben laktak, sajátjuk volt, valamint azok, akik oly ingyenes lakást élveztek, amelyet nem az állam nyújtott nekik illetmény fejében, mostantól kezdve lakásbért kötelesek fizetni.

A lakásbér összegét az itt felsorolt esetekben a szociális termelés népbiztosa által megalakítandó kerületi lakásbizottságok állapítják meg.

4. §.

A kerületi lakásbizottságok gondoskodnak a lakásbérek beszedésének ellenőrzéséről is. Azokkal szemben, akik a lakásbért pontosan meg nem fizetik, megtorló intézkedéseket tehetnek. Ezeket az intézkedéseket a lakó viszonyaihoz képest kell megtenni és megokolt esetben el lehet rendelni, hogy a lakó más lakásban (szükséglakásban) helyeztessék el, avagy tőle az élelmiszer jegyeket elvonják.

5. §.

A kerületi lakásbizottságok gondoskodnak a házakon és a lakásokban szükséges javításokról is.

6. §.

Ez a rendelet azonnal hatályba lép a következő városokban: Budapest, Újpest, Csepel, Erzsébetfalva, Rákospalota, Pestújhely, Arad, Brassó, Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Kassa, Kaposvár, Kecskemét, Kolozsvár, Komárom, Lugos, Marosvásárhely, Máramarosziget, Miskolc, Nagyvárad, Nyitra, Pécs, Pozsony, Selmec, Székesfehérvár, Újvidék.

A szociális termelés népbiztosa ezt a rendeletet más városokra is kiterjesztheti.

7. §.

Ennek a rendeletnek 2., 3., 4., 5., és 6. §-ai nem alkalmazhatók azokra a munkásházakra, amelyeket a munkás (tisztviselő) maga építtetett vagy szerzett meg és amelyben maga is lakik. Az ilyen házak után tehát lakásbért nem kell fizetni, hanem csak telekértékadót.

8. §.

Azokban a házakban, ahol házfelügyelő nincs, a lakók bizalmiférfit gondoskodnak a bérek beszedéséről és a javítás összeírásáról.

9. §.

Az, aki a beszedett lakásbéreket a beszedéstől számított három nap alatt a kijelölt pénzintézetbe be nem szolgáltatja, öt évig terjedő fegyházzal büntetendő. Ugyanez a büntetés éri azt is, aki a lakóházak tartozékait szándékosan eltulajdonítja, vagy a lakóházakat vagy ezek tartozékait szándékosan megrongálja.

Ezen bűncselekmények felett a forradalmi törvényszék ítélkezik.

Ezt a rendeletet a szociális termelés népbiztossága hajtja végre.

Budapest, 1919. március 26.

A forradalmi kormányzótanács.

(...)

**A forradalmi kormányzótanács XV/b. K. T. E. számú rendelete
a lakásrekvirálásról.**

1. §.

A Budapesti Központi Lakáshivatal, a budapesti lakáshivatalok és a lakásügyi felülvizsgálati bizottság, végül az idegeneket ellenőrző hivatal e rendelet hatálybalépésével megszűnik. Budapesten és azokban a környékebeli községekben, amelyekre a Budapesti Központi Lakáshivatal működése eddig kiterjedt, megszűnik a központi járásbíróság mellett működő lakbérleti bizottságok működése is. Mindezeknek a megszüntetett szervezetnek hatásköre a Magyar Tanácsköztársaság Központi Lakásbiztosságára száll át, amelynek élén háromtagú direktórium áll. A direktórium tagjait a Kormányzótanács nevezi ki. Az előbbi rendelkezés szerint megszűnt hatóságoknál folyamatban levő ügyek is megszünteknek tekintendők.

2. §.

Budapesten és a volt Budapesti Központi Lakáshivatal hatáskörébe tartozó községekben és városokban levő összes helyiségek (lakások, penziók, szállodák, üzlethelyiségek, irodák stb.) felett kizárólag a Központi Lakásbiztosság rendelkezik.

3. §.

A Központi Lakásbiztosság a hatásköréhez tartozó ügyeket:

1. Budapesten központi szervek.

2. a környékebeli községekben az ott felállított helyi lakásbizottságok útján látja el.

A hozott határozatok a direktóriumhoz megfellebbezhetők. A fellebbezés azonban a végrehajtást, illetőleg behelyezést nem akadályozza.

A környékbeli községekben felállított helyi lakásbizottságok kötelesek a helyi szükségletet meghaladó üres vagy lakatlan helyiségeket a Központi Lakásbizottsághoz bejelenteni, mely azokat a budapesti lakásinség enyhítésére igénybeveszi.

4. §.

A Központi Lakásbizottság, valamint ennek a környékbeli községekben felállított helyi szervei lakás igénybevételére vonatkozó határozataikat háromtagú bizottságban hozzák meg és azonnal végrehajtják.

A bizottsághoz a Központi Lakásbizottság egy alkalmazottat küld ki, két tagja pedig a szakszervezeti tanács által kirendelt bizalmiférfi (szervezett munkás). Ez a bizottság a bérösszeg felett is határoz.

5. §.

A bizottság a lakás egy részének igénybevételénél a lakásbért a megosztás idejében az egész lakásért fizetett bérből kiindulva állapítja meg. Ha a megosztásra került lakások egyes részére eső bér az ugyanazon házban vagy környékén levő hasonló lakások bérénel magasabb, a bizottság a bérösszegeket megfelelően leszállíthatja, és ezzel kapcsolatban tekintetbe veszi a lakásnak az egyes részek közös használata folytán beállott értékcsökkenését is.

Az olyan lakások bérére, amelyek eddig bérbeadva nem voltak, vagy amelyekért eddig bért nem fizettek, az ugyanabban a házban vagy a környékén levő hasonló lakásokért fizetett bér az irányadó.

6. §.

Az igénybevétel kiterjed a lakásigénybevételi eljárás kapcsán igénybevételt szenvedő által nélkülözhető fölösszámú oly bútorok használatára is, melyek a mindennapi életre szükségesek, kiterjed továbbá a konyha közös használatára is.

7. §.

Minden felnőttet elvileg legfeljebb egy szoba illet, egy család elvileg három szobánál nagyobb lakást nem lakhat. E korlátozás nem terjed ki azonban az előszobára, mellékhelyiségekre és a személyzet elhelyezésére szolgáló helyiségekre, nem terjed ki továbbá a hivatás gyakorlásához szükséges helyiségekre (műhely, műterem, rendelő-, dolgozószoba stb.) sem. Az igénybevételnél ugyancsak tekintetbe kell venni a gyermekek számát, nemét, korát és foglalkozását is.

8. §.

Aki a 7. §-ban foglalt elvek figyelembevételével fölös lakás vagy lakásrész fölött rendelkezik, ezt a jelen rendelet életbelépésétől számított nyolc napon belül a Központi Lakásbizottságnak írásban bejelenti és a bejelentésben megjelölni köteles, hogy mennyi és milyen helyiségeket ajánl fel önként.

9. §.

Az idegenek lakásügyeit és budapesti tartózkodási jogosultságát szintén a Központi Lakásbizottság bírálja el saját hatáskörében.

10. §.

A részletek szabályozásával a Központi Lakásbizottság direktóriuma bíztatik meg.

11. §.

A Központi Lakásbiztossághoz és szerveihez intézett bejelentések és kérvények, valamint a Központi Lakásbiztosságnak és szerveinek határozatai bélyeg- és illetékmentesek.

12. §.

Aki a Központi Lakásbiztosságot indokolatlan kérvények tömeges beadásával a lakásszükség enyhítésére irányuló működésében akadályozza avagy késlelteti, 2000 koronáig terjedhető pénzbírsággal büntethető.

Aki valamely lakást, helyiséget vagy a benne levő berendezési cikkeket engedély (lakásigazolvány) nélkül elfoglal, a Központi Lakásbiztosság, illetőleg a Központi Lakásbiztosság valamely bizottsága által hozott határozatnak végrehajtását ellenszegüléssel jogtalanul akadályozza, az illetékes hatóságoknak lakásügyben tudva valótlan vagy hamis adatokat ad elő, vagy lényeges adatokat rosszhiszeműen elhallgat, aki lakással üzerkedik, végül az a lakásbiztossági közeg, ki reá bízott kötelességét szándékosan avagy vétkes mulasztással megsérti, az a forradalmi törvényszék által 10 évig terjedhető fegyházzal és 50 000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntethető.

Aki lakással üzerkedik, az Budapesten a büntetésen felül elveszti lakásigényét és lakása azonnali hatállyal igénybevéteitik.

13. §.

A jelen rendeletet a szociális termelés népbiztossága hajtja végre.
Budapest, 1919. évi március hó 28-án.

*A Forradalmi Kormányzótanács
Garbai s. k.*

a Kormányzótanács elnöke

Böhm s. k.

Szociális népbiztos

(...)

A szociális termelés népbiztosságának 20. Sz. N. számú rendelete

Minthogy az ügyvédek és közjegyzők irodáiban még ezidőszerint számos olyan iratot őriznek, amelyek a felekre, még pedig a proletárookra is nagyfontosságúak, a Központi Lakásbiztosság elrendelte, hogy az ügyvédek és közjegyzők részére egy dolgozó szoba fenntartandó.

Budapest, 1919. április 8-án.

A szociális termelés népbiztossága

(...)

A lakásügyi népbiztosok parancsai

(...)

2. számú parancs

Minden ház felügyelője, ennek hiányában a házbizalmi köteles az illetékes lisztbizottságoktól a Központi Lakásbiztosság helyiségösszeíró lapjait e hó 10-én elvitetni és pontosan kitöltve legkésőbb e hó 11-én déli 12 óráig az illető lisztbizottsághoz visszajuttatni.

A házi bizalmiférfiak kötelesek a bejelentésben az illető rovatban lelkiismeretesen megállapítani azt, hogy véleményük szerint az illető lakásból hány és milyen helyiség vehető el újabb lakás céljaira, milyen átalakítás szükséges, hogy benne háztartás berendezhető legyen, vagy háztartás nélküli lakás céljaira mennyiben alkalmas.

Ezen rovat kitöltésénél a következőket kell tekintetbe venni: egy család három szobánál nagyobb lakást nem lakhat; gyermektelen házaspár legfőljebb két szobát, nőtlen vagy egyedül álló nő legfeljebb egy szobát. Orvosok rendelői és városzobái lakószobának nem számíthatók. Méltányolást érdemlő esetekben ezen szabály alól kivételnek van helye. Azonban ennek elbírálására egyedül a lakásügyek vezetésével megbízott népbiztosok jogosultak. A rovatot kitöltő az ilyen kivételes esetekre is tehet megjegyzést.

Lakásigényekkel lehetőleg írásban a kerületi munkás- és katonatanácsok lakásbiztosságaihoz kell fordulni, amelyek az igényjogosultságot megvizsgálják és megfőllebbezhetetlen elutasítási joguk van. Az általuk jogosultnak tartott lakásigényeket eljuttatják a Központi Lakásbiztossághoz, amely a kerületi munkástanácsok bevonásával határoz az elintézés fölött.

Lakásra elsősorban szakszervezetben szervezett munkások tarthatnak igényt, akiknek lakásínsége elviselhetetlen.

Aki valamely lakást, helyiséget vagy a benne levő berendezési tárgyakat a kiadott parancsok ellenére vagy elfoglalja, vagy elviszi, a kerületi lakásbizottságoknak vagy a központi lakásbiztosságnak valótlannal, hamis adatokat jelent be vagy rosszhiszeműen elhallgat, valamint azok a hivatali közegek, kik a rájuk bízott kötelességüket lelkiismeretlenül teljesítik vagy vétkes mulasztást követnek el, a forradalmi törvényszék elé állíthatnak és az eset súlyosságához képest halállal is büntethetők.

Vágó Béla s. k. Szamuely Tibor s. k.
népbiztosok

(...)

11. számú parancs

Miután ismételten előfordult, hogy legszigorúbb intézkedéseink és figyelmeztetéseink dacára is egyes gonosztevők lakásüzérkedéseikkel még mindig nem hajlandók föl hagyni, megparancsoljuk, hogy mindazokat, akik lakásigényeikkel egyszerre több kerületi lakásbizottsághoz fordulnak, haladéktalanul letartóztassák és forradalmi törvényszék elé állítsák.

A szélhámosok legtöbbje olyanképpen igyekszik kijátszani rendelkezéseinket, hogy az egyik lakásbizottságtól, amely jogosulatlan kérelmét már elutasította, hasonló kérelemmel egy másik lakásbizottsághoz fordul. Ennek a visszaélésnek a meggátlására megparancsoljuk, hogy ezentúl mindenki csakis a saját kerületének lakásbizottságához fordulhat lakásigénylési kérelemmel.

Budapest, 1919. április 15-én.

Szamuely Tibor s. k. Vágó Béla s. k.
népbiztosok

13. számú parancs

Lakást vagy bármilyen más helyiséget rekvirálni, elfoglalni vagy abba behelyezni kizárólag a központi lakásbiztosságnak joga. Ennek dacára ismételten megtörtént, hogy a kerületi munkás- és katonatanácsok saját vagy mások céljaira lakásokat, illetve helyiségeket foglaltak le, és ezzel nemcsak megakadályozzák, de lehetetlenné is teszik a központi lakásbiztosság munkáját.

Nemcsak a magánházak, de a klubok, egyesületek, szállodák és penziók bárki által való rekvirálása vagy lefoglalása is a legszigorúbban tiltva van. Ez a tilalom nemcsak az egyes személyekre, hanem a különböző központi és kerületi hatóságokra és bármilyen célú egyesületekre is vonatkozik. Az utóbbi időben különösen ezek részéről tapasztaltuk, hogy hihetetlen mértékben növelik igényeiket, holott ezeknek kellene tudni elsősorban, hogy a lakásbiztosság legsürgősebb feladata a proletárcsaládoknak a legrettenetesebb lakásnyomortól való megváltása. Akkor, amidőn ezer meg ezer szervezett munkás családja a legborzalmasabb odúkban sínylődik, nem engedhető meg, hogy hatóságok, köz- és magánintézmények a legképtelenebb módon terjeszkedjenek. Ha majd fedél alá tudjuk juttatni a nyomortanyák szenvedései alóli felszabadításra váró proletárokat, akkor sor kerülhet a különböző hatóságok és intézmények nagymérvű terjeszkedési igényeinek kielégítésére. Nem engedhető meg semmi körülmények között sem, hogy a lakásanarchia éppen a szovjethatóságok egyes szervei vagy a különböző munkásszervezetek részéről még veszedelmesebbé tétessék.

Elrendeljük tehát, hogy mindazok a köz- és magánintézmények, szakszervezetek, vagy ezek csoportjai, pártszervezetek, egyesületek és klubok, valamint hatóságok, amelyek március 21. óta a lakásbiztosság vagy bárki más engedélyével vagy engedélye nélkül lakást vagy bármilyen helyiségeket foglaltak el, hogy ezt negyvennyolc órán belül a központi lakásbiztosságnak írásban bejelentsék, a forradalmi bíróság előtti felelősség terhe mellett.

Budapest, 1919. április 18-án.

Szamuelyi Tibor s. k. Vágó Béla s. k.
népbiztosok

(...)

A magyar minisztériumnak 4.040/1919. M. E. számú rendelete
a proletárdiktatúra által foganatosított sérelmes lakásrekvirálások
felülvizsgálatáról

A kormány egyik legsürgősebb feladatának tekinti, hogy a túrhetetlen lakásviszonyokon javítson, és mindenekelőtt orvosolja azokat a súlyos sérelmeket, amelyeket a proletárdiktatúra alatt foganatosított lakásrekvirálások okoztak.

Az említett rekvirálásokat törvényes hatáskörrel nem bíró szervek rendelték el és így azok semmisek. Minthogy azonban a proletárdiktatúra közegei által jogos alap nélküli behelyezetteknek a részükre rekvirált lakásból, illetőleg egyéb helyiségekből máról-holnapra való tömeges kilakoltatása a társadalmi békének és rendnek a mai nehéz helyzetben mindenek felett szem előtt tartandó követelményét veszélyeztetné, a legközelebbi időben a cél csak a proletárdiktatúra alatt foganatosított azon legsúlyosabb rekvirálási esetek felülvizsgálása lehet,

amelyek a családi élet nyugalma feldúló vagy a megszokott munka újrafelvételét lehetetlenné tevő helyzetet teremtettek.

A kormány az említett feladat megoldására a legsürgősebben miniszteri biztost fog kinevezni, és az igazságügyminisztert megbízza, hogy a miniszteri biztos javaslatára a szükséges személyzet kirendeléséről gondoskodjék.

A miniszteri biztos feladata a fentiekhez képest elsősorban a folyó évi március hó 21. napja óta történt lakás- és egyéb helyiségrekquirálásokat felülvizsgálni abból a szempontból, hogy azok a rekquirálást szenvedett különösebb sérelme nélkül a méltányosság és a mai rendkívüli súlyos helyzet figyelembe vételével fenntarthatók-e vagy sem; feladata továbbá intézkedni a rekquirálással kapcsolatosan esetleg okozott egyéb sérelmek (bútorelvonás, közös használat stb.) megszüntetése tárgyában, végül a szükséghez képest rekquirálás útján gondoskodni arról, hogy a proletárdiktatúra által rekquirált lakásokból kilakoltatottak elhelyeztessenek.

A miniszteri biztos megteheti mindazokat az intézkedéseket, amelyek e feladatok megoldásához szükségesek, ideértve mindazon helyiségek és helyiségrészek igénybevételét (rekquirálást) is, amelyek a lakásszükség enyhítésére célszerűen felhasználhatók.

A miniszteri biztos hatásköre a budapesti államrendőrség működési területére terjed ki, vidéken pedig a hatáskörébe utalt teendőket városokban a tanács által kijelölt tisztviselő, ily kijelölés hiányában a polgármester, más községekben pedig a főszolgabíró, illetőleg a községi elöljáróságnak általa kijelölt tagja látja el.

Tekintettel arra, hogy a proletárdiktatúra közegei által foganatosított lakásrekquirálások felülvizsgálatát ezek szerint külön hatósági szerv fogja teljesíteni, a kormány a törvényes jogkövetkezmények terhével megtiltja, hogy a lakással rendelkezésre jogosult fél (háztulajdonos, bérlő) önhatalmú erőszakkal távolítsa el lakásukból azokat, akik akár 1919. március hó 21. napja előtt, akár azután a rendelkezésre jogosult személy (háztulajdonos, bérlő) beleegyezésével vagy a tanácsköztársasági szervek intézkedése (rekquirálás) alapján költöztek be az általuk jelenleg még tényleg lakott lakásba vagy lakásrészbe. Más felől azonban nyomatékosan felhívja azokat, akik részére folyó évi március hó 21. napja után lakást, lakásrészt vagy egyéb helyiséget rekquiráltak, hogy abban az esetben, ha a rekquirálást megelőzően bírt lakásuk még rendelkezésre áll és azt akadálytalanul elfoglalhatják, abba haladéktalanul költözzenek vissza, mert ellenkező esetben ellenük a törvény teljes szigorával fognak eljárni.

Azon kételyek elhárítása végett, amelyek a lakásfelmondások megengedhetősége tekintetében felmerültek, a kormány további intézkedésig megtiltja, hogy a lakások és egyéb helyiségek bérbeadói felmondással éljenek.

A kormány elvárja, hogy a proletárdiktatúra terrorja alól felszabadult lakosság a helyzetet kellő megértésével tartózkodni fog minden önhatalmú erőszaktól, és nyugodtan várja a szenvedett sérelmek hatósági orvoslását.

Ez a rendelet kihirdetésének napján lép életbe.

Budapest, 1919. évi augusztus hó 19-én.

Friedrich István s. k.
miniszterelnök

(...)

A menekültek és vagonlakók

(...)

Csoda pedig csak nem akart történni. Csoda helyett csak újabb nehézségek állottak be. Az ország területeit megszállt ellenséges államok első feladatuknak tartották a megszállt területeken levő magyarság számát csökkenteni. Evégből megkezdtek az ott lakott magyarok, különösen tisztviselők kiűldözését, kiutasítását, minek következtében az emberek tömegei indultak meg az ország meg nem szállott területei, különösen pedig Budapest felé. A menekülőknek ez az áradata jelenképpen emelte a lakásigénylők számát, és fokozta a már úgy is meglevő, tűrhetetlen lakásszükséget.

A hazájukból kiűldözött, kiutasított menekülők megukkal hozták bútoraikat és egyéb megmentett ingóságait, s miután tömegesen érkeztek és elhelyezésük lehetetlen volt, vagonjaik, amelyekben laktak és amelyekben bútoraik voltak elhelyezve, egyre szaporodtak a vasúti pályaudvarokon. Lassanként egész vagonvárosok keletkeztek, amelyek bizony hosszú éveken át fennállottak.

Ami az adott viszonyok között lehetséges volt, megtörtént a menekültek elhelyezése érdekében, de — sajnos — lakás hiányában nem volt lehetőség arra, hogy a menekültek rövid időn belül lakáshoz jussanak. Már 1919 őszén a lakásügyek miniszteri biztosa megállapodást létesített a budapesti szállodások és vendéglősök ipartestületével, amely szerint a budapesti szállodák szobáinak 5%-át 50%-os árkedvezményrel a menekültek részére felajánlották; több iskolai épület is igénybe vétetett a menekültek ideiglenes elhelyezése céljából; a miniszteri bizottságnál külön ügyosztály állítottatott fel, amelynek feladata volt a menekülteknek lakáshoz juttatása, de mindezek az intézkedések sem tudták megakadályozni azt, hogy a vagonvárosok eltűnjenek, sőt mivel mindig több és több menekült érkezett, azok egyre nagyobbodtak. (...)

A vagonlakások keserveiről, az azzal járó szenvedésekről, nyomorúságról hű és jellemző képeket rajzolnak az egykorú laptudósítások.

I. „Az egyik pályaudvaron a füstölgő vagonok között járva, benéztünk egy-két ilyen siralmas „lakásba”.

Egy vasúti tisztviselő felesége érdeklődésünkre elpanaszolta, hogy már éppen egy esztendeje laknak a vagonban. Bútoraik nagy részét eladták, mert a vasutas-fizetésből nem tudnak megélni, és amióta „lakásuk” van, nem kapják a menekülési segélyt.

Egy Boszniából menekült család éppen szellőztetett, amikor meglátogattuk őket. A hidegtől összegémberedett asszony panaszolta:

— Nyolc hónapja lakunk a vagonban... Többször próbáltuk már, hogy lakást szerezzünk, de nem kaptunk... Most pedig itt is fölmondták nekünk december közepére... Csak a vasútiak tarthatják meg a vagonlakást... Az én uram cipész... Azt mondják, nincs vagon szénszállításra...

Mezítlábas apró gyermekek szaladnak a jóléti konyhára. Néhány perc múlva kevés étellel, dideregve térnek vissza. Követjük a gyermekeket. A vagonban kilencen laknak. Egy kétségeseesett arcú anya, B. Pálné, felnőtt fia, 18 esztendő leánya és hat gyermek. Zólyomból kerültek Budapestre. Mintha álmodná az egésztest és maga sem hinné, hogy valóban megtörtént, elmondja a szerencsétlen asszony földúlt családjuk szomorú regényét:

Kilenc hónapja kóborolunk az országban. Hol ide, hol oda vet a sors, lakást sehol sem kapunk. Most itt fázunk, nyomorgunk. Szegény uram, aki főkalauz volt, nem bírta a sok gyötrelmet, két hónappal ezelőtt megőrült. Azóta tébolydában van. A fiam most gyógyult föl tifuszból. Öt kicsi gyermekem vérhassal a kórházban feküdt. A múlt héten jöttek haza. Nincs cipőjük, harisnyájuk. Pénzünk nincsen, mert amióta vagonban lakunk, se lakbért, se menekülési segílyt nem kapunk... Hogy mennyit fázunk, jó uram, azt senki sem hinné... Amíg főzünk, a fejünk meleg, a lábunk fázik. De éjjel úgy fázunk, hogy vacog bele a fogunk... Ha reggel kilépünk az ágyból, megfagy rajtunk az ing... Már magam is beteg vagyok... Én nem tudom, meddig tart ez a szenvedés... Hiába könyörgünk, lakást nem kapunk... Itt fogunk elpusztulni..." (...)

VI. Az Est 1920. évi október 31-én megjelent számában ismét a vagonlakókról ír:

— „November elsejére nem lesz vagonlak Budapestén — hallottuk jó egy hónappal ezelőtt a legilletékesebbek szájából. Egy nap választ el november elsejétől és tegnap este gróf Teleki Pál miniszterelnök jelentette ki, hogy az elszakadt területekről kiüldözött és még folyton óriási tömegekben érkező menekültek ügye súlyos helyzet elé viszi az országot. A menekülők szaporodásával országos veszedelem fenyeget.

Egyszerre reánk tört a tél hidege. Marásától, kínzásától a vagonlakók szenvednek legtöbbit.

Ki tudja hányadszor, ismét künn jártunk a pályaudvarok vagonvárosában. A nyugati pályaudvaron 728 vagon áll, tele lakóval. A postacsarnoktól egészen a rákosi rendezőig vagon-vagon mellett. Hiába jószívűsködik a délutáni napsütés, a vagonok bádogtetejéről nem tudja leszedni a jégcsapokat. Valami szörnyűséges az októberi délutánon ezek alatt a jégcsapok alatt elhaladni. Lépéseink alatt keservesen csikorog a keményre fagyott kavicsos homok, minden vagon előtt és alatt megfagyott víztócsa rémiszt.

Kihalt a szomorú hely. Alig találunk itt-ott egy-egy nyitott ajtót. A lecsukott kocsiból fájdalmas koncert hangzik: a megbetegedett tüdők veszekedése a hideggel. Az egész vagonváros egy óriási kórház, ahol nem gyógyulnak a dunyhák, takarók alá bújt szerencsétlenek, de napról-napra betegébbé lesznek. A 700 vagon közül alig három-négy füstölög. A begyújtott tűzhely, kályha is keveset használ, de tűz nélkül kibírhatatlan a hideg a csupa lyuk, nyílás, vékonydeszkájú kocsikban. Ma reggel már a hajukat tépték, sírtak, jajgattak az asszonyok és jelentették, hogy a gyerekek halálra dermedtek a hétfokos hidegben. A térfőnökség annyiban segített a sok aprógyerekes családokon, hogy elvette a vonatokat paklikocsijait és azokba telepítette át őket.

Hosszas zörgetés, kopogtatás után, itt-ott pár centiméternyire kinyílik a vagonajtó és kérdéseinkre türelmetlenül, szemrehányóan felelgetik a vagonlakók:

— Ma reggelre már minden kocsiban befagyott a víz, a gyerekeket nem tudjuk elvezetni az iskolába, mert egy világért nem mernek reggel a vackokból kibújni. Már a múlt telet is itt töltötték, az idei is itt szakad ránk. Mi kérem kaptunk lakást a Svábhegyen, a legtetején egy villában, de az uram a keleti pályaudvaron van szolgálatban, hogy tudna onnan naponkint lejárni. Meg aztán csak a felhurcolkodásért 3000 koronát kérnek a fuvarosok. Most megkaptuk a Lakáshivatal végzését,

gonlakók elhelyezése, részint pedig ezen irtózatoss méretű fejlődő és fejlődött nyomor enyhítése érdekében történtek. S én készséggel ragadom meg az alkalmat, hogy minden szónoki floskulus nélkül egészen ridegen, a szintén a dologgal foglalkozó és elszomorodott embernek objektivitásával egynéhány megjegyzéssel a kérdésekre feleljek.

Mindenekelőtt a lakásviszonyokra térek ki. Meg kell állapítanom, hogy Budapesten nem volna szabad ilyen nagy lakásnyomornak lenni, mint amilyen tényleg van. Ez a lakásnyomor, amely itt van, erkölcs-telen s lényegében tulajdonképen a nagy társadalmi egyenetlenség visszavitele a lakásviszonyokra, egy nagy egyenetlenség, amely abban nyilvánul meg, hogy ennek a Budapesten összetömörített eleven embertömegnek rendelkezésére állna tulajdonképen annyi fedél, mint amennyire szüksége van, ellenben valami sajátságos, egyenetlen elosztódás révén valami szörnyű társadalmi, szociális igazságtalanság fejlődött bele ebbe a Babilonba, aminek eredménye az, hogy vannak emberek, akik szobasorokban laknak és vannak emberek, akiknek felesége hűlő keblével kénytelen künn az utcán ugyancsak kékre fagyott gyermekét melengetni. (Ügy van!) (. .)

De méltóztassanak visszaemlékezni arra is, hogy amikor a drágasági bizottságban az új lakásrendelet tervezetét ismertettük, amikor arról indult meg a vita, hogy mennyi szabadságot engedjünk a lakásforgalom terén, akkor igen bőven hangzottak fel olyan hangok, amelyek kevésnek ítélték a szabadságot a lakásforgalom tekintetében és nagyon soknak a kormány kezében visszamaradó hatalmat. Én bátran ki merem jelenteni, hogy híve vagyok annak a felfogásnak, amely szerint a szabadforgalom az egyetlen panacea mindenféle agyonreglementírozott és ennél fogva nem helyes keretek között mozgó ügynek, de csak akkor, amikor már a szabadforgalom egyéb feltételei megvannak, mert addig szabadforgalmat engedni nem lehet.

Közbeszólás hangzott itt el, egy megállapítás nyomán, hogy pénzért lehet Pesten olyan lakást kapni, milyen tetszik. Egy így van.

A lakásátruházás fogalma t. i. bent van a lakásrendeletben, ami annyit jelent, hogy ha valaki lakását egy másikra át akarja ruházni és a házigazda beleegyezését meg tudták nyerni, akkor a 6000-es lakásrendelet szó szerint azt mondja, hogy a lakásigazolványt az illetőnek ki kell adni, vagyis a lakáshivatal nem tehet egyebet, mint hogy kiadja azt a lakásigazolványt. Hogy mi történt a háttérben, t. Nemzetgyűlés, hogy az a lakás plátói szerelemből cserél-e gazdát, hogy könyörületességből, szociális belátásból adja-e át valaki a másiknak lakását, és hogy a házigazda — természetesen abszolút érdektelenül — terjeszti-e áldólag fölénk kezeit, mindazzal én nem akarok foglalkozni. Én csak azt mondom, amit mindenki mond és ami panaszként hozzám is elérkezik, hogy Pesten, akinek pénze van, annak lakása is van. És ez az emberi csalafintaság, az emberi ravaszság, vagy mondjuk, az emberi romlottság a paragrafusoknak bárminő reneszánsz módon megrajzolt kacskaringóin keresztül is megtalálja a maga kibúvóját. Paragrafusokkal nem lehet szabályozni a társadalmat ott, ahol a társadalomban nincs benn a szociális érzés és érzék és az embertársak nyomorúságán való megindulási készség.

T. Nemzetgyűlés! Ezért hoztam meg a pótrendeletet, amely miatt már gyűlések tartattak. A pótrendelet csak annyit jelent, hogy a házigazda, a lakásátruházó és az átruházást kérők közé beiktattatik a

lakáshivatal valamelyik objektív ítélőbírāja, aki azt mondhatta, amikor a lakásügyet eléje viszik, hogy halt, erre a lakásra szüksége van ennek a vagonlakónak, majd annak fogom odaadni inkább és nem nektek, mert nektek nincs rája szükségeitek. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

És milyen láрма volt a múlt vasárnap emiatt! A Házigazdák Szövetsége és a Lakók Szövetsége ostromolja a kormányt, hogy vonja vissza ezt az ici-pici pótrendeleetet, amely az egyetlen mentség, az egyetlen eszköz még kezünkben ebben a szörnyű világban, a télbe való bele-rohanásban, hogy ezt a lakás-árucsereforgalmat lefölözzük a társadalom abszolút javára.

T. Nemzetgyűlés! Én a magam részéről bátor vagyok kijelenteni, hogy nem vagyok hajlandó engedni ebben a dologban, és inkább elhagyom helyemet, de nem fogom még ezt a kis lehetőséget is kiadni a kezemből, mellyel eleddig sikerült biztosítanom a lakást legalább a legelesettebbek számára. (Élénk helyeslés és taps a Ház minden oldalán.)

Ami a vagonlakókat illeti, az egész országban körülbelül 21 $\frac{1}{2}$ ezer van, Pesten pedig a mai jelentés szerint 406 van; nem volna egyáltalán, ha mindazon intézkedéseket, amelyeket az építkezések terén éppen a vagonlakók érdekében tenni próbáltunk, keresztül vinnünk sikerült volna. Mert Pesten jóval több lakást vettünk tervbe és kezdtük el építeni, mint amennyi vagonlakónk nekünk van, és vidéken is azt látom, hogy az egyes városok a maguk részéről a legmesszebbmenő módon próbálnak gondoskodni arról, hogy a vagonlakók nyomorúságos szimp-tómáját eltüntessék.

De hát baj van, t. Nemzetgyűlés. Az egyik az, hogy én hiába helyezem el vagonlakó testvéreinket, ha újakat vernek át határainkon szakadatlanul, (Igaz! Úgy van! jobbfelől.) s ha százat elhelyezünk közülök, holnap kétszáz új jön, s akármennyire érvényben lévőnek tekintjük is a kormánynak azt a rendeletét, hogy a beköltözés december 31-ig tilos, ha végrehajtom ezt a rendeletet, mit csináljak azokkal, akiket egy koronázás kedvéért, amely Gyulafehérváron tartatik, Nagyváradról szuronyok között dobálnak át a határon. (Igaz! Úgy van! jobbfelől.) Ime ez tehát az egyik baj, hogy új és új százak jönnek át, akik szaporítják a meglévő vagonlakók számát.

Másik bajunk pedig az, hogy nem tudjuk befejezni a megkezdett építkezéseket. Miért? Nincs pénz? Van pénz. Nincs anyag? Van anyag. Mi hiányzik? A munkáskéz hiányzik. (Felkiáltások jobbfelől: Ahá! És én a nemzetgyűlés ama oldalának szeretném figyelmét felhívni (a szélsőbaloldal felé mutat) erre. (Felkiáltások jobbfelől: Nagyon rájuk fér!) Kérő szóval fordulok az urakhoz. Méltóztassanak figyelembe venni, hogy szeptember 1-én kellett volna készen lennie a Juranics utcában, a Pongrác-úton, a Lőszergyártelepen az állami épületeknek, és amikor én kimegyek és azt a szegény kormánybiztosi hivatalt elkezdem szorítani, akkor azt mondják, hogy a szegecselő munkások sztrájkolnak, a téglarakodó-munkások sztrájkolnak és nincs lakatos, nincs üvegező stb. (Nagy zaj jobbfelől.) Hát, bocsánatot kérek, ilyen módon csakugyan nem lehet a dolgokat rendbetenni. (Felkiáltások jobbfelől: Rettenetes!) Hatalmi kérdéseket csinálni, amelyeket sztrájk formájába bujdatnak bele, most nem lehet.

Batitz Gyula: Az pusztán kenyérvkérdés.

Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter: Nem kenyérkérdés, mert hiszen a bérkérdések mégis csak megtalálják a maguk rendezését, mint minden más esetben, itt is. Hogy egyebet ne mondjak, van egy olyan ház, amelybe be lehetne költöztetni 90 embert, de azért nem mehetnek bele, mert a lépcső korlátait nem lehet megcsinálni a szegcselő-munkások sztrájkja miatt. Egyszerűen nem dolgoznak.

Batitz Gyula: Miért nem adják meg a fizetést. (Hosszantartó nagy zaj a jobboldalon és a középén.)

Elnök: (csenget) Csendet kérek, képviselő urak!

Batitz Gyula: A munkaadók ártatlan báránykák. (Zaj.)

Vass József munkaügyi és népjóléti miniszter: T. Nemzetgyűlés! Megjegyzéseimmel nem kívántam vihart felidézni, én csak kérelmet akartam a t. szélsőbal felé intézni. Vagy van nekik befolyásuk a munkásságra, vagy nincs befolyásuk. Ha nincs befolyásuk, akkor nem vezérei a munkásságnak, ha pedig van, akkor nagyon kérem, hogy ezt a befolyást méltóztassanak ebben az értelemben érvényesíteni. Mert irtózatosságot az, amit ebben az időben mindenki magára vesz, aki az ügyis meglazult munkafegyelmet, a munkára való ügyis megcsökkentett készséget még jobban iparkodik csökkenteni. (Úgy van! a jobboldalon.)

Feltételezve tehát, hogy sztrájkok nem fognak minket tovább is akadályozni, azt hiszem, megígérhetem, hogy — jöllehet, nem szeretek terminusokat mondani — december 1-re, a leghidegebb tél beállta előtt Budapesten a most itt lévő vagonlakókat el fogjuk tudni helyezni, csak újak ne jöjjenek; akik eddig itt vannak, azokat el fogjuk tudni helyezni. (Egy hang jobbfelől: Ha sztrájk lesz, akkor is?) Akkor nem. Sztrájk esetén nem vagyok képes elhelyezni őket.

A Szabó Hírlapban Mangold Béla Kolos 1911-ben a következőket tartotta szükségesnek egy elegáns úr számára: „Bundák: 1 városi, 1 vadász, 1 automobil, 1 korcsolyázó, 1 utazó. Felső kabátok: 1 kétsoros télikabát, 1 egysoros, 1 téli Ulster, 1 rövid tavaszi felöltő, 1 hosszú, 1 sötét és egy világos nyári felöltő, 1 porköpeny, 1 utazóköpeny. Sportruhák: 1 téli és 1 nyári vadászöltöny, 2 tenisz-, 1 lovagló zakóöltöny, 1 lovagló zsakettöltöny, 1 korcsolyaöltöny (sapkával), 2 kerékpáröltöny, 1 téli és 1 nyári automobilöltöny, 1 automobil bőrkabát. Öltönyök: 2 frakköltöny, 1 szmoking, 1 egysoros és 1 kétsoros redingotöltöny, 1 szürke redingotöltöny, 2 fekete zsakettöltöny, 1 színes zsakettöltöny, 1 szürke zsakettöltöny, 1 kétsoros kék zakóöltöny, ugyanez egysorosban, 1 fehér tengeri öltöny, 2 színes téli és 2 színes nyári öltöny, 4 téli divatnadrág, 4 nyári fehér frakkmellény, 2 selyem frakkmellény, 4 fehér mosómellény, 4 színes mosómellény, 4 színes téli mellény.”

(F. Dózsa Katalin: Letűnt idők, eltűnt divatok.)

Pőcze Gábor

Szociális asszisztensképzés: tények, dilemmák, perspektívák

1. A tények

Magyarországon az évtized közepén kezdetét vette egy új szakma középfokú oktatása: a szakma a szociális munkás, a középfokú végzettségű szakember a szociális asszisztens. Tanulmányunkban szeretnénk összefoglalni, mi történt 1985-től napjainkig ebben a programban, s arra is szeretnénk kitérni, milyen megválaszolatlan kérdésekre keressük a megoldást napjainkban.

A pécsi Apáczai Nevelési Központban 1985-ben elhatározták, hogy az induló gimnáziumban fakultációs keretben szociális érzékenységszervező programot kínálnak diákjainak. A Talyigás Katalin és Pőcze Gábor által kidolgozott képzési terv¹ olyan gyakorlatközpontú, általános, szemléletformáló képzést körvonalazott, amelynek elvégzése — az elképzelések szerint — jól előkészíti a segítő foglalkozások valamelyikének asszisztensi szintű művelését, vagy/és — elsősorban erős társadalomtudományi tananyagával — felkészít a humán területeken tervezett továbbtanulásra. Már az eredeti tervek szerint sem szakképzésről volt tehát szó, hanem a szakmai képzést előkészítő, alapozó, szemléletformáló programról.

Pécsett azóta a negyedik évfolyam is megkezdte a humán szolgáltató (társadalomtudományi) fakultációs tanulmányait, évfolyamonként általában 12—16 tanulóval. A képzésben komoly létszámú, részben az iskola pedagógusaiból, részben külső szociális szakemberekből (családgyógyász, gyámhatósági előadó, védő- és gondozónő, ápolónő, területi szociális gondozó, pszichológus, szociológus stb.) álló stáb tanít és vezeti a tanulók gyakorlatait.

Már egy év elteltével jelentkezett igény a képzés *adaptációjára*. Először a kiskőrösi Petőfi Sándor Gimnázium és Szakközépiskola csatlakozott, mivel körzetében megkezdte működését a csengődi Családsegítő Központ, amelynek már induláskor nagy szüksége volt (és van maig) középfokú végzettséggel rendelkező munkatársakra. Itt az első évfolyam 1987-ben kezdett tanulni.

A következő adaptációs helyszín Kunszentmárton (itt szintén működik Családsegítő Központ), s azóta is elsősorban vidéki kisvárosok gimnáziumai mutatnak érdeklődést a fakultációs program iránt. Ez megítélésünk szerint arra vezethető vissza, hogy a kisvárosi gimnáziumok egyre nehezebb helyzetbe kerülnek végzetteik munkábaállítással. A lányok számára korábban perspektívát jelentő ügyviteli, ügyintézői, adminisztrációs munkakörök munkakerőigénye, felvevő képessége gyakorlatilag megszűnt, ugyanakkor nem javultak a továbbtanulás esélyei sem. Ebben a helyzetben a szociálpolitika viszonylagos „prosperitása” az egyik legvonzóbb előremenekülési irány, ugyanakkor a humán szolgáltató fakultáció viszonylag szerény oktatásfejlesztési „beruházás.”

A fentiek alapján valószínűsítjük, hogy — elsősorban a kisvárosi gimnáziumok körében — az elkövetkező néhány évben a fakultatív képzés iránti igény fennmarad, sőt, erősödik.

Ugyanez a helyzet a befejezett középfokú szakmai végzettséget adó szakképzési (jelenlegi változataiban: szakközépiskolai) képzéssel. Jóllehet művelődésügyi mércével mérve egy-egy ilyen szakközépiskolai vállalkozás már korántsem „kisberuházás” (nyilván ezzel függ össze, hogy az eddig megindult kísérletek jelentős megyei támogatásban részesülnek), úgy tűnik, a szorító szakembergondok és a szakközépiskolai képzés bizonyos területeinek — mint az óvónőképzés vagy az egészségügyi szakképzés — válsága „rászorítja” a középfokú képzésért felelős művelődésirányítókat az iskolák képzési profiljának átalakítására.

Ezzel az igénnyel először Heves megye tanácsa jelentkezett. Néhány éves előkészítő munka után Kristóf Ágnes és Talyigás Katalin vezetésével körvonalazódott az a középfokú szociális munkás képzés modelljének tekinthető szakmai program, amelynek megvalósításával az egri egészségügyi szakközépiskola tantestülete és számos külső munkatársa azonosulni tudott.

Az általános tantervi koncepció² megfogalmazásában „a képzés célja, hogy a tanulóknak rendszerezett alapismereteket nyújtson a humán szolgáltatásokról, és a humán szolgáltatások területén alkalmazott szakismeretek alapjaival megismertesse őket. Alakítsa ki a tanulóknál önálló társadalmi problémafeltáró, -érzékelő és -rendszerező képességet, formálja szociológiai látásmódjukat. Ismertesse meg a tanulókat a segítő foglalkozások társadalmi, makroszintű meghatározottságával, tegye őket képessé arra, hogy — alkotóan hasznosítva más tantárgyakban és iskolán kívül szerzett ismereteiket — összefüggéseiben lássák a segítő foglalkozások társadalmi jelentőségét és szerepét az osztársadalmi célok megvalósításában. Készítse elő a humán szolgáltatások területén alkalmazott tudományok (szociológia, szociálpszichológia, szociálpolitika, jog, kommunikációelmélet stb.) felsőfokú elsajátítását, a tanulóknál alakítsa ki a szakterületük iránti elkötelezettséget és pozitív attitűdöt, tegye őket alkalmassá közvetlen emberi kommunikációban alkalmazott segítő kapcsolat kialakítására. A képzés feladata, hogy kialakítsa a tanulóknál a reális önismeretre és tárgyi ismeretekre alapozott tudatos feladatvállalást a humán foglalkozások valamelyikében. Adjon átfogó képet a humán szolgáltatások intézményrendszeréről, ismertesse meg a tanulókat a segítő beavatkozás minden területén érvényes közös alapelvekkel és legfontosabb etikai-filozófiai dilemmákkal. (...) Segítse a tanulókat saját életvitelük igényeik és lehe-

többségeik szerinti optimális alakításában, segítse elő az arra vállalkozóknak és rátermetteknak a továbbtanulást a felsőoktatás elsősorban szakirányú (de más) területein is.”

A 39 diák 1988. szeptemberében megkezdte tanulmányait ebben a képzési formában is.

Most folyik — Somorjai Ildikó vezetésével — annak a kísérletnek az elindítása Tiszaföldváron, amelyikben 2 éves közös tananyag elsajátítása után a diákok két szakirányba: szociális asszisztens illetve szociálpedagógiai asszisztens irányba specializálódhatnak. Ennek a képzésnek 1989 szeptemberétől a tiszaföldvári Hajnóczy József Gimnázium és Óvónői Szakközépiskola a helyszíne.³

A középiskolai kísérleteket irányító stáb közreműködésével munka mellett végezhető szociális asszisztensi végzettséget nyújtó tanfolyami képzési program is készült.⁴ A képzésre érettségivel és legalább kétéves szakirányú (egészségügyi gondozói-ápolói, szociális gondozói, közművelődési stb.) szakmai gyakorlattal rendelkező, gyakorlatban dolgozó szakemberek jelentkezhetnek. A képzési program keretében a tanfolyami hallgatók társadalomismeretet, családszociológiát, szociálpszichológiát, mentálhigiénés ismereteket és pszichológiát, szociálpolitikát, a szociális munka elméletét és gyakorlatát, a szociális munka etikáját, kommunikációelméletet, közigazgatási és jogi ismereteket tanulnak, félévenként egy-egy ötnapos intenzív képzésben és folyamatos sajátélményű csoportmunkában vesznek részt.

A tanfolyami program tehát tartalma szerint lényegében megfelel a nappali tagozatos, iskolarendszerű általános szemléletformáló (fakultációs), illetve szakmai (középiskolai) képzésnek. A leglényegesebb eltérés a tanfolyami hallgatók életmódjából adódik és oktatásszervezési természetű, hiszen nem magas óraszámú gyakorlati képzésre, hanem a meglévő gyakorlati tapasztalatok értelmezésére épít.

A Szociális Munkások Egyesülete képzési szekciójának közreműködésével a szociális munkások középfokú tanfolyami továbbképzésének más alternatívája is elkészült, s már ebben az évben el is kezdődött a képzés Tündérhegyen.⁵

A kísérleti képzések során szerzett eddigi tapasztalatok alapján a szociális asszisztens képzés főbb (és standard, nélkülözhetetlen) tartalmi elemei a következők:

1. *Készségfejlesztés*: tanulási készségek fejlesztése tanulástechnikai stúdium keretében, kommunikációs készségfejlesztés csoportfoglalkozás keretében, problémamegoldó készségfejlesztés, részben kifejezetten erre a célra szerveződő kiscsoportos foglalkozások keretében, részben minden tananyag, illetve tananyagcsoport gyakorlata keretében stb.

2. *Emberismeret, ön- és társismeret*: önismereti sajátélményű csoportban, mentálhigiénés foglalkozások keretében, pszichológiai ismeretközvetítésben, speciális nyári táborok, terepgyakorlatok, illetve tapasztalatelemző megbeszélések keretében stb.

3. *Társadalomismeret*: család- és társadalomismeret, a társadalom élete című tantárgy, szociológia, szociológiai, szociográfiai tábor, illetve évközi gyakorlat stb.

4. *A segítő foglalkozások elméleti alapjai*: a szociális munka elmélete tantárgyblokk, szakmai gyakorlat, irányított esetfeldolgozó csoport, terepgyakorlat évközben, illetve intenzív formában stb.

5. *Általános gyakorlat*: családinterjúk, társadalomtörténeti gyakorlat,

szociográfiai tábor, az elsajátított készségek gyakorlása laborgyakorlaton és nem „éles” helyzetekben stb.

6. *Szakismeretek, szakmai gyakorlat*: szakmai elméleti tantárgyak, illetve tantárgyblokkok, szakmai orientációs, illetve speciális blokkok, fakultációs foglalkozások, szakmai gyakorlat, illetve tábor stb.⁶

Az egyes nagyobb tartalmi csoportok belső arányai a képzés jellege, célja, helyszíne, konkrét iránya függvényében jelentős mértékben változhatnak, a nyilvánosságra hozandó vizsgakövetelmények által megengedett határokon belül.

Ennek kapcsán megjegyezzük, hogy a Szociális és Egészségügyi Minisztérium felkérése alapján elkészült a középfokú képzésben dolgozó szakmai stáb javaslata a szociális asszisztens képzés állami szabályozására és a vizsgakövetelményekre.⁷

A dokumentum — melynek alapelveivel a SZEM által életrehívott Szakképzési Bizottság első ülésén egyetértett — az előtt nyitja meg az utat, hogy hazánkban a szociális asszisztens képzés rugalmas, iskolai és iskolarendszeren kívüli keretekben egyaránt kialakulhasson (nem feladva az egységes követelményt!), a helyi szükségleteknek megfelelő alternatíváknak ne állja útját bürokratikus korlát. Reményeink szerint a követelményrendszer a kialakítandó képzések tartalmát illetően orientáló szerepet is betölthet.

2. A dilemmák

Egy új vagy — mint esetünkben — újjászülető szakma társadalmi presztízse nem véletlenül sorozatán keresztül alakul ki, hanem az adott foglalkozás és a képzés társadalmilag rejtetten formálódó megítélése révén. A szociális munkás szakma jól felfogott érdeke relatíve magas presztízssre szert tenni (mert ez a társadalmi újraelosztási folyamatban előnyökkel jár; mert minden presztízsnövelés erőforrása az eleve magas presztízis stb.). A szakma társadalmi rangja szempontjából legalábbis kétes értékű döntés (miszerint Magyarországon szükség van középfokú végzettséggel rendelkező szakemberekre) más szempontból kifejezetten kedvező. Így nyílik ugyanis lehetőség például arra, hogy több, az átképzések révén jobb, és a szintenkénti tagolás folytán *differentiáltabb* szaktudással rendelkező szakember munkavégzésére épüljön a társadalom majdani értékítélete. Ez a differenciálás ad lehetőséget arra is, hogy a felsőfokú és az asszisztensi szintű képzést tartalmában összehangoljuk, mégpedig úgy, hogy a felsőfok ne kiterjedésében, hanem mélységében legyen több a középfoknál.

Végleges választ azonban arra, hogy milyen a viszony az alap-, közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező szakemberek között, a gyakorlat ad majd. Az előbb elemzett presztízis-szempontoknál ugyanis sokkal lényegesebb a kliens érdeke, a kliens érdekét pedig akkor lesz képes szem előtt tartani a bármilyen szinten kiképzett szakember, ha meg van győződve arról, hogy a maga munkáját, a saját szaktudásának megfelelő tevékenységet végzi. (A kompetencia-határok akár lefelé, akár felfelé történő megsértése egyaránt romboló.)

A középfokú képzés elindítása ugyanakkor bizonyos kockázatokat is jelent a szakma számára. Mindenekelőtt komoly veszéllyel jár a jelenleg (és várhatóan a jövőben is) rosszul finanszírozott szociális munka-

területeken középfokú szakemberekkel pótolni a felsőszintű képzettséget igénylő munkaterületek várható szakemberhiányát. Nem kisebb a kockázata annak, hogy a középfokú oktatási intézményrendszer, amely mindig is kisebb szabadságfokot biztosított klienseinek, a tanulóknak, mint a főiskola és az egyetem, szervezeti stílusához „simítja”, azaz „visszaikolósítja” a képzés szükségszerűen emberközpontú, személyre szervezett stílusát és értékrendszerét.

Erre látszik utalni az a néhány szervezeti konfliktus, amelynek mélyén a tanulási szituáció és a felelősségi rendszer eltérő megítélése húzódik meg. (A példaanyagot a középiskolai kísérletekben gyűjtöttük.)

Egyik kísérleti helyszínünkön a második osztályos tanulók feladata életút-interjút készíteni a kiválasztott család középső generációjának mindkét tagjával. A konzultáció alkalmával panaszkodtak a stábtagok, hogy nem jó a tanterv, mert az aktív családok férfitagjai — elfoglaltságaik miatt (másodállás, különmunka, GMK stb.) — egyszerűen nem érhetők el. Van azért kivétel — teszik hozzá —, eltalálom-e kicsoda? Egy állásából néhány hete a gazdaságtalan termelés leépítésére hivatkozva elmozdított munkanélküli... Vele sikerült tanulóinknak interjút készíteni.

Az eset arra utal, hogy az előzőekben részletezett gyakorlatközpon-túság a képzést jelenidejűvé, naprakésszé és — természetesen — konfliktusossá teszi. Mert: vajon ki hogyan magyarázza, miért is tették utcára az előbbi példa 43 éves családfenntartóját? Ki felelős a segítségnyújtásért, és milyen segítségre van szükség?

A középiskolai képzést mind ez ideig ezek a közvetlen társadalmi konfliktusok elkerülték, a pedagógusok nem is mindig felkészültek arra, hogy magánmeggyőződésük, saját, személyes felelősségérzetük, belső konfliktusaik rendszere és aktuális (de a változás „kockázatát” mindig hordozó) álláspontjuk döntő és „tananyagga” válhat, akár a tanulók egymással is vitatkozó álláspontok közötti (ismét csak: személyes és felelős) választása eredményeképpen.

Az iskolai szervezet is konfliktusos mezőbe kerül a képzésben érvényre juttatott értékrendszer következtében.

Egy másik kísérleti helyszínünkön az egyik diáklány megfázott, belázasodott, orvoshoz ment, aki úgy döntött, hogy a betegnek otthon kell maradnia egy hétig. A lábadozás idejére esett a matematika írásbeli témazáró dolgozat és az (önkéntes) önismereti csoport. A lábadozó beteg a dolgozatot nem írta meg, de önismereti csoportra (ami „titkossága”, zártsága miatt amúgy is „gyanús” a kollégák egy része szemében) bement az iskolába. Annak rendje-módja szerint összefutott a matektanárral, aki már ekkor megígérte neki az elégtelent, ha felépül. Természetesen már az első napon (a véletlen úgy hozta, hogy a következő csoportüléssel egyidőben) pótolnia kellett az írásbelit. Elégte-len osztályzatot kapott.

Ez a történet modell-értékkel példázza a szabad tanulás és a középiskola hagyományos rutinjainak le nem becsülhető, komoly veszélyforrást hordozó konfliktusait. (A történet számos lehetséges konfliktus-szintje közül most csak egyre hívjuk fel a figyelmet: a szociális asszisztens képzést folytató középiskolák közismereti — tehát szakmai tárgyakon túli vagy „innen” — tantárgyainak és tanárainak nagyon

nagy kihívást jelent a program, ha és amennyiben hat a diákok tanulás-sal, megismeréssel kapcsolatos attitűdjeire.)

Általánosított szinten azt mondhatjuk: ma még nyitott kérdés, vajon a képzésben közvetített értékek következetes megvalósítását az iskolai szervezetrendszer tolerálja-e? Másképpen fogalmazva: melyik hatás erősebb? Az-e, amelyik a szociális asszisztens képzés felől áramlik és az iskolai szervezet humanizálása irányába hat, vagy az ellenkező: a saját szervezeti rutinjait több száz éve csiszolgotó, tananyag-központú iskoláé? S mindjárt ebből a dilemmából következik egy további: közvetíthetők-e egyáltalán a (képzésben képviselt) értékek élet-helyzetüket tekintve függőségben lévő, saját életútjuk szempontjából majdani autonómiájukért éppen harcoló 14–18 éves eltartottaknak? Megkövetelhető-e ettől a középiskolás generációtól a nem érzelmi alapú, hanem tudatos identifikáció a kliens problémáival, és az ebből következő, tudatos felelősségvállalás?

Dilemmánk mélyén egy, a kísérletben részt vevő sváb számára kezdettől fogva világos probléma húzódik, amely így summázható: felelős munkavégzésre nem kényszeríthető fiatalok képzésében milyen következményekkel jár, ha a tanulás alapelvevé a gyakorlatból eredő tapasztalati tanulást (vagyis az élettapasztalatokat) tesszük?

A választ a középfokú képzés egész rendszerének és szerkezetének átalakításával (tehát a mai középiskola működését és „stílusát” nem független változóként kezelve) keressük, s ebben szövetségeseink azok a kísérletező pedagógusok, akik maguk is elégedetlenek a mai középiskolával. Mindazonáltal a dilemma attól dilemma, hogy ma még nem tudunk válaszolni: az iskolarendszerben, nappali tagozaton vagy érettségi után, munka mellett helyénvalóbb-e a szociális asszisztens képzés?

3. A perspektívák

Ami a magyarországi szociális asszisztens képzés perspektíváit illeti, bizonyos, hogy egy új szakma megteremtésének időszakát éljük. Az sem kétséges, hogy ebben a folyamatban egyszerre kell igazodnunk az európai mércéhez (s nem bejárni a máshol már megtett kerülőutakat) és a gyakorlat robbanásszerűen megnőtt szakemberigényéhez. Tömeges, magas színvonalú és az átalakuló képzési rendszer sajátosságaihoz is jól alkalmazkodó képzésre van szükség.

Ezért máris bizonyos, hogy a képzés „többszektörű”, állami, egyházi, egyesületi, vállalkozói, iskolarendszerű és munka melletti stb. lesz. Bizonyos az is, hogy kezdettől — és kiterjedésével egyre inkább — alternatív képzési programokkal számolhatunk. A tartalom szabályozását a tantervek, tantervi útmutatók stb. „államosításán”, előírásán keresztül nem tekinthetjük járható útnak. A követelményrendszeren keresztül befolyásolás magának a középfokú oktatási szerkezetnek a változásához is igazodik. (Az természetes, hogy a jelenlegi kísérletekben dolgozó szakemberek tapasztalataikat, elkészült modell-értékű produktumaikat a képzési gyakorlat számára hozzáférhetővé teszik, de nem kötelező jelleggel.)

A szociális asszisztens képzés elterjesztésében azonban mindaddig, míg a jelenleg folyó kísérleti képzésben tanulók pályára nem kerülnek — óvatosan, az azonos minőségű tömeges megvalósítása helyett az alter-

natívákat kereső stratégiát alkalmazva járunk el. Maga a szakma (beleértve felső szintjét is) kialakulóban van. Ma még csak óvatos prognózisok állnak rendelkezésünkre az asszisztensek és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők munkamegosztásáról, a középfokot megfelelően leíró pályakepéről. Jószerével az egyetlen lehetőségünk (számolva a szakma sürgető szakemberigényével is) a folyamatos korrekció, és a megfontolt és a nyilvánosságra támaszkodó döntés-előkészítés. Mindezek alapján javasoltuk, hogy a kísérleti képzésben részt vevő iskolák körének további lépcsőzetes bővítésével folytatódjék a kísérleti helyszínek szakmai-tudományos kontrollja, a képzés tartalmának, jellegének, szerkezetének, módszereinek korlátos körülmények közötti célszerű módosításával és a képzésből kikerülő fiatal szakemberek pályakezdésének nyomonkövetésével.⁷

Szeretnénk azt is, ha a képzés megvalósítására elsősorban azok a régiók illetve képző intézmények jelentkeznének, amelyek(ben) maguk ismerik fel a szociális asszisztensek iránti intézményes és társadalmi igényt. Bizonyos, hogy a képzésben résztvevők felkészítése erre a sajátos (új módszereket igénylő és új szakmai tartalmakat közvetítő) programra — szakirányú tanárképzés hiányában — része kell legyen az innovációs folyamatnak. Hozzáteesszük, hogy ez a program kidolgozói számára nem külön teher, hanem a további tapasztalatszerzés semmivel nem pótolható lehetősége. Mindaz, amit ma tudunk e formálódóban lévő szakma középfokú képzéséről, nem utolsó sorban tanár kollégáinkkal történő tapasztalatszerésünk során vált tudásunkká. Az ő merész vállalkozó szellemük (és oktatási tapasztalataik) nélkül aligha lenne bátorságunk középiskolában ennek a szakmának a tanítását javasolni.

Jegyzetek

1. Pócze Gábor—Talyigás Katalin: A pécsi Apáczai Csere jános Nevelési Központ gimnáziumában induló, a humán szolgáltatások fakultáció tanterve (A és B változat). OPI, kézirat, Budapest, 1986. 22. p.
2. Talyigás Katalin—Pócze Gábor: Általános tantervi koncepció a kísérleti képzéshez — Humán Szolgáltató Szakközépiskola Eger, Budapest, 1988. 29. p.
3. Bognár Mária—Pócze Gábor—Somorjai Ildikó: Általános tantervi koncepció a tiszaföldvári adaptációhoz. OPI, kézirat, Budapest, 1988. 40. p.
4. Pócze Gábor és mások: Szociális asszisztens képzés munka mellett (A középfokú szociális asszisztens képzés tanfolyami programjai). Budapest, 1989. 60. p.
5. Javaslat a Szociális Munkások Egyesületének szociális munkás képzésben való részvételére. Budapest, 1989. március, 11. p.
6. Kristóf Ágnes (szerk.): Javaslat a középfokú szociális szakemberképzés rendszerére, a kialakítás feladataira (összefoglaló jelentés az Országos Pedagógiai Intézet gesztori bizottságának munkájáról). OPI, Budapest, 1989. március.
7. Pócze Gábor és mások: Javaslat a középfokú szociális asszisztens képzés állami szabályozásának eszközrendszerére. OPI Iskolafejlesztési Központ, kézirat, Budapest, 1989. június, 38. p.

Szűcs László

A társadalombiztosítás jogi szabályozásának kérdései

I.

A modernizáció következtében századunk második felére a társadalmi biztonság fogalma kiszélesedett. Egy olyan biztonsági rendszer kiépítésének igénye merült fel, amely egyszerre próbál több kihívásra választ adni. Ebben a rendszerben a biztonság egyidejűleg jelenti a létminimum garantálását, a megszerzett életszínvonal, életminőség biztosítását, a veszélyeztető kockázatok körének szűkítését, illetve az újabb kockázatok felmerülése esetén az ellenük való kollektív védekezés formáinak megteremtését. Az egyelvű társadalombiztosítás többelvű biztonsági rendszerre növekedett, olyan biztosítási programok együttesévé, amelyek különbözőképpen, de egymással koordinálva törekednek a biztonságot mindenki számára elérhetővé tenni.

Aligha vitatható, hogy ezek a célok, elképzelések fellelhetőek a magyar társadalombiztosítás rendszerében is. A jogi szabályozás során az alkotmányban, a társadalombiztosítási törvényben — igaz nem kifejezett formában, de — jó néhány ponton megragadható egy ilyen irányú fejlődés melletti elkötelezettség. A gondot ezzel kapcsolatban éppen az okozza, hogy a kötelezettségvállalás nem vagy alig tartalmaz normatív elemet, nem több egy olyan politikai jellegű deklarációnál, ami többféleképpen magyarázható, és mint ilyen, egymásnak ellentmondó szabályozási elvek megfogalmazásának is indoka lehet. Az elmúlt tíz-tizenöt év során élt is a jogalkotó ebbéli szabadságával, és a végrehajtó hatalom szintjén tömegével születtek meg az egymásnak ellentmondó, egyszerre jogosultságot bővítő és szűkítő, a kockázatok körét szélesítő és korlátozó normák. A végeredmény, a jogszabályi változások eredője a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvényhez képest egy olyan irányú elmozdulást hozott, amelyet a minimális ellátások relativizálódása, a megszerzett életszínvonal biztosítási lehetőségének szűkítése, és az új ellátások bevezetése ellenére is a kezelt kockázatok körének korlátozása jellemez.

1. *Relatív minimális biztonság.* Jóllehet a garantált minimumokkal szemben az az alapvető követelmény, hogy a normalizált szükségleteket fedezzék és egységes létbiztonságot teremtsenek, a magyar mini-

mális biztonság természetére nézve relatív kategória. Viszonylagos értékű a színvonala, a megszerezhetősége és az ára. Sok esetben nem fedezi a létfenntartáshoz feltétlenül szükséges javak ellenértékét, eltérőek az egyes társadalmi rétegek, csoportok szerzési esélyei és végül a jogosultak nem azonos árat „fizetnek” a kapott ellátásokért.

Minimum-rendszerünkre inkább jellemző, hogy a különböző címen nyújtott — de azonos funkciójú — szolgáltatások értéke az igénybevevő minősítését fejezi ki, tehát arányosságot tükröz az érdemesség foka szerint, semmint hogy ténylegesen fedezné a megélhetést. A társadalombiztosítás nyugdíjminimumai ugyanabban a sávban húzódnak, mint a létfenntartás minimum költségei, csak míg a létminimum a valóságos megélhetési költségek különbségei szerint szór, addig a társadalombiztosítás egy sajátos belső logika szerint tesz különbséget. A társadalombiztosításon belül különbség van a minimumok között a tekintetben, hogy azok sajátjogú vagy hozzátartozói ellátások, az ellátás megállapítására üzemi baleset miatt került-e sor, illetve hogy az igénylő melyik szektorban, milyen jogcímen végzett munkát. Ezek a szempontok a megélhetési minimum szintjén már nem értékelhetők, hiszen itt arról van szó, hogy a nyugellátásnak az „éhenhalás” ellen kell biztosítékot teremtenie.

A minimális biztonság elérhetőségének és árának vizsgálatakor abból indultunk ki, hogy a magyar biztonsági háló a pénzellátások tekintetében két elemből tevődik össze. Ezek a társadalombiztosítás által nyújtott minimum-ellátások és a központi illetve tanácsai szociális segély. Az egyik a társadalmilag elismert és jogszabályban rögzített módon munkát végző ember védelmét szolgálja, a másik az önhibáján kívül létfenntartási nehézségekkel küzdőknek ad segítséget.

Első pillanatra úgy tűnik, hogy a két nagy ellátórendszer egymást kiegészítő logikai elvek szerint szervezett. Az első esetben: a „Munkát biztosítok neked — Te köteles vagy munkát végezni — Ha munkavégző képességed korlátozódik vagy megszűnik, ellátásban részesítelek” koncepciója, míg a második esetben: a „Munkát biztosítok neked — Te nem végzel munkát — Megvizsgálom, hogy hibás vagy-e ezért — Ha nem, és más sincs, akit tartásodra kötelezhetnél, akkor ellátásban részesítelek” megfontolása érvényesül. A probléma ott jelentkezik, hogy a logikai elv tarthatóságát az határozza meg, hogy „milyen munkát biztosítok”, és azt mennyire teszem elérhetővé. Nos, a munkák minősítésénél, milyenségének meghatározásánál azok társadalmi hasznossága vált döntő szemponttá. A munkák társadalmi hasznosságáról pedig alapvetően ideológiai és nem gazdasági kritériumok szerint, az ehhez fűződő állampolgári érdekek kifejezését nélkülöző eljárás során döntöttek. Ennek megfelelően első helyre került a munkaviszony-típusú, állami szektorban megvalósuló munkavégzés, amit a szövetkezeti szektorban szövetkezeti tagként, majd legvégül a kisiparban, kiskereskedelemben kifejtett tevékenység követett. Ráadásul a munkák elérhetőségében is nagyfokú egyenlőtlenségek váltak jellemzővé; jelentős különbségek lettek férfiak és nők, városiak és falusiak munkábaállásának esélyei között. Márpedig ezek az eltérések azt is jelentették, hogy a minimális biztonság elérése az emberektől eltérő erőfeszítéseket igényelt és igényel napjainkban is, tehát a minimális biztonságnak más és más ára van, egyeseknek többet, másoknak kevesebbet kell áldozni érte.

2. A megszerzett életszínvonal biztosítási lehetőségének szűkítése. A megszerzett életszínvonal, életminőség biztosításának eszközei a társadalombiztosítás keretarányos szolgáltatásai. Ide tartoznak a betegségi ellátások közül a táppénz, a terhességi-gyermekágyi segély, a gyermekgondozási díj, ezenkívül az öregségi, rokkantsági, hozzátartozói és baleseti nyugellátások. Mindőjükkel szemben támasztott alapvető követelmény, hogy a kockázat bekövetkezése — betegség, szülés, gyermeknevelés, rokkantság, baleset — esetére a munkavégző képességében sérült, akadályozott vagy csökkent egyént a megszokott életvitelhez szükséges anyagi forrásokkal ellássa, illetve a megváltozott körülményekhez való adaptációt az anyagi javak biztosítása útján elősegítse. A kívánt cél elérésének módja az, hogy a biztosított kockázat előtti kereseteit számba veszik, abból reá jellemző havi vagy napi átlagkeresetet képeznek és ennek az összegnek meghatározott részét rendelkezésére bocsátják. Az így megállapított ellátás elégséges vagy elégtelen voltát az határozza meg, hogy a keresetek számbavétele során figyelemmel voltak-e a biztosított összes munkajövedelmére, a mértékszabály milyen arányokat tükröz, illetve a kockázat együtt jár-e a megélhetést növelő költségekkel.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a társadalombiztosítás nincs figyelemmel az összes munkajövedelemre, a mértékszabály általános és nem társadalombiztosítási fiskális szempontokat érvényesít, és a kockázatok többnyire a megélhetési költségek növekedését vonják maguk után.

A társadalombiztosítás a munkajövedelem figyelembevételénél abból a hipotézisből indul ki, hogy a biztosítottak jövedelmüket főfoglalkozásukban, a napi nyolcórai munkavégzés során realizálják, és ennek összege megegyezik a munkáltató által kifizetett bérrel vagy bérjellegű juttatással. Természetesen ez az előfeltevés nem igaz. A többé-kevésbé hiányszülte második gazdaság kialakulásával, majd ennek legalizálásával egyre inkább általánossá vált a napi nyolc óra melletti munkavégzés. Tömeges jelenség lett a másod- és mellékállás vállalása, a kiegészítő tevékenység folytatása, a háztájiban, telken, kiskertben végzett mezőgazdasági árutermelés. Sokak számára az így elért munkabevételek jelentették az alapvető életfeltételek megteremtésének, az életszínvonal megtartásának, esetleg növelésének egyetlen módját. A társadalombiztosítás ezeket a munkatevékenységeket nem minősíti a kötelező biztosítás alá tartozó tevékenységnek. Csak akkor fogadja be az így származó jövedelmeket, ha azok önálló alakzatban jelentkeznek. Amennyiben a nyolcórai munkatevékenységgel egyidejűleg állnak fenn, a kockázati védelem részleges, csak a baleset esetére alapoz meg ellátásra való jogot.

További problémát jelent, hogy a szolgáltatások szférájában — ugyan csak a hiányra visszavezethető módon — foglalkozások olyan sora alakult ki, amelyekben a munkáltató által fizetett bér csak töredéke a tevékenység során realizálódó munkajövedelemnek. Általánosnak mondható, hogy ezekben a szakmákban a bérek a megélhetési költségekhez képest alacsonyan lettek megállapítva, mintegy előre kalkulálták a szolgáltatás igénybevevője által adott borraavalót, paraszolvenciát. A társadalombiztosítás ezekre a jövedelmekre sem terjed ki. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ezek a jövedelmek gyermektartás iránti perekben a tartásdíj megállapításakor, tehát a polgárok egymás közötti

viszonyában teljes legitimizációt élveznek. Ugyancsak legitimek állam és állampolgára közötti viszonyban, ha ezáltal állampolgári kötelezettség válik megalapozhatóvá. Gondoljunk csak a személyi jövedelemadó-ra. Azonban rögtön törvényen kívüliek lesznek, mihelyt követelés alapjává válhatnának.)

Az ellátások alapjául szolgáló keresetek meghatározásánál jogszabály erejénél fogva kizártak bizonyos keresetrészek (nyereségrészesedés, jutalom stb.). Ha mindehhez hozzászámítjuk, hogy a felgyorsult infláció mellett az előző béridőszakok kereseteit nominál értékükön veszik figyelembe, megalapozottnak tűnik az állítás, hogy a társadalombiztosítás vetítési alapja, a biztosított életszínvonaláról rögzített képe nem fedti annak valóságos helyzetét.

A mértékszabályok, vagyis annak meghatározása, hogy az átlagkereset mekkora százaléka lesz az ellátás, ellentmondásokkal terhelt. Ennek legjellemzőbb példája a nyugdíjskála degresszivitása, ami az alacsony szolgálati idő mellé viszonylag nagy, évenként 2%-os emelkedést, míg a magasabb szolgálati idő mellé viszonylag alacsony, évenként 0,5%-os emelkedést ír elő.

A társadalombiztosítás által kezelt kockázatok pedig kivétel nélkül többletkiadásokkal járnak. A betegség, mivel az állampolgári jogon járó ellátás „pénzbe kerül”, jelentős terhet ró a rászorulóra. A gyermek szülése, nevelése növeli a családok megélhetési költségeit. A nyugdíjazást követően is csak az első időkben lehet a kiadások csökkenéséről beszélni — a munkabajárás költségei, a fogyasztás racionalizáltabb megszervezése — később a magát ellátni teljes egészében már nem képes embernek többletforrásokra van szüksége. A társadalombiztosítás szolgáltatásai azzal együtt, hogy nem biztosítják a megszerzett életszínvonalat és nem nyújtanak teljeskörű védelmet a kockázat miatti költségnövekedésekkel szemben, elégséges reálérték-megóvó automatizmusok hiányában az infláció következtében fokozatosan elértéktelelnek.

3. *A kockázatok körének szűkítése.* Akármilyen furcsán is hangzik, a kockázati események bekövetkezési valószínűségének csökkentése nem érdeke, pontosabban nem volt közvetlen érdeke a társadalombiztosításnak. A túlzott központosítás eredményeként biztosítási rendszerünk egy olyan elosztó mechanizmussá vált, amelynek egyetlen feladata a rendelkezésre álló pénzeszközök jogosultak közötti felosztásának lebonyolítása. A társadalombiztosításnak nem volt közvetlen befolyása bevételeinek meghatározására, és nem is érvényesült olyan automatizmus, ami a kiadások várható alakulása szerint módosította volna a bevételeket. Az állam magára vállalta a társadalombiztosítás működtetését, egyúttal megszerezte a költségek megállapításának a szabadságát. Saját költségvetésében felolvadt a társadalombiztosítás költségvetése, szétszakadt a bevételek és kiadások egyensúlya és egy „magasabb” egyensúlyi követelménynek rendelődtt alá. A bevételek mértékét az mozgatta, hogy az államnak más egyéb céljai teljesítéséhez milyen forrásigényei vannak. A kiadásoknak pedig az szabott határt, hogy az erősebb prioritást élvező feladatokhoz szükséges pénzeszközök biztosítása után mennyi maradt a költségvetés kasszájában. Ez a gazdálkodási módszer, párosulva a társadalmi ellenőrzés teljes hiányával, a jövedelemtulajdonosok érdekeinek figyelembevétele nélkül a bevételek növelésére és a kiadások csökkentésére törekedett. Fokozta az állam ak-

tivitását a gazdálkodás minden szférájában és szintjén, kiirtva annak összes automatizmusát. Így vált lehetővé, hogy az önálló gazdálkodást nem folytató társadalombiztosítás a kockázatsökkentő beruházások helyett, kockázat esetén csökkentett értékű ellátások biztosításával próbálta a kiadásokat racionalizálni. Ez a betegségi biztosításban úgy mutatkozott meg, hogy a gyógyítás hatékonyságának növelése helyett a táppénz nagyságának csökkentését választotta a költségvetés. Hasonlóképpen szellemes megoldás mutatkozott az új kockázatok kezeléséhez szükséges pénzeszközök előteremtésénél. Itt az volt az alapelv, hogy az új szolgáltatás nem eredményezheti a társadalombiztosítás fejezetében előirányzott ellátások összes költségének növekedését. Ez azt jelentette, hogy miközben a kockázatok köre bővült, egyidejűleg csökkent a már elismert kockázatok esetére szóló védelem.

II.

Természetesen e tanulmány keretei között nem célunk a társadalombiztosítás előzőekben vázolt nem kívánatos fejlődési tendenciáinak magyarázata. Mindössze arra törekszünk, hogy megoldást keressünk általában a jog, de különösképpen a társadalombiztosítási jog eszközrendszerének számbavételével a társadalmi biztonságot az eddigieknél jobban szolgáló társadalombiztosítás fogalmának a koncepcióban meghatározott tartalmú rögzítésére, és egyúttal felrajzoljuk a szabályozás olyan modelljét, amelyben a megjelölt célok megvalósításának garanciái jogszabályi megfogalmazást nyernek.

1. Megfelelő kiindulási alapnak látszik — ez egyébként megegyezik a koncepcióban írottakkal — a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal ajánlása. Az ajánlás szerint „a társadalombiztosítás* célja szélesebb körű, mint csupán a szegénység megelőzése vagy segélyezése. A társadalombiztosítás a tágabb értelemben vett biztonság iránti vágyra adott válasz. Alapvető célja, hogy az egyéneknek és családoknak biztonságérzetet adjon, hogy életszínvonalukat és életminőségüket — a lehetséges legnagyobb mértékben — megvédelmezi a társadalmi vagy gazdasági események káros hatásaitól. Ez azt jelenti, hogy nemcsak az éppen felmerülő szükségleteket elégítik ki, hanem erőfeszítéseket tesznek a veszélyhelyzetek megelőzésére, illetve arra, hogy az egyének és a családok helytállhassanak olyan hátrányok vagy munkaképesség-csökkenés esetén, amelyeket nem sikerült vagy nem lehetett elkerülniük.”

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal ajánlásában megfogalmazott cél-tételezés meglehetősen jól formalizálható, írható át normatív tartalmú követelménnyé. Jól megragadhatóvá válik benne a *védelem alanya* (az egyén és a család), a *védelem tárgya* (az egyén és a család autonómiája), és a *védelem eszköze* (a létminimum garانتálása, a megszerzett életszínvonal, életminőség biztosítása, a veszélyeztető kockázatok körének szűkítése, az újabb kockázatok felmerülése esetén az ellenük való kollektív védekezés formáinak megteremtése.) A társadalmi vagy szociális biztonság így képzett fogalma kiegészítve a *védelem szükséges mértékének* követelményével (esélyegyenlőség) képessé válik az állam és a társadalom kapcsolatát szabályozó alkotmányos elv funkcióját betölteni.

*Szóhasználatunk szerint ez társadalmi vagy szociális biztonságot jelent.

A szociális jogok alkotmánybeli megalapozásánál nem elégedhetünk meg e jogok katalógusának feltüntetésével. Egy olyan fogalomképzés során szükséges a szociális jogok céljának, funkciójának meghatározása, ami maga is része az alkotmánynak. E célok és funkciók természetükre nézve többek, mint a realizálásukra rendelt jogok összessége, mivel egyrészt alapvető módon jelölik az állam és társadalom kapcsolatában az állam cselekvésének irányát, másrészt magas szinten rögzítik az immár a jog tárgyává vált szociális biztonság veszélyeztetésének tilalmát. Ellentétben a szabadságjogokkal, a szociális jogok érvényesítése az állam aktív szerepvállalásait feltételezi. Ezzel összefüggésben nemcsak az aktivitás szükséges mértékének meghatározása a feladat, de olyan korlátok felállítása is, ami gátat szab az egyének vagy azok csoportjának biztonságát veszélyeztető állami tevékenységnek. Az alkotmányos szabályozás következő lépcsőjét a szociális jogok katalógusa képezi. A társadalombiztosítás szempontjából ezek közül az élethez, a testi és lelki egészséghez, az állampolgári létet garantáló életszínvonalhoz, a társadalombiztosításhoz való jog érdemel különös figyelmet. E jogok deklarációján túl az alkotmányban célszerű szabályozni a jogérvényesítés alapvető garanciáit. Az előbbi bontásnak megfelelően ezek a garanciák: a mindenki számára egyformán hozzáférhető egészségügyi ellátás, az állampolgári nyugdíj, az állampolgári jogon járó munkanélküliségi ellátás és a kötelező társadalombiztosítás rendszere.

Kétségtől ma még eléggé vitatott a társadalombiztosítás kompetenciája a fentiekben felsorolt szociális jogok egynémelyikénél. Ha a jelenleg hatályos pozitív jog rendelkezéseiből indulunk ki, úgy az egészségügyi ellátás nem része a társadalombiztosítás keretében betegség esetére nyújtott ellátási rendszernek, ugyancsak nem a társadalombiztosítás által kezelt kockázat, a munkanélküliség. A társadalombiztosítás nem ismeri az állampolgári jogon járó nyugellátás intézményét, de ide tartozik a gyermekneveléshez adott támogatás, a családi pótlék. A kérdésre adott válasz megkerülése nélkül — annál is inkább, mivel a társadalombiztosítás finanszírozási, intézményi reformjával kapcsolatban előrehaladott munkálatok folynak a biztosítási és szociális ellátások elhatárolására — megállapítható, hogy az alkotmány szintjén nem a kezelt kockázatok belső törvényszerűségük szerinti csoportosítása az elsődleges, hanem annak jogosultság formájában rögzítése, hogy az egyén milyen kockázatokkal szemben élvez védelmet. Egy ilyen nézőpontból aligha vitatható a társadalombiztosítás szerves kapcsolata az egészségügyi ellátással, az állampolgári jogon járó nyugellátással vagy munkanélküli ellátással.

2. A jogállamiság alapvető követelménye, hogy a szociális jogalkotásnak törvényi szintű szabályozásban kell megjelennie. Ugyancsak elfogadható álláspont, hogy a szociális ellátás teljes rendszerét — figyelemmel arra, hogy rendkívül széles és eltérő azoknak a társadalmi viszonyoknak a köre, amelyeknek a szabályozásában szociális szempontokat kell érvényesíteni, illetve ez megbontaná a jogalkotásban tradicionálisan kialakult szabályozási egységeket — nem célszerű egy egységes, átfogó törvényben rendezni. Ezzel egyidejűleg azonban törekedni kell arra, hogy a szociális jogalkotás keretében megalkotott törvények egységes jogelveket érvényesítsenek, az egyes ellátás-fajták, jogosultságok áttekinthető, egymással harmonizáló, logikailag is koherens rendszert képezzenek.

A társadalombiztosítás területén — az eddigi gyakorlattól eltérően — átfogó és részletező törvényi szabályozásnak kell meghatároznia:

- 1) a társadalombiztosítás keretében megvalósuló elosztás elveit,
- 2) a társadalombiztosítás által kezelt kockázatok körét,
- 3) a biztosításra kötelezett személyeket illetve tevékenységeket,
- 4) az ellátásokra való jogosultság feltételeit és mértékét,
- 5) az ellátások finanszírozásának forrásait és a járulékfizetési kötelezettség terjedelmét,
- 6) az önálló gazdálkodás jogosítványait és korlátait,
- 7) a társadalombiztosítás szervezeti rendszerét.

A társadalombiztosítási rendszerek vizsgálata során két jelentős, a társadalombiztosítás felépítését alapvetően befolyásoló elosztási elv különböztethető meg. Az egyik az egyéni ekvivalencia, a másik a társadalmi szolidaritás elve. Mindkét elosztási módszer képes a társadalombiztosítás céljaként jelölt kockázatok kezelésére, az egyént fenyegető veszélyek elleni védelem társadalmi méretű megszervezésére. Az egyéni ekvivalencia elvét kifejezésre juttató biztosítási típusú társadalombiztosítás jellemző jogintézményei: a kötelező biztosítás hatálya alá tartozó tevékenységek taxációja, a biztosított jövedelem korlátozása (alsó és felső biztosítási határ), a kockázat kezeléséhez szükséges pénzeszközök nevesített jogcímen történő központosítása, a befizetéssel — tehát nem a kárral — arányos ellátás megállapítása, a kockázati típusok biztosítási ágakként történő elkülönítése, az egyes biztosítási ágakként különböző gazdálkodási, finanszírozási módszer alkalmazása, az államigazgatás rendszerétől elkülönült, önkormányzati irányítás alatt álló szervezet. A társadalmi szolidaritás elvén szervezett társadalombiztosítást az ellátások állampolgári jogon történő rendelkezésre bocsátása, az ellátások társadalmi minimum szintjén való maximálása, a közadókból folyó finanszírozás és az államigazgatás rendszerébe beépült szervezet jellemzi. Mindkét társadalombiztosítási rendszernek sajátja a kockázatok nevesítése és azok terheinek közösségi megosztása. Ha a rendszerek által megvalósított biztonság szintjét tekintjük, úgy a társadalmi minimum biztosításának, a szolidaritás, a keresetarányos biztonság garantálásának a biztosítási elvű társadalombiztosítás az esz- köze.

A társadalombiztosítás keretében megvalósuló elosztásnál, pontosabban az elosztás elvének törvényi szintű rögzítésénél mindkét alap- elvről érvényesen kell rendelkezni. Függetlenül attól, hogy az állampolgári nyugellátásról szóló törvény önálló alakban — ez lenné a cél- szerűbb megoldás — vagy a társadalombiztosításról szóló törvény ré- szeként nyer megfogalmazást, a szolidaritás eszméje több ponton is fundamentuma a társadalombiztosítás jogintézményeinek. Ilyenek — hogy csak néhányat említsünk — az ellátások minimum szintjei, az olyan idők jogszerző időként való figyelembevétele, amelyeket társa- dalmilag indokoltan nem — vagy nem elégséges mértékben — kísér járulékfizetés, a kordedvezmény jogosultsága, a balesetbiztosítás ká- renciától való függetlensége, az egészségügyi ellátás társadalombiztosí- tás terhére történő finanszírozása, az alsó biztosítási határ hiánya. Az elosztás alapelveinek meghatározásánál elkerülhetetlennek látszik a szolidaritási és biztosítási elv egymáshoz való viszonyának a megállá- pítása. Megoldás lehet az egyik dominanciájának hangsúlyozása mellett a másik kiegészítő jellegűnek minősítése, mint ahogy az is, hogy mindkét

elv érvényesítési szándékát rögzítjük, és tételes módon meghatározzuk alkalmazásuk területét.

A társadalombiztosítás által kezelt kockázatok törvényi szintű szabályozásánál abból indulunk ki, hogy a társadalombiztosítás a betegség, a gyermek szülése és gondozása, az öregség, a rokkantság, az eltartó halála, az üzemi baleset és a munkanélküliség(?) esetére nyújt kollektív védelmet. Ennek megfelelően tagozódnak a tételes szabályok is, egységet alkotva az egészség (vagy betegség) biztosítás, a nyugdíjbiztosítás, a balesetbiztosítás és a munkanélküliség esetére szóló biztosítás normái. A biztosítási ágak normáinak kockázatok szerinti elkülönülését az magyarázza, hogy az egyes kockázatok eltérő kezelési módot és ennek megfelelően eltérő jogi szabályozást igényelnek. Ez az elkülönülés, ami jelenleg is észlelhető — igaz még csak az ellátások szintjén — a későbbiekben feltehetőleg kiterjed a járulékok mértékére és a finanszírozás, gazdálkodás szabályaira is. Természetesen ez az elkülönülés nem abszolút értékű, nem vezethet a társadalombiztosítási törvény részbiztosítási törvényekké való tagolódásához. Az egyes biztosítási ágak közötti szerves kapcsolat fennmaradását a közös jogintézmények használatán kívül az azonos de legalábbis hasonló — társadalmi funkció motiválja.

A biztosítottak körének meghatározása a biztosítási elven szervezett társadalombiztosítás egyik legbonyolultabb jogalkotási feladata. Bevett gyakorlata a biztosítási kötelezettség tárgyi megállapítása, tehát a biztosított kör nevesítése helyett az általuk folytatott tevékenység taxációja. Ez általában úgy történik, hogy a jogalkotó meghatároz néhány munkavégzési viszonyt, foglalkozási kategóriát, és úgy rendelkezik, hogy az ilyen formációban történő munkatevékenység megalapozza a kötelező biztosítás kiterjedését. A munkavégzési viszonyok, foglalkozási kategóriák tartalmát általában kétféle módon rögzítik. Egyrészt a társadalombiztosítási törvényhely felhívja más jogágak szabályait, másrészt maga ad fogalom meghatározást. Mindkét módszer általában meglehetősen bonyolult, nehezen áttekinthető megoldást eredményez. Feltehetően a társadalombiztosítási törvény megalkotásánál sem nyílik mód másfajta szabályozási módszer kialakítására, éppen ezért különösen fontos, hogy az eddigi gyakorlattól eltérően a biztosítottak köre egy fejezetben, a lehetőségekhez képest tagoltan és a laikus jogkeresőknek is érthető módon nyerjen meghatározást. A biztosítottak körére vonatkozó tartalmi szabályozást illetően a jogosultság bővítése indokolt: a nem munkaviszony-típusú munkavégzés, a tőkejövedelmüket munkatevékenység hozzáadásával realizálók körében.

Az ellátásokra való jogosultság feltételeit és mértékét a részletszabályokra is figyelemmel a törvényi szabályozásnak kell meghatároznia. *Szakítani kell az eddig folytatott gyakorlattal, amely széles körű felhatalmazást adott a Minisztertanácsnak a feltételek és mértékszabályok megalkotásánál.* A társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény százhuszonöt paragrafusának közel egyharmada, harminchat jogszabályhelye ad eltérő terjedelemben jogalkotási lehetőséget a végrehajtó hatalomnak. E túlzott felhatalmazás szélső esetei a táppénz mértékének meghatározásától az új ellátási nemek megállapításának jogköréig terjednek. Ha mindehhez hozzászámítjuk, hogy a Minisztertanács nem egy esetben tovább delegálta a jogalkotás állampolgári jogokat érintő szabályozásának lehetőségét, illetve, hogy a törvény nem

egy esetben adott amúgy sem nagy számú kogens szabályai alól „mél-tányosság” indokolta kivételt, aligha túlzás keretszabályozásról beszélnünk. (A keretszabályozás konzekvenciájaként utalunk a I. pontban leírtakra.)

Fogalmilag itt kell szót ejtenünk arról is, hogy a társadalombiztosítás által nyújtott minimum ellátások összege ugyancsak minisztertanácsi hatáskörben lett megállapítva. A társadalombiztosítás által nyújtott minimális ellátások összecsúszásának meghatározása az indulás évére tekintettel a törvényhozás feladata kell hogy legyen. A későbbiek során éppen a társadalombiztosítási minimum esetében az automatikus értékmegőrzésnek a törvényben lefektetett mechanizmusa gondoskodik a jogalkotói szándék megvalósulásáról.

A társadalombiztosítási járulék mértékének megállapítása, mivel ez tartalmilag a biztosított és munkáltatója egyik legfontosabb kötelezettsége, egyértelműen a törvényalkotás feladata. Hosszabb távon a társadalombiztosítás önkormányzati struktúrájának megerősödésével, gazdálkodásának teljes önállósodásával elképzelhetővé válhat, hogy a járulék mértékét a törvény szabta től-ig határok között maga az önkormányzat határozza meg.

Az ellátások finanszírozásának forrásait, az önálló gazdálkodás jogosítványait az 1988. évi XXI. törvényben szabályozta az Országgyűlés. Ennek a törvénynek a megalkotására már a társadalombiztosítás teljes körű reformjának szellemében került sor. A törvény a társadalombiztosítás pénzügyi biztonságának megteremtése érdekében létre hozta az önálló, állami garanciával működő társadalombiztosítási alapot. Az alap létrehozásával közvetlen kapcsolat teremthető a társadalombiztosítás bevételei és kiadásai között, egyértelművé válik a tehermegosztás aránya a járulékfizetők és az állam között. Az önálló gazdálkodás során a tartalékalap képződésével és annak felhasználásával olyan jövedelem érhető el, amely hosszabb távon fedezetet nyújthat a biztosítási típusú ellátások értékének megőrzésére, illetve lehetővé teszi, hogy a társadalombiztosítás ellásson kármegelőzési, egészségvédelmi feladatokat.

A társadalombiztosítás szervezetének kialakításánál meghatározó a társadalombiztosítás által akkumulált, a kockázatok fedezetére szolgáló pénzeszközök tulajdonának kérdése. A társadalombiztosítás „vagyon” az elsődleges jövedelemtulajdonosok, a munkavállalók és a munkáltatók befizetéseiből származik. Ezért okszerű, hogy nekik kell a társadalombiztosítás legfőbb irányítási és igazgatási jogosultságaival rendelkezni. Ezt a szerződési elvet fejezi ki a társadalombiztosítás történetéből jól ismert önkormányzati modell. Az önkormányzat a munkavállalók és a munkáltatók képviselőiből, valamint a szakszervezetek és egyéb érdekképviselői szervek küldötteiből álló képviselői testület, amely szervezeti útján érdekegyeztető, hatósági jogalkalmazói és önálló gazdálkodói tevékenységet végez, státuszát tekintve jogi személyiséggel rendelkező, közjogi testület. Szabályozása egyértelműen törvényhozói feladat, amelynek során az alábbi szervezet-alakító kondíciókat szükséges megfogalmazni:

1. Az önkormányzat definíciója, feladata;
2. Az önkormányzat szervezete (képviseleti, testületi, igazgatási szervek):

- 2.1 Kik lehetnek a testületi szervek tagjai,

- 2.2 A tagok választásának, jelölésének módja,
- 2.3 A testületek taglétszámának meghatározása,
- 2.4 A testületek hatáskörének és jogkörének megállapítása;
3. Az önkormányzat Országgyűléshez illetve a Minisztertanácshoz való viszonya;
4. Az önkormányzati jogok védelme.

A statisztikai adatok szerint az első világháború előtt a jövedelem mintegy 10—25 százalékát fordították ruházkodásra. A Magyar Bazár 1896-ban a következő költségvetési tanácsadót állította össze: „Mintának egy olyan családot tekintünk, ahol két 10—12 éves fiúgyermek van, s a havi jövedelem 140 Ft. Ebből élelemre 80 Ft-ot, cselédre és a szakácsné bérére 10 Ft-ot, bejárónőre 6 Ft-ot, mosásra (mosónő, szóda) 5 Ft-ot, beszerzésekre, javításokra 5 Ft-ot szánunk, s ruházatra marad 34 Ft... 400 Ft egy évben ruházatra elég szép összeg, és abból egy nem hivalkodó mai asszony kijöhet.”

Lássuk, mire telt ebből a 400 Ft-ból! 1896-ban Monasztterlynél egy tarlatán ruha 15 Ft, egy gazdagon díszített selyemruha 100 Ft is lehetett. Alter és Kiss utcai ruhát 25—40 Ft között ajánlott, gyapjúköpenyt 18—50, selyembársonyt 50—75 Ft-ért hirdettek. A Holzer-cég átlagos ruhaárai 10—15 Ft között mozogtak. Közepes színvonalú cégek teljes ruhára való anyagot kínáltak néhány forintért. A legolcsóbb, nagyarányú kiárusítást hirdető cégeknél már 1,50-ért is lehetett kapni ruhát, 3—5 Ft-ért vállgallért, ha rossz minőségűek is voltak, ezek között az ügyes, takarékos asszony esetleg talált magának valami használhatót, amit kis változtatással kicsinosíthatott. A legolcsóbb természetesen a házi előállítás volt, hiszen a házivarrónők teljes ellátást és 50 fillért, legfeljebb 1 Ft-ot kaptak egy napra, s ha a szabásmintát a Magyar Bazárnál is rendelték meg 2,50 -ért, a ruha akkor is olcsó, s mégiscsak jobb minőségű volt, mint a Kerepesi úti bazáráru.

A kiegészítőknél is elég nagy volt a különbség. Az igazán finom darabok árait nem tudjuk, mert nem hirdették, de egy jobb kalap 5—10 Ft, egy elegáns cipő 5 Ft, s egy napernyő a Rantzenbergernél 5—10 Ft-ért volt kapható.

(F. Dózsa Katalin: Letűnt idők, eltűnt divatok.)

Horváth Gyula

Híradás a hazai ILCO klubok működéséről

A stomával — bélkikötéssel — élő emberektől a világon mindenütt előítéletes viszolygással húzódnak el az „egészségesek”. Tisztátalannak, társaságba nem illőnek tartják őket, olyannak, akivel az ember nem szívesen érintkezik. Él olyan tévhit is, hogy a stomás megfertőzheti embertársait.

A fejlett tőkés országokban a modern műtéti megoldások, a modern stomaterápia, illetve a modern rehabilitációs módszerek kifejlesztése révén új szakorvosi státus alakult ki, megjelent a stoma szakorvos, működni kezdtek a stoma klinikák. Mi azonban nem tartunk itt. Nálunk még sajnos ma is általános gyakorlat, hogy az egészségügyi szervek igyekeznek rokkantállományba helyezni a stomás embert, hogy ezzel problémája „megoldódjék”. Az onkológiai szolgálat időnként behívja kontrollra az operáltat, azonban az alapellátáson kívül gyakorlatilag keveset tud nyújtani a stomás speciális problémáinak megoldásához.

Az ILCO mozgalom szerte a világon a stomás emberek „egyenjogúsításáért” küzd, azért, hogy beilleszkedhessenek ők is a társadalomba. Az ILCO szó tulajdonképpen fantáziánév, a latin *ileum* és *colon* szavak — vékonybél, vastagbél — első szótagjainak összeolvasásából alakult ki, jelezvén, hogy vékony-, illetve vastagbél kikötéssel élő emberek társaságáról van szó. (Az urstomásokat, a hólyagbetegségben szenvedőket is általában az ILCO mozgalom karolja föl, mivel ők is stomások.)

Hazánkban 1980 tavaszán Kaposváron alakult először ILCO klub stomás emberek kezdeményezésére. Hamarosan szakorvosok is csatlakoztak a mozgalomhoz, ők társadalmi munkában patronálják a stomásokat szerte az országban. Ma már 15 ilyen klub működik a Vöröskereszt, a HNF, a TIT, a kórházak és az egyes művelődési házak kebelén, több klub pedig alakulóban van. A stomás betegek mintegy 12 ezresre becsült sokaságából jelenleg 1300 főt fog össze a mozgalom. Munkánk tehát nem bőven, hiszen még legalább 10–15 klubra lenne szükség.

Sajnos az egészségügyi főhatóság mind ez ideig nem nyújtott finansziális támogatást a mozgalomnak, pedig mi az egészségügyi intézmények helyett is elvégezzük a stomások speciális utógondozását, világ-

színvonalú rehabilitálását. Ennek fejlett módszerei sajnos még nem általánosan ismertek a kórházakban (bár az az igazság, hogy még ha ismernék is a szakorvosok és a középkáderek ezen metódusokat, a mai betegforgalom mellett egyáltalán nem lenne idejük arra, hogy alkalmazzák is őket).

Az ILCO klubok egyben a megelőzés bázisai is lettek. Ugyanis a stomások féltik hozzátartozóikat, barátaikat, és a klubokban folyó felvilágosító munka hatására igyekeznek rábeszélni őket a rákszűrésre.

A klubok munkájának koordinálása, illetve a stomások érdekképviselete céljából 1983 őszén megalakult a Magyar ILCO Szövetség, amely 1985 nyarán rendes tagja lett a Nemzetközi Stomás Szövetségnek. A Nemzetközi Szövetség valamint a patronáló különböző nemzeti szövetségek sok gyakorlati tanácscsal, illetve gyógyászati segédeszközzel segítik a klubtagokat. A Svéd ILCO Szövetség eddig négy szakorvos számára tette lehetővé a továbbképzést Svédországban. Nemzetközi összefogás eredményeként vált lehetővé az is, hogy egy magyar nővér 7 hetes tanfolyam után nemzetközi diplomát szerezhessen Bécsben. Ő az egyetlen szakképzett stomaterápiás nővér az országban.

Az ILCO Szövetség hosszú évek óta eljár az illetékeseknél a stomás problémák megoldása érdekében, azonban igen lassan realizálódnak az elhangzott ígéretek.

Várjuk stomás sorstársainkat az ILCO klubokba, ahol szakorvosaink segítsége és az összegyűjtött tapasztalatok révén útmutatást kaphatnak problémáik hathatós megoldásához, hogy szinte teljesen ugyanúgy élhessenek, dolgozhassanak, szórakozhassanak, mint műtétük előtt.

ILCO KLUBOK CÍMJEGYZÉKE

Magyar ILCO Szövetség

7401 Kaposvár, Postafiók 93.

Tétényi Úti Kórház és Rendelőintézet ILCO klubja

1115 Budapest, Tétényi út 12/16. Általános Sebészet

Magyar Vöröskereszt XIII. kerületi Vezetősége ILCO klubja

1132 Budapest, Váci út 67.

Magyar Vöröskereszt XIV. kerületi Vezetősége ILCO klubja

1145 Budapest, Gyarmat utca 52.

Jahn Ferenc Kórház Rendelőintézet ILCO klubja

1204 Budapest, Köves utca 2—4.

HNF Hajdú megyei Bizottsága ILCO klubja

4026 Debrecen, Péterfia utca 4.

Magyar Vöröskereszt Városi Vezetősége ILCO klubja

2510 Dorog, Semmelweis utca 14.

Bugát Pál Kórház ILCO klubja

3200 Gyöngyös, Dózsa György utca 22. Általános Sebészet

Latinca Sándor Művelődési Központ ILCO klubja
7400 Kaposvár, Kossuth Lajos utca 1—9.

Kecskeméti ILCO Egyesület — Zombori Istvánné
6000 Kecskemét, Rákóczi út 6. fszt. 2.

Komló Városi Kórház ILCO klubja
7300 Komló, Városi Kórház Általános Sebészet

TIT Városi Szervezete ILCO klubja
7625 Pécs, Felsőmalom utca 10.

Magyar Vöröskereszt Városi Vezetősége ILCO klubja
6720 Szeged, Vörösmarty út 3.

Magyar Vöröskereszt Szolnok megyei Vezetősége ILCO klubja
5000 Szolnok, Ostor utca 1/A.

Magyar Vöröskereszt Vas megyei Vezetősége ILCO klubja
9700 Szombathely, Domonkos utca 8.

Megyei Művelődési Központ ILCO klubja — Reinberger Ilona
2800 Tatabánya, Felszabadulás tér 38. fszt. 103.

Előttünk a 90-es évek

Körülöttünk, bennünk mindenütt
változások zajlanak.

S közben még soha nem

vágytunk jobban

a hétkönapok biztonságára.

Szülők és gyermekek,

vállalkozók és

nyugdíjba készülő

természetes **igénye** ez.

Polgárjog a biztonságra

ÁLLAMI BIZTOSÍTÓ

Jöhetnek az öregek

Csorvási Sándorné ellen jelenleg büntető eljárás folyik. A vád: üzérkedés, engedély nélkül folytatott kereskedelmi tevékenység, öreg, magatehetetlen emberek kifosztása. Hivatkozási alap azanban nincs; ugyanis nem létezik olyan jogszabály, amely az öregek otthoni gondozását direkt tiltja, illetve ezt a tevékenységet engedélyhez köti. Az ügy régóta tart. Elsőként Csorvási Sándornét kérdeztük meg.

Lévai Katalin: Hogyan határozta el, hogy idős embereket fogad az otthonába és gondozza őket?

Csorvásiné: Volt nekem egy kis Ilonka nénim, akit nagyon szeretünk. Nála laktam lánykoromban, és most, hogy megöregedett, állandóan járt hozzám, hogy hozzam ki őt. Akkor volt épülőfélben a házunk. Lakott még a Lujza utcában két-három idős ember, aki szeretett volna velem lakni. Nekem akkor még nagyon beteg volt a férjem, olyan munkát szerettem volna, amivel otthon maradhatok, nem beszélve arról, hogy mit álljon itt üresen egy ekkora ház? Bementem az akkori Egészségügyi Minisztériumba, és elmondtam, hogy szeretnék befogadni olyan betegeket, akik ápolásra szorulnak. Persze, nem is betegek ezek (rosszul fejeztem ki magam), hanem olyanok, akiket már kiadnak a kórházból, és ugye, az orvos megállapítja, hogy mi a bajuk és hogy gondos kezelés, ápolás kell nekik. Az ápolás tulajdonképpen egy életmegg hosszabbítás, amit az otthoniak nem tudnak már vállalni, mert dolgoznak. De nem merik egyedül otthon hagyni az öreget, mert ugyan odakészítik neki a gyógyszert, meg az ennivalót a hűtőbe, akkor az kiveszi, odacsoszog a tűzhelyhez, aztán vagy meg tudja melegíteni, vagy nem, magára önti, ráesik a forró étel — ezek ilyen problémák, és könyörögtek, hogy vegyem őket inkább ide.

L.: Hogyan próbálta ezt hivatalos úton elintézni? Kellott például ehhez valami engedélyt szerezni?

Cs.: Hát először a dr. Völgyi Lajoshoz mentem a minisztériumba, ő azután átírt a Fővárosi Tanácshoz, Földi Máriának egy levelet, hogy foglalkozzanak velem.

L.: És foglalkoztak?

Cs.: Nem, akkor még nem, amikor én ezt elkezdtem. Hanem csak később, amikor jöttek a feljelentgetések. Akkor, az elején Völgyi Lajos azt írta vissza nekem, hogy nincs szükség az én munkámra, és az állam ezt majd ellátja.

L.: Tehát ellenezték?

Cs.: Nem ellenezte ezt senki, a Tanácsnál azt mondták, csinálhatom, ehhez senkinek semmi köze. Szó szerint nem mondták ki, de láttam, hogy azt gondolják, na, örülünk, hogy van egy ilyen hülye, aki vállalja, hogy az idősebbeken segít. De én azt akartam, hogy ez hivatalos legyen, és akkor megint kaptam egy levelet, hogy fáradjak be a XI. kerületi Tanácshoz, és azok majd foglalkoznak az ügyemmel. Hát, be is mentem, ott egy idős hölgy várt, és ő is elkérdezte, hogy hát mégis mi lenne ez, hogy lenne ez. Hát én elmondtam, úgy, mint eddig, hogy szeretném odavenni ezeket az időseket, és ápolni őket, erre ő azt mond-

ta, hogy nem tudja, mit is csináljon velem. Ezt le is írta, és azt mondta, hogy majd értesít.

L.: Tehát nem lehetett hivatalos vágányra terelni az ügyet. Azt mondták, ez magánügy, és úgy csinálja, ahogy jónak látja?

Cs.: Igen, és aztán egy év múlva megint kaptam egy levelet, hogy menjek be. Hát én be is mentem, és mondtam a hölgynek: na, csak nem találtak rá egy jogszabályt? Azt mondja: nem, csak itt volt ez a levél az elfekvőben, és valamit már szeretnénk vele csinálni, öntsünk tiszta vizet a pohárba. Hát, mondom, tessék mondani, mit csináljak? Erre azt mondta, hogy szerintük ehhez senkinek semmi köze, ha a hozzátartozók fizetnek, ez az egész a mi dolgunk.

L.: Tehát akkor megállapodtak, hogy jogszabály nincs ugyan, de a dolog rendben van, jöhetnek az öregek, és a hozzátartozók fizetnek, amennyit akarnak.

Cs.: Igen, így volt, egészen addig, amíg nem jött a följelentés. Aki följelentett, előtte kölcsönként tőlem tízezer forintot, és nem tudta visszaadni. Azt mondta, majd inkább ledolgozza, úgyis otthon van, nyugdíjas. De nekem nem ízlett a főztje, meg a többieknek sem, nem tetszett a munkája. A férje is idejött, azt mondta, segít a csempézésben (mert a konyhában le kellett szedni és újrarakni), hát ha azt látná valaki, hogy csinálta meg! Ujjnyi vastag hézagok meg ilyesmi. Aztán meg még ő jött és mondta, hogy micsoda lehetetlen állapotok vannak itt.

L.: És miután följelentették, mi történt?

Cs.: Akkor kirohantak ide, mint Zrínyi, reggel korán beállítottak, hát milyen egy reggeli felkelés? Szegény néni, az egyik, éppen felvette a pongyoláját, ki akart volna menni mosakodni, persze, hogy nem gombolta be. Na, akkor azok mentében gombolgatták, egész úton, akkor „jaj, hogy elesik”, meg így, meg úgy, itt tették-vették magukat, fontoskodtak. Na, amikor elmentek, kérdezi is a néni, hogy „Margitka, hát ki volt ez a nemnormális ember, aki itten begombolta nekem a pongyolámat, amikor mosakodni akartam? Hát örülök, ha egyszer kigombolom!”. Mondták azok, hogy a minisztériumból vannak, innen vannak, onnan vannak, mindent kinyitogattak, szekrényt, meg ilyesmit, mintha én egy börtöntöltelék lettem volna.

L.: Addig nem volt semmi kifogásuk?

Cs.: Nem. Kinn voltak a Kőjáltól is, és azt mondták, hogy a ház alkalmas.

L.: De miután följelentették, úgy találták, hogy még sincs rendben?

Cs.: Hát az éppen kapóra jött nekik, mert a lányom akkor cserélt lakást, a költözést is mi ketten oldottuk meg, és persze nem tudott odaköltözni. Így az egyik szobában volt a párna, paplan, a másikban a könyvei, a harmadikban a ruhái voltak. A köjálós nő meg úgy tapostarúgta, mintha mit tudom én, mi lett volna, hiába mondtam, hogy ezek a költözés nyomai. Jöttek akkor is, amikor szegény férjem egyedül volt itthon, ott pattogtak neki, hogy itt kosz van, meg rendetlenség, meg még egy kutya is! Ebbe a kiskutyába a köjálós nő belerúgott, „rohadt dög, menj innen”, meg minden, így viselkedett a főorvos asszony. Máskor meg éppen a főzéshez kezdtem, ami nem kis munka ennyi emberre, ugye, nagy rumlival jár. Hát akkor jönnek éppen, két rendőrrel. Két rendőr, meg még vagy hatan, kiszálltak.

L.: Ez mikor volt?

Cs.: Egy éve. Hát aztán beengedtem őket, aztán mondják, hogy mondjam csak, mit csinálók. Meg honnan vannak ezek a nénik. Mondom a férfinak, hogy minek csinál úgy, mintha nem tudná. Talán nem övele beszéltem én annak idején? Azt mondja, hogy ő erről nem is tudott, ő már rég nincs is ott, mondom erre, hogy hiszen amikor azelőtt itt voltak a köjálósokkal együtt, akkor meg is beszéltek, hogy a ház megfelel a feltételeknek.

Irtunk több fellebbezést, hogy mire föl csinálják ezt az egészet, mondják meg az okát, hogy miért. De semmit sem mondtak. Akkor ismét kijöttek. Hát az a köjálós, az biztosan pénzt várt volna, ha akkor adok neki, most nem itt állnék. Ezek azt hiszik, hogy én egy milliomos vagyok. Pedig máról holnapra él az ember. Hát én nem veszek el tőlük semmit. A rengeteg sampon, a mosószer, a hypo, hát az rengeteg pénzbe kerül. Tessék megnézni, most is banánt veszek nekik, az égvilágon mindent, gyümölcsöt kapnak, mindent. Én szeretem azt teljesíteni, amit elvállalok. A kórházból jöttek ki, leépültek, hát tessék elképzelni, hogy néznének ki különben.

L.: *Hányan vannak?*

Cs.: Hatan vagyunk jelenleg.

L.: *Mindenkire ugyanazt lehet főzni, vagy vannak diétások is?*

Cs.: Jaj, vannak ilyenek is, azoknak külön főzők.

L.: *Telefonja van?*

Cs.: Nincs, az utcáról szoktam telefonálni. Míg én oda elrohanok és visszajövök! Addig itt kell hagyni őket. Nagyon kéne egy telefon, de Magyarországon telefonhoz jutni! A kérvény 75 óta bent van!

L.: *Rendszeres orvosi ellenőrzés van Önöknél?*

Cs.: Igen, hetenként háromszor jön a körzeti orvos. Itt lakik nem messze, minden idős embert végignéz, megkérdezzeti őket. A bajt úgyis én mondom el, mert ők nem is tudják. A másik dolog az, hogy ehhez se bíróság, se senki nem ért: a szegény öregek lelkéhez. Ahhoz együtt kell élni velük.

L.: *Volt már olyan, aki itt halt meg?*

Cs.: Volt, sajnos, mert ugye, ide már csak betegen kerülnek szegények. Hát nem tehetünk róla, az élet nem áll meg. Aki kilencven éves, annak már a hozzátartozója is azt mondja, hogy ez már csak szenvedés. Hát ő nem bírta elviselni az édesapját otthon, ide hozta, és amikor jött látogatni, azt mondta, hogy hát Margitka, maga egy hős. Se a menyem, se a fiam, senki nem bírta azt, amit maga egyedül csinál itt. Nahát, mondanom sem kell, hogy nem is itt haltak meg, mert nagyon jó orvosunk van, és hogyha én már úgy látom, beszólok a mentőknek, azok nagyon rendesek hozzám, és elviszik őt rögtön. Mégis rámfogták egyszer, hogy ölöm az öregeket.

L.: *Minden néninek, bácsinak van egy gyámja, vagy rokona, akivel Margitka kapcsolatban áll. Ők meg vannak elégedve?*

Cs.: Persze, mindegyik meg van elégedve velem.

L.: *És ez nem elég bizonyíték a Tanácsnak vagy a bíróságnak?*

Cs.: Hát, amikor iderohannak nekem öt percre vagy egy évben egyszer a Köjáltól vagy a Tanácstól, és itt találunk valamit, pont akkor húzok ágyat, vagy mit tudom én... mit használ itt, hogy mit mondanak a rokonok?

Nem tudom, hogy mit kellene csinálni velük. Még a kutya miatt is feljelentett valaki. Hogy sok kutya van, meg mit tudom én. Ezek a

problémák. De semmi olyan konkrétumot le nem írnak, amiből tudhatnám, hogy most mi bajuk van velem.

Az interjú készítette: Lévai Katalin

A dolgozó nők felemás társadalmi helyzete — ha nem is kerültek ki osztályukból, mégsem tekintették őket igazi „úrinőnek” — is megváltozott: „A régi felfogás szerint a dáma nem lehetett dolgozó nő, vagy házasságon belüli, vagy házasságon kívüli kitartott nő volt. A mai felfogás elismeri a kenyérkereső nőt is dámának” — írta Szász Zoltán az 1926-os Dáma Almanachban. A középosztály körében — nem utolsósorban a rosszabbodó anyagi viszonyok hatására — lassan természetessé vált, hogy a leányok férjhezmenetelükig ha kaptak állást — dolgoznak valahol. Még a leggazdagabbak körében is lassan „sikké” vált a munkavégzés! „Hivatása van, célja van az életének, tehetsége van és ha ír valamit, az egész város felfigyel és izgatottan megy a színházba. Ezért kell őt irigyelni, nem a ruháiért” — írták a Színházi Életben az irónőként is sikeres Hatvany Lili bárónéről.

A jég megtört, úgy tűnik, a társadalom elfogadta, hogy egy asszony dolgozhat, sőt a törvény előtti egyenlőségét is biztosították. 1922-ben, bizonyos megkötésekkel (így a 30 év feletti nők, akik magukat eltartják, a háromgyermekes anyák és a nagykorú diplomás nők) szavazati jogot is kaptak. A legnehezebb a társadalmi illemszabályok áttörése volt. A férfiak felháborodva ellenezték, hogy a kaszinókba, kávéházakba, vendéglőkbe, fogadásokra is beengedjék a tisztességes nőket, ahol úgy tartották, nincs semmi keresnivalójuk.

Ezúton értesítem, hogy 1989 novemberében megalakult a

Védett Szervezetek Országos Szövetsége

A Szövetség célkitűzéseinek ismertetése céljából sajtótájékoztatót rendezünk, melyre Önt — akadályoztatása esetén megbízottját — tisztelettel meghívom.

A sajtótájékoztató helye: a Főv. Kefe- és Seprűgyártó Vállalat, Budapest XIV., Laky Adolf u. 41—49.

ideje: 1989. december 19. (kedd) de. 10 óra.

Napjainkban nem bír különösebb szenzáció tartalommal egy szervezet, vagy egyesület megalakulása. A Védett Szervezetek Országos Szövetségét azért hoztuk létre, hogy az egyre kritikusabbá váló gazdasági körülmények között fenntartsuk a megváltozott munkaképességű és fogyatékos embereket foglalkoztató vállalatok, szervezetek és szociális foglalkoztatók létfeltételeit.

A megváltozott munkaképességűek helyzete a hazai foglalkoztatáspolitikának minden időben gyenge pontja volt, különösen fontos tehát, hogy a hátrányos helyzetű dolgozóink érdekében preventív intézkedéseket tegyünk, illetve az arra illetékes szerveknél szorgalmazzuk azok meghozatalát.

Nagyon kérem, hogy Ön, aki szociális érzékenységről ismert, támogassa ügyünket mind megjelenésével, mind híradással.

Előtanulmányozás céljából mellékelem alapszabályunkat.

Szíves megjelenésére feltétlenül számítok.

Budapest, 1989. december 4.

Tisztelettel: Köves Gábor

(VSzOSZ elnöke,

a Főv. Kefe- és Seprűgyártó V. igazgatója)

Védett Szervezetek Országos Szövetsége

Alapszabály

I. ALAPADATOK

1. A Szövetség *neve*: VÉDETT SZERVEZETEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE

2. A Szövetség *székhelye*: Budapest XIV., Laky Adolf u. 41—49.

3. A Szövetség *jogállása*: Önálló jogi személy, mely kiadásait a tagok tagsági díj befizetéseiből fedezi, saját bankszámlával rendelkezik.

4. A Szövetség *képviselési szerve*: a tagok által 4 évre választott elnökség elnöke.

5. A Szövetség *tagjai*: tagja lehet minden speciális munkáltatói környezetben gazdálkodó szervezet, amelynek fő profilja a szociális foglalkoztatás, a korlátozott munkaképességűek, gyenge munkaerőpiaci pozícióban lévők foglalkoztatása. Működésükhöz a gazdálkodás általános szabályaitól eltérő — bár egymástól esetleg különböző — kedvezményekben részesülnek. A célszervezetek és a szociális foglalkoztatók alakítják meg a Szövetséget.

II. A SZÖVETSÉG CÉLJA, FELADATA

1. A Szövetség alapvető célja, hogy a tagszervezetek (továbbiakban védett szervezetek) — amelyek továbbra is önálló jogi személyként funkcionálnak — érdekeit a legszélesebb körben érvényesítse. Ennek érdekében törekszik arra, hogy a jogszabály alkotók, államigazgatási és társadalmi szervek mint szakmai érdekszövetséget elfogadják, és a jogalkotási folyamatba bevonják.

2. A Szövetség munkáltatói érdeket képvisel, végső soron a tagszervezetek által alkalmazottak — jelentős számban korlátozott munkaképességűek — foglalkoztatási gondjai enyhítése érdekében.

3. A Szövetség célja kivívni, hogy képviselőt delegálhasson az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanácsba, továbbá minden társadalmi szervezet, tömegszervezet, egyesület, szövetség olyan tanácskozásába, ahol a tagszervezetek dolgozóit közvetlenül vagy közvetve érintő kérdések tárgyalására kerül sor.

4. A Szövetség célja, hogy képviselője szavazati joggal részt vegyen a Rehabilitációs Alapot elosztó bizottság munkájában.

5. A Szövetség célja, hogy segítse a minisztériumok, főhatóságok, tanácsok munkáját a szociálpolitika, a rehabilitáció mindazon kérdéseiben, melyek a védett szervezeteket és az azok által képviselt dolgozókat érintik (pl. a szociális foglalkoztatás és a megváltozott munkaképesség korszerű definíciójának megalkotásában).

6. A Szövetség célja, hogy részt vegyen a védett szervezetek (jelenleg: célszervezetek, célszövetkezetek, szociális foglalkoztatók, más új gazdálkodási formák) kedvezményrendszerének korszerűsítésében, az e területen működő gazdálkodó szervezetek esélyegyenlőségéhez szükséges új, egységes szabályozási forma megteremtésében.

7. A Szövetség célja, hogy folyamatos konzultációt biztosítson a tagszervezeteknek a szakmai továbbképzés, az érdekegyeztetés érdekében. Ki kell építeni az információ-áramlás csatornáit a tagszervezetek és a szövetség, valamint az államigazgatási szervek és a szövetség között.

8. A Szövetség távlati célja, hogy segítse a tagok közötti gazdasági együttműködés kialakulását.

III. A TAGOK JOGAI ÉS KÖTELEZETTSÉGEI

1. A tagsági viszony első alkalommal az alapszabály aláírásával és a tagsági díj befizetésével kezdődik. (Ez 1989-re ötezer forint.) A további költséghozzájárulás mértékét az elnökség évenként határozza meg. A két éven belül alakult szervezetek tagdíjmentesek.

2. A Szövetség önkéntes, az abba való belépés és kilépés nem esik korlátozás alá. Az új belépők tagsága az elnökség elfogadó nyilatkozatával és az adott évre meghatározott költséghozzájárulás befizetésével hatályos.

3. A tagsági viszony megszüntetését bármely tag — három hónappal az év vége előtt — az év végére bejelentheti. A kilépő ez esetben a tagdíj ráeső részét köteles megfizetni.

4. A tag kizárására az alapszabály súlyos megsértése esetén, továbbá a tagdíj évenkénti összegének szándékos nem fizetése esetén kerülhet sor.

5. Az elnökségnek joga van a kilépő taggal szemben a hátraléka rendezése érdekében a polgári törvénykönyv szabályai szerint eljárni.

6. A tagszervezet kötelezettséget vállal arra, hogy a szövetség által demokratikus úton kialakított állásfoglalással ellentétes, a többség érdekeit sértő véleményéről — amennyiben ezt a véleményét az irányító szerveknél vagy más fórumon előterjeszti — az elnökséget tájékoztatja.

7. A tagszervezet joga, hogy képviselője választható a szövetség vezető testületébe, illetve bizottságaiba.

8. A tagszervezet joga, hogy a rá nézve sérelmes szövetségi határozatot bíróság előtt megtámadja.

IV. A SZÖVETSÉG VAGYONA

1. A szövetség működését a tagok tagdíj befizetéseiből fedezi.

2. A Szövetség éves költségvetését, a befizetett hozzájárulás éves felhasználásának beszámolóját, továbbá az új tagdíj összegét az elnökség terjeszti az igazgatótanács elé legkésőbb minden év március 1-ig.

3. A tagok belépés esetén a tagság elfogadását követő 15 napon belül kötelesek a tagdíj befizetéséről gondoskodni.

4. Az elnökség jogosult a tagszervezet kérésére méltányosságból tagdíjkedvezményt adni.

V. A SZÖVETSÉG SZERVEZETI FELÉPÍTÉSE

A.1. A Szövetség legfőbb szerve az Igazgatótanács, melybe a tagszervezetek egy-egy magasabb vezetőjüket delegálhatják.

A.2. Az Igazgatótanács tagjaiból a taglétszám arányában elnökséget választ 4 évre, akik a szervezet operatív munkáját irányítják.

A.3. Az elnökség mellett szükség szerinti számú, de legfeljebb 3 fős titkárság működik. Ennek számát évente az Igazgatótanács határozza meg.

A.4. Az elnökség egyes témák megvizsgálására, kidolgozására a Szövetség tagjai köréből szakértői ad hoc bizottságot választhat.

B.1. Az Igazgatótanács kizárólagos hatáskörébe tartozik:
az Alapszabály megállapítása, módosítása;
az éves költségvetés és a tagdíj mértékének meghatározása;
az elnökség beszámoltatása, 4 évenként tagjainak megválasztása;
a Szövetség feloszlásának kimondása.

B.2. Az Igazgatótanács szavazatképes, ha tagjainak vagy a tagok képviselőinek 51%-a jelen van. Döntéseit egyszerű szótöbbséggel hozza, minden tagszervezetnek egy-egy szavazata van, szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt.

B.3. A jogszabályban meghatározott esetekben az Igazgatótanács csak a minősített többség jelenléte esetén szavazatképes.

B.4. Az Igazgatótanács üléseit az elnök hívja össze szükség szerint, de évente legalább két alkalommal.

B.5. Az Igazgatótanács összehívását kérheti a tagszervezetek egynegyede írásban, a napirendi pont megjelölésével.

B.6. Az Igazgatótanács napirendjét az elnökség határozza meg, az ülésen elsősorban ezeket a pontokat kell megtárgyalni. Az ülésen bármely tag tehet javaslatot további napirendekre, melyek tárgyalásáról a tanács szótöbbséggel dönt.

C.1. Az elnökség hatáskörét az Igazgatótanács a Szövetség Szervezeti és Működési Szabályzatában, aktuális feladatait pedig az évenkénti első ülésen hagyja jóvá.

C.2. Az elnökség első ülésén tagjai sorából elnököt és két helyettest választ.

C.3. Az elnök — távollétében a két elnökhelyettes — az Igazgatótanács által elfogadott keretek között a szövetség képviselője; két igazgatótanács ülés között a kapott felhatalmazás alapján az elnökség önállóan jár el.

C.4. Az elnök és két helyettese — a jóváhagyott éves költségvetés keretei között — rendelkezik a befizetett tagdíj összege felett, utalványozza a kifizetéseket.

C.5. Az elnökség tagjai munkájukat társadalmi megbízatásban látják el. Az Igazgatótanács jogosult az elnökség tagjait éves munkájuk alapján jutalmazni.

D.1. A titkárság az elnökség által megbízott apparátus. Tagjai felett a munkáltató jogot az elnökség elnöke gyakorolja. A titkárság tagjai vagy társadalmi munkában, vagy munkaviszony keretében láthatják el feladatukat.

D.2. Társadalmi megbízatás esetén a titkárság az elnökségnek tartozik felelősséggel. A titkárság feladatát és hatáskörét a Szervezeti és Működési Szabályzat határozza meg.

VI. A SZÖVETSÉGET AZ ALÁBBI SZERVEZETEK HOZTÁK LÉTRE.

N É V	SZÉKHELY	KÉPVISELŐ
Budapest VII. ker. Tanács V. B. Szociális Foglalkoztató	Budapest Damjanich u. 30.	Nagy Vendelné — ig.
Budapest XI. ker. Tanács V. B. Szociális Foglalkoztató	Budapest Hamzsabégyi u. 60.	Berger Istvánné — ig.
Budapest XVIII. ker. Tanács V. B. Szociális Foglalkoztató	Budapest Petőfi S. u. 24.	Farkas László — ig.
Miskolc M. V. Tanács V. B. POLIGON Szociális Foglalkoztató	Miskolc Blaskovics u. 22.	Kovács Andorné — ig.
Szekszárd Város Tanács V. B. Szociális Foglalkoztató	Szekszárd Rákóczi u. 19.	Szeghy Sándor — ig.
Tatabánya Város Tanács V. B. Szociális Foglalkoztató	Tatabánya Bánhidai ltp. 404.	Borvendég Ervin — ig.
Gyula Város Tanács V. B. Szociális Foglalkoztató	Gyula Apor tér 9.	Helm László — ig.
Győr Város Tanács V. B. Szociális Foglalkoztató	Győr Ságvári E. u. 31.	Németh Dezső — ig.
Zalaegerszeg Város Tanács V. B. Szociális Foglalkoztató	Zalaegerszeg Várkőz 11.	Spilák Lajos — ig.
Barcs Város Tanács V. B. Szociális Foglalkoztató	Barcs Bajcsy-Zs. u. 2.	Zombori István — ig.
Nagykálló KK Tanács V. B. Szociális Foglalkoztató	Nagykálló Somogyi B. u. 5.	Bihari István — ig.
HUMANITÁS Szövetkezet	Budapest XIII. Marx tér 5.	Koller István — elnök
SZIGET Rehabilitációs Kisszövetkezet	Budapest VII. Murányi u. 21.	Deák Ágnes — elnök
OPTICOOP Kft.	Budapest Nap u. 13.	Dr. Derera Mihály ügyv. ig.
Fővárosi Kézműipari Vállalat	Budapest V. Bihari J. u. 13.	Várszegi Ödön — ig.
Fővárosi Kézműipari Vállalat ZSANETT leányvállalata	Budapest VI. Népköztársaság u. 79.	Monok Ferenc — ig.
Fővárosi Kéfe- és Seprű Gyártó Ipai Vállalat	Budapest XIV. Laky u. 41—49.	Köves Gábor — ig.
Szegedi Fonalfeldolgozó Vállalat	Szeged Tavaszi u. 2.	Marosi László — ig.
Vas m.-i Vegyesipari Vállalat	Szombathely Rumi u. 142.	Hóbor Ferenc — ig.
START Rehabilitációs Vállalat	Nyíregyháza Körte u. 19.	Balogh Zoltán — ig.
PIREMON Kisvállalat	Debrecen Ceglédi u. 1.	Dr. Gere Kálmán — ig.
AGORA Ipari Vállalat	Pécs Tüzér u. 1—3.	Dr. Kisvári András — ig.

A Szövetség nevében aláírási joggal az elnök, távollétében az általa megbízott elnökhelyettes rendelkezik.

A Szövetség működése fölött az ügyészség gyakorol törvényességi felügyeletet.

VII. A megalakulást követően a Szövetség bejegyzéséről az elnök gondoskodik. Ugyancsak az elnök feladata a működéshez szükséges további feltételek megteremtése (pl. bankszámla nyitás, statisztikai szám stb.).

VIII. A Szövetség megalakulásának időpontja: 1989. november 28. A Szövetséget megalakító szervezetek képviselőinek aláírását jelen Alapszabályzat melléklete tartalmazza.

HA TÖBBET AKAR MEGTUDNI
A MAGYAR TÁRSADALOMRÓL, OLVASSA

az INFO—Társadalomtudomány-t

MOST MÁR ÖN IS OLVASHATJA

visszamenőleg is!

Eddig a következő számok jelentek meg:

1. szám: Válaszúton a magyar társadalom
2. szám: Népbetegségeink? — Alkoholizmus, öngyilkosság, bűnözés, neurózis
3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői
4. szám: Egy mítosz és következményei — Az ún. „nem termelő” szféráról
5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk
6. szám: Reformgazdaság?
7. szám: A szocializmus sorsfordulói
8. szám: Az új alkotmány elé
9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?
10. szám: Kisebbségben — A nemzetiségi kérdésről

A korábbi számok megvásárolhatók, az ez éviiek előfizethetők a szerkesztőségénél:

1051 Budapest, Arany János u. 1. IV. 407.

Telefon: 111-38-99

A 9-es és 10-es szám kapható még

A STÚDIUM könyvesboltban

1052 Budapest, Váci u. 22.

valamint

a MAGISZTER könyvesboltban

1052 Budapest, Városház u. 1.

Reméljük, hogy a jövőben Ön is az
INFO—Társadalomtudomány olvasói közé fog tartozni

BÁNFALVI ISTVÁN

„A SZOCIÁLPOLITIKA ÉS A CSALÁDPOLITIKA INTEGRÁCIÓJA A 90-ES ÉVEKBEN” CÍMŰ EURÓPAI KONFERENCIÁRÓL

(Málta, 1989. november 1–4.)

Az Európa Tanács létrejöttének ENSZ Szociális Fejlődés és Humanitárius Ügyek Központja, valamint a Máltai Kormány és Szociálpolitikai Minisztérium rendezésében a valletai Mediterrán Kongresszusi Központban került sor a fenti című európai konferenciára.

Az Európai Tanács létrejöttének negyvenedik, a szociális progresszióról és fejlődésről szóló ENSZ-deklaráció huszadik, valamint Málta függetlenné válásának huszonötödik évfordulója tiszteletére összehívott rendezvény — a különféle előzmények ellenére — a maga nemében mindeddig egyedülálló volt. Az érintett európai- és világszervezetek, kormányok, NGO-k és szakmai szervezetek, műhelyek szinte teljes körének igen magas szintű képviselete jellemezte a tanácskozást. Erdemi felszólalást tartottak az ENSZ és az Európa Tanács szakbizottságainak képviselőin túl az Európa Parlament, az Európai Gazdasági Közösség, az UNESCO, az ILO és az EUROSOCIAL (az ENSZ európai Szociálpolitikai és Kutatási Központja), valamint több fontos nemzetközi nem-kormányközi szervezet magas rangú tisztségviselői.

Ez volt az első eset, hogy az Európa Tanács ilyen jellegű rendezvényére hivatalos meghívást kapott és részt is vett három kelet-európai ország kormánysszerveinek küldöttsége. A szovjet, a lengyel és a magyar részvételt a jelenlevők kiemelkedő jelentőségű ténynek, jövőbe mutató kezdeményezésnek tartották. (A szovjet felszólalás sajnos nagyon is hagyományos stílusú és tartalmú volt; visszhangtalan maradt: Lengyel kollégáink inkább csak a korábbi kommunista politikát ostromozták, a viszhang erre udvarias volt. A mi főszo-lalásunk — túlzás nélkül — élénk érdeklődést váltott ki.) A tanácskozás szakmai és egyéb rendezvényein, az informális beszélgetéseken több ország illetve szervezet képviselőivel beszélgettünk, s reméljük, ez segíti majd a kapcsolatok sokirányú fejlesztését a szociálpolitika területén. Fontos beszámolnom A. Gillet asszony, az Európa Tanács Szociális Ügyek Osztálya képviselőjének közléséről, mely szerint *szívesen látnák, ha a Magyar Kóztár-*

saság állandó képviselőt küldene az Európa Tanács Szociális és Családügyi Bizottságába. Delegációnk (dr. Papp Nándor, a SZEM osztályvezetője és én) megígértük, hogy kezdeményezzük ezt a lépést.

A tanácskozás óriási terjedelmű és szerteágazó tematikájú anyagának tartalmi összefoglalására itt lehetetlen vállalkozni. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy hat szekcióban a következő speciális témákat is megvitatták: — a szociális biztonsági politika új trendjei és alapvető változásai; — a speciális szükségletekkel bíró családok és a szociálpolitika; — a kliensek részvétele a szociálpolitikában; — a férfi és nő egyenlősége és megosztott felelőssége a szociálpolitikában; — szegénység és marginalizálódás: hogyan képes a szociálpolitika támogatni a szolidaritást és az egymásrautaltságot (ebben vettünk részt); — szociális- és családpolitika az idős-korúakért.

A konferencia teljes anyagát rövidesen megjelentetik. Most csak néhány fontosabb tendencia előzetes jelzésére vállalkozhatom.

1. A *családfejlődés* főbb jellegzeteségeit tekintve Európa országai között természetesen jelentős különbségek vannak. Mégis, vannak uralkodó tendenciák, melyek szinte valamennyi országban többé-kevésbé nyomon követhetők.

Ezekre mindenütt hatnak a hasonló demográfiai folyamatok, az ökonomiai kihívás és az életstílus-váltás igényei. Jellemző a „vonakodás a házasságtól”, s legalábbis az első házasságtól. Gyakran választanak helyette más — régióként eltérő — együttélési formákat. Szaporodik a házasság nélküli tartós együttélés, a „kohabitáció”. A „próba-házasság” sok helyen valamiféle házasság-helyettesítővé válik, amiben nem annyira bomlás-veszélyt, mint inkább egy újfajta szocializációs folyamatot látnak a kutatók.

Egyre kevesebb a gyerek Európában. Vallási-kulturális tényezők ezt befolyásolják, de a fejlett országokban családoként az 1–2 gyermek jellemző. Az alacsony termékenységgel összefüggésben többen egy európai „depopulációs veszélyt” is jeleztek.

Új kihívásokat jelentenek az Európa-szerte tapasztalható gazdasági változások. Egyrészt az asszonyoknak minde-nyütt egyre inkább kiegészítő jövedelemszerző, illetőleg jövedelem-megtakarító tevékenységeket is kell folytatniuk. Az alkalmazkodás krízise sem

őket, sem családjukat nem kerüli el.

Külön problémaként kezelték az „érzékeny családformákban” élőket, illetve a „veszélyben lévőket”. Közülük is hármat emeltek ki. Először az egyszerű családokat, amelyeknek keresőileg többször rosszabb munkahelyeket is kénytelenek elfogadni, és nagyon függnek a jóléti rendszerektől. Másodszor az újránházasodás utáni családokat, ahol bonyolult új adaptációs problémák vannak (mostohatestvérek-szülők, új partnerek-régi partnerek stb.). Harmadszor az egyedülálló öregeket. Végül kiemelt problémaként vetődött föl a gyerekek helyzete. Akár alkalmazkodásuk, akár fogynakosságuk került szóba, akár az a nagyszabású eset, amikor a „gyermek” maga is idős vagy beteg, s gondoz még idősebbeket, nevel sokkal fiatalabbakat.

2. A *családpolitika és szociálpolitika* lehetőségeiről szólva a legtöbben éppen a jelzett új fejleményekből indultak ki. Sőt. Éppen Lalumiére asszony, az Európa Tanács főtitkára töltötte meg ezeket azokkal az új erkölcsi, jogi, társadalmi kihívásokkal, melyeket a modern biológia és orvostudomány hozott: a génebeszét, a művi meddővé tétel és megtermékenyítés megannyi problémáját említette. Sőt, fölvetette, hogy a homoszexuális házasság terjedő gyakorlata immár a házasság mint kizárólag vér szerinti közösség fogalmát is kikezdte. Ő azt hangoztatta, hogy a történelem kerekét nem lehet visszafelé fordítani. Természetesen voltak, akik épp ellenkezőleg: a tradicionális értékek és családi életmód, a házasság örökérvényűsége, szentsége, az abortusz abszolút tilalma megerősítését várták el a mindenkor állami család- és szociálpolitikától.

Világosan látható volt, hogy a családpolitikák sokkal nehezebben illeszthetők, mint az államok más ágazati politikái. Fölmerültek ún. „provokatív kérdések”, melyek megválaszolásától függ minden családpolitika karaktere. Ilyenek voltak például, hogy

— az állam a készen talált családi együttélési formák között támogatassa a családokat vagy joga (kötelessége) lehet valamilyen családmódot erőltetni, preferálni, vagy pláne diszpreferálni, netán szankcionálni;

— kövessen-e, tegyen-e hivatalossá, illetve hirdessen maga az állami családpolitika valamely vallási vagy kulturális értékrendet;

— elismerje-e (és milyen következményekkel) a nők jogát a tanulásra és munkára, s ehhez milyen pozitív diszkriminációk járhatnak normatívan;

— mit tehet a „gyenge állam” az egyházak (vagy például a Mediterráneumon a maffia-szerű hatalmi intézmények) erejével szemben, s a helyi közösségek autonómiája mellett;

— végül: lehet-e egyáltalán maga a család jogalany, avagy csak az egyes családtagokat illetik jogok. S bármelyik esetben miként épülhet föl egy modern családjogi rendszer.

Mindenképpen általánosan elfogadottnak mondható, hogy a családpolitika (bármilyen legyen is az) jelentősége nő, és alapvető irányzatnak tekinthető a szociálpolitikával való integrálódása. (Erre utalt a konferencia címe is.)

Az európai szociálpolitikák várható fejlődés-irányának is határozott tendenciája rajzolódott ki. Általánosan elfogadott kiindulópont volt az ún. „jó-léti állam” folytathatatlansága (de nem utólagos elvetése). Minthogy a gazdasági átalakulás következményei változnak kontinensünkön, és velük az állam szerepe, funkciója is változik, visszaút nincs. Ma szinte jelszószerű az irányvétel „a jóléti államtól a jóléti társadalom felé”. Ehhez járul, hogy az állam egy (ahogyan mi nevezzük) „szektorú szociálpolitikában” partnerként és összehangolóként találja meg a helyét a társadalombiztosítás, a vállalkozói szféra, a non-profit szektor, az önkéntes illetve jótékonyági tevékenységek, a legkülönbébb társadalmi kezdeményezések, egyházi, kulturális és önszervező tevékenységek keverékében. (Ez az, amit a szakmai zsargon „welfare-mix”-nek nevez.)

Ennek az új szociálpolitikai munkamegosztásnak két fontos pillére van. Az egyik a helyi közösség, amelynek megtartó erejére épül a szociális alapellátás és ez a segítő szolgálatok-szolgáltatások fő színtere is. A másik az alapvető jogokat és kötelességeket megállapító, garanciákat nyújtó szociális törvénykezés. Mindehhez pedig a szociálpolitikai, illetve családszolgáltató intézményrendszert az új — jelzett — igényekhez kell igazítani. Azaz növekednie kell az ember-barát szolgáltatásoknak, a „keverék” — vagyis egyszerre több funkcióra alkalmas — formáknak. Szükséges a kisebb bürokrácia, kevesebb hatósági aktus, nagyobb flexibilitás; a laikusok (professzionális vezetésű, de emberi dolgokban kompetens) részvétele, maguknak a klienseknek a bevonása saját és sorstársaik (családjuk) ügyeinek rendezésébe. Gyakran jó módszer, ha „család szől családhoz”. Egyáltalán: azt nyújtani az embereknek, amit és ahogyan csakugyan igé-

nyelnek. Egyfelől tehát mély szakismeret és ehhez szakemberképzés, másfelől beavatkozáskor a „hallgasd meg az embereket” kötelező parancsa. S talán a legfőbb cél: elkerülni az egyén izolációját, ösztönözni aktivitását, elérni, hogy legyen személyes választása.

A 90-es évek szociálpolitikájáról úgy beszéltek, mint társadalompolitikába ágyazott bonyolult és érzékeny hálózatok, „jóléti intervenciók” rendszeréről. Mindez megértést, tervezést, tudatos befolyásolást feltételez. Szolidaritást a pusztán individualizmussal szemben. Alternativitást, annak tudatát, hogy ugyanazt a társadalmi hatást sokfelől közelítve lehet elérni. A makro- és mikroszintű cselekvés összhangját. Újtípusú normativitást, a formális és informális tényezők mozgósítását, az emberek, közösségek autonómiájára való építést. A köztudat, közvélemény hatásos befolyásolását. A foglalkoztatás biztosítását a munkaképeseknél. Vagyis mindez a szociálpolitika újszerű integrálódását jelenti önmagában is és más politikákkal, a családpolitikával is.

3. Végül sok szó esett arról, lehet-e és hogyan valamiféle nemzetközi családpolitikai normák felé haladnunk. Voltak, akik családpolitikai chartát fontolgatnak, de az országok többsége ettől óvatossá tartózkodna. Együttműködni igen, de bármely közös normát nagy számban elfogadni nem sok esély van. Megjegyzem, hogy F. Foschi úr, az Európa Tanács Egészségügyi, Szociális és Családi Bizottságának elnöke utalt arra, hogy „nincs szükség olyan dokumentumra, amely csak a meleg vizet találná fel újra”, viszont a Szociális Charta, melyet immár 23 ország aláírt, nyitott az arra alkalmas kelet-európai országok számára is. (Ennek legalább a „központi magjához” való csatlakozásunkat a SZEM már korábban javasolta is.)

R. Formigoni úr, az Európa Parlament alelnöke pedig azt hangsúlyozta, hogy az 1993-ra egységesedő Európa számát a szociális kérdések kezelésének közelműködésére, s nem lehet zárt sem Kelet, sem Dél felé.

Fölvetődött, hogy az ENSZ valószínűleg 1994-et a „családok évének” fogja nyilvánítani. Minthogy minden fontos nemzetközi tényező (és megnyilatkozó) ezt támogatja, szinte bizonyos, hogy a közeljövőben ezt a közgyűlés elfogadja.

* * *

Véleményem szerint ez a konferencia is megmutatta, hogy Magyarország mindenoldalú bekapcsolódására az

Európa Tanács (és más európai organizációk) szociálpolitikai jellegű tevékenységébe immár megérték a lehetőségek. Nekünk ezt szorgalmaznunk lehet és kell.

TALYIGÁS KATALIN

A RÁKBETEGEK CSALÁDJAINAK TÁMOGATÁSA

Az önkéntes szociális munkát végzők nemzetközi szövetsége 1989. november 14–19. között tartotta konferenciáját Izraelben. Itt figyeltünk fel egy, a rákbetegeket segítő társadalmi mozgalomról beszámoló kitűnő előadásra. A téma hazai hasznosítása céljából ezúton adjuk közre az izraeli tapasztalatokat.

A rákbetegség elleni küzdelem a világon mindenütt kiemelkedő helyet kap. Ennek ellenére világszerte kevés az olyan társadalmi szervezet, amely a tartósan beteg emberek családjának, családtagjainak nyújtana komplex segítséget. Izraeli szociális munkások, orvosok, pszichológusok Haifában egy olyan segítő hálózatot építettek ki, amely a családtagoknak a betegség különböző periódusaiban a beteg ápolása, gondozása mellett más típusú segítséget is képes nyújtani.

Az akció abból a megfontolásból indult ki, hogy a beteg ember állapotát nyilván befolyásolja a környezet, az őt ápoló emberek helyzete. Ezért aztán felmérték a városban a rákbetegségben szenvedők családi hátterét, otthon való ápolásuk lehetőségeit, körülményeit. A kiinduló hipotézis szerint a súlyosan beteg emberek állapota is javítható — illetve a halál késleltethető —, ha otthon kiegyensúlyozott, türelmes, megértő, odafigyelő környezetben élhet a beteg; ha saját életritmusához igazodva, maximálisan a szükségletei szerint alakíthatja mindennapi életét. Ennek feltételeit szervezték meg az izraeli szociális munkások és önkéntesek.

Először létrehoztak egy tíz fős teamet orvosokból, pszichológusokból és szociális munkásokból, akik kidolgozták a programot, majd a későbbiekben az önkéntesek számára konzultációkat szerveztek. A team akcióprogramot dolgozott ki önkéntesek pályázati meghívására, majd a jelentkezők felkészítésére. A felkészítő program tematikája a betegségre, a beteg személyiségére, a támogatás, ápolás módjára és a családtagoknak nyújtható különféle segítségekre vonatkozott. Mikor ez megvolt, megszervezték az éjjel-nappali telefon-ügyeletet és a helyi szolgálatot.

A beteg családtagjai bármikor jelentkezhetnek, ha úgy érzik, hogy kifáradtak, depressziósak, pánikba estek. A szolgálat ápolónőt, önkéntes segítőt lakásra is kiküld, illetőleg — miután felvették a kapcsolatot az orvosokkal és a kórházakkal is — ha szükséges, a kórházi ápolásban is helyettesítik a családot azokon a napokon, amikor az úgy érzi, hogy nincs ereje a szenvedés enyhítésére.

Az önkéntesek közül sokan azért válladják ezt a szolgálatot, mert valamikor ők is megcsenvedtek a maguk betegének ápolása jelentette terheket. Tudják, mit jelent magára hagyottnak lenni ebben a küzdelemben, ezért vállalnak szolidaritást a betegekkel is, családokkal is.

Az irodához rendkívül sokan fordulnak segítségért; 10—15 beteg családját látják el naponta. Gyerekek vagy idős-

sel, férjjel vagy feleséggel egyaránt törődnek.

A családtagok csoport-tréningeken tanulhatják meg azokat a technikákat, amelyekkel enyhíthetők az idegfeszültségek. Így felkészülhetnek arra, hogy a beteget az utolsó pillanatig emberhez méltóan ápolhassák. A halál élményének feldolgozásában, a gyászban az önkéntesek megint a család mellé állnak. Munkájukat nagy elismerés övezi; az elkövetkező években újabb csoportok jönnek majd létre önálló egyesületként.

A hazai gyakorlatban is érdemes lenne ilyen szolgálatokat a családsegítő központokban, a kórházak mellett vagy non-profit szervezetekben működtetni. A Kék Lista ilyen szolgálatra vállalkozók jelentkezését várja. (ELTE Szociálpolitikai Tanszék, 1083 Budapest, Kun Béla tér 2.)

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a *PHRALIPE* című irodalmi és közéleti folyóiratot példányban, az alábbi címre:

Megrendelő neve:

Címe: (város, község)

utca: házsám:

emelet: ajtó: irányító szám:

Az előfizetés díja 1 hónapra: 26 Ft, fél évre: 156 Ft.

.....
aláírás

A megrendelőlap mellé postai csekket mellékelünk. Kérjük, hogy az előfizetési díjat szerkesztőségünk címére küldje:

1068 Budapest VI. ker.

Felső erdősor u. 16—18.

Telefon: 1-214-913

Első megjelenés: 1990. január!

FERGE ZSUZSA

**A TÖRÉKENY ÖREGEK ÉS
A KÖZÖSSÉGI GONDOSKODÁS.**

(Híradás három új könyvről)

(Una Maclean: *Dependent territories. The frail elderly and community care.* The Nuffield Provincial Hospitals Trust, 1989.

Judy Renshaw, Roger Hampson, Corinne Thomason, Robin Darton, Ken Judge and Martin Knapp: *Care in the Community: the first steps.* Gower, 1989.

Ian Sinclair, David Crosbie, Pat O'Connor, Lorraine Stanforth and Ann Vickery: *Bridging Two Worlds: social work and the elderly living alone.* Avebury, 1989.)

Una Maclean (aki maga orvos és a „közösségi orvoslás” — community medicine — egyetemi előadója) részletesen áttekinti az idősödés folyamataival kapcsolatos tényeket, kutatásokat, nézeteket s azt, hogy hogyan oldotta és oldja meg a társadalom az önmagukat ellátni egyre kevésbé tudó idősök gondjait.

Az idősök és nagyon idősök (75 éven felüliek) számának gyors növekedése közismert, Magyarországon is érvényesülő folyamat. A kutatások egy része az öregedés epidemiológiájára irányul, hiszen „a haláltól való félelemnél is szélesebben elterjedt a visszafordíthatatlan hanyatlástól, képességeink kegyetlen elvesztésétől való félelem”. Az eddig kirajzolódott jövőképek egyike egy optimista amerikai orvos, Fries 1980-ban megjelent könyvében olvasható. Szerinte a haladás nemcsak a hosszabb, hanem az egészségesebb életet is ígéri, azt, hogy 85 éves korunkig ép egészséggben élünk, majd rövid végelgyengülés után, szinte betegség és szenvedés nélkül meghalunk.¹ Mások, így az angol kutatók is óvatossabbak. Szerintük is valószínű a hosszabb élet-tartam, de azt nem tudhatjuk, hogy még ha vigyázunk is egészségünkre, nem nő-e tovább a súlyos, krónikus betegek száma. Ha pedig ilyesfajta lesz a trend, akkor jobb ezzel szembenézni.

A „szembenézés” a múltban sem volt tökéletes. Igaz, a korai szegényházi iszonyatok fokozatosan enyhültek, s Anglia sok tekintetben úttörő volt pl. a geriátriai orvoslásban, a régiek helyett kisebb, emberszabásúbb otthonok kiépítésében (már 1945-től kezdve), a házi étkeztetés és szociális ellátás viszonylag korai bevezetésében, vagy épp a „közösségi gondozás” gondolatának

felvetésében. (Az angol teljesítmények ilyen pozitív beállítása az irigy magyar recenzens műve. Maclean kritikusabb.) Az út persze sosem volt egyenes. A jó gondolatok többnyire csigalassúsággal terjedtek. Az idősgondozás jó szervezését gátolta és gátolja a szervezeti széttagoltság. Az egészségügyi alapellátás korán elkülönült a kórházaktól. Most az orvosi és ápolói szakmák válnak el. Mindebből felelősség-áthárítások és féltékenységek adódnak. Az egészségügyi és szociális ellátás egy minisztériumhoz tartoznak ugyan, de olyannyira szétváltak minden tekintetben, hogy még ellátókeretük határai sem esnek mindig egybe, s gyakran egymás ellen dolgoznak. Az egymás elleni működés egyik példája, hogy a szükségletekre érzékenyebb helyi közigazgatás az otthoni ellátás humánusabb és olcsóbb formáit szeretné fejleszteni, de erre nincs pénze. Ugyanakkor — épp az otthoni ellátás hiányosságai miatt — a korai nyolcvanas évek óta szaporodnak a magán szociális otthonok. Ezért az ellátásért a társadalombiztosítás révén normatív központi állami segíellyel lehet fizetni. A kétféle pénz nem konvertálható. Így az idősök nem választhatnak szabadon a két ellátás között.

Az idősök jó ellátásának legfőbb akadálya a források szűkössége. Ez sem új jelenség. Angliában egy 1947. évi jelentésben kapott először hangot az a szemlélet, hogy az idősök a társadalom számára nagy és növekvő terhet jelentenek. Azóta voltak jobb és rosszabb periódusok. Ma, amikor a költségvetési szigor növekszik és egyre erősödő hangsúly esik a gazdasági hatékonyságra, a helyzet romlik. Ezért vált egyre fontosabbá a közösségi gondoskodás eszméje, amely azonban nehezen megfogható fogalomnak bizonyult. „A politikus számára a „közösségi gondoskodás” hasznos retorikai fordulat; a szociológus számára olyan furkósbót, amivel elverheti a port az intézményes ellátáson; a köztisztviselő számára az intézményes ellátás olcsó alternatívája, amit át lehet hárítani a helyi közigazgatásra, hogy tegyen valamit, ha akar; a látnok számára egy új társadalom álma, amelyben az emberek tényleg törődnek egymással; a helyi közigazgatás szociálpolitikai osztályai számára az állampolgárok felszórólt várakozásairól, és az ezek kielégítéséhez elegenden forrásokról szóló rémálom.”²

Valóban sokan fűztek vérmes reményeket a közösségi cselekvés kibontakozásához. A kutatók azonban egymás után jutottak arra a rezignált eredményre, hogy az igazi közösségi össze-

fogás a mai társadalomban alig létezik. S noha mindenki elismeri, hogy a törékeny, ellátást igénylő emberek számára az eredeti közösség és az otthon jelentik a leghumánusabb megoldást, ez ma leginkább csak a családot jelenti. Ennek a megoldásnak a következményei pedig egyre nyilvánvalóbbak. A megterhelő fizikai munka, a 24 órás szolgálat, a családon belüli feszültségek növekedése, a gondoskodást nyújtók pszichikai terhei (mert nem számolhatnak a helyzet javulásával, mert így is gyakran érznek büntudatot stb.); a család anyagi nehézségeinek növekedése; a nők helyzetének romlása talán a legfontosabb hátrányok. (A nők a kereső munka feladásával pénzt, házon kívüli mozgáslehetőséget, gyakran presztízszt és saját nyugdíjat veszítenek.) A végeredmény nem ritkán az, hogy az idealizált családi gondoskodásba a család tönkremegy.

Nem lehet tehát lemondani a közösségi segítségéről, de ez „magától” nem adott. Ezért fontosak a részletes kutatások arról, hogy milyenek is a közösségi ellátás lehetőségei és korlátai. Judy Renshaw és kollégái, a Kenti Egyetem Személyes Szolgáltatások Kutató Egységének (Personal Social Service Research Unit, PSSRU) munkatársai például 28 államilag finanszírozott közösségi kezdeményezés projektjének az indulástól való segítségét, követését (monitorozás) és értékelését végezték el. A projektek 900 idős embernek igyekeztek segíteni abban, hogy az elfekvő kórházból otthonukba visszatérjenek, úgy, hogy ez „költséghatékony, és az érintettek számára előnyös legyen”. E kettős célt minden projekt-nél három egyszerű kérdés segítségével vizsgálták: jó-e a megoldás a kliensnek? mibe kerül? hogyan működik? Megközelítésük a költséghatékonyaság esetében mélyen eltér a szokásos költségvetési szemlélettől. Eszerint „a közösségi szolgálatok gyakran *drágábbak*, mint a kórházi ellátás, de valószínűleg *költséghatékonyabbak*”, azaz ugyanannyi pénzért is jobbat nyújtanak, de még ez a színvonal sem elég jó. A kutatók szerint illúzió, hogy a közösségekben olcsó vagy ingyenes segítségforrások állnak rendelkezésre, s ezért állítják, hogy a jó közösségi gondozáshoz nem csupán átcsoportosításra, hanem több forrásra van szükség.

Ian Sinclair és kollégái egy londoni kerület szociálpolitikai osztályának munkatársaiként folytattak vizsgálódásokat. Munkájuk egyik fontos eleme egy összefoglaló 134 egyedülálló idős emberrel készített interjú anyagából. A

kérdezettek egyik csoportjával csak házi gondozó, a másikkal (szakképzett) szociális munkás is kapcsolatban állt. A házi szociális gondozás nélkülözhetetlen és életmentő segítség, bár sokféle javítása lenne indokolt (pl. a részletek iránti nagyobb figyelem, kevesebb személcseré stb.). A szociális munkások a bonyolultabb, sokféle külső kapcsolatot is igénylő esetekkel foglalkoztak — az értékelők szerint az esetek jó harmadában nem elég felkészültséggel és figyelemmel. A megkérdezett idősöknek mégsem velük kapcsolatban van a legtöbb fenntartásuk, hanem az „önkéntes segítőkkel”, szomszédokkal, akikről nem vártak és nem is szívesen fogadtak el tartós segítséget, még kevésbé testi ellátásukra irányuló segítséget. A könyv másik két eleme a területi ellátást nyújtó team munkaterhelésének illetve a munka eredményességét javító újabb módszerek lehetőségének vizsgálata.

A könyv általános tanulsága körülbelül az, hogy a helyi közigazgatás felelőssége e téren nem csökkenthető; hogy a felelősségek és az eszközöknek arányban kellene állniuk az idősök növekvő számával; hogy az „olcsó” közösségi gondoskodás illúzió; s hogy vannak tartalékok a szociális munka jobb, felkészültebb megszervezésében.

A két említett könyvből és Maclean összefoglaló munkájából egyaránt az tűnik ki, hogy a terepmunkában ropant hasznos egy új munkakör, amelynek ellátója nevezhető eset-felelősnek, eset-menedzsernek, a kliens képviselőjének vagy akár kulcsembernek. Feladata az, hogy egy-egy kliens szükségleteit részleteiben feltárja, majd azokat részben maga megoldja, részben megszervezze, hogy a szakhálózatok vagy az önkéntes segítők elvégezzék a maguk dolgát. Vagyis mozgósít, koordinál, esetleg egy közösségi team tagjaként dolgozik. E poszt fontosságát a kenti vizsgálatok mellett pl. egy 1986. évi kísérlet igazolja, amely szociális otthonba felvételüket kérők otthonmaradásának lehetőségével foglalkozott. Az otthoni ellátáshoz szükséges „csomag” nem kerülhetett többre, mint az intézményi ellátás kétharmada — de ezt a pénzt a felelős teamek az összes helyi lehetőség ismeretében, decentralizáltan használhatták föl. Ennél a kísérletnél az esetek 75%-ában sikerült az otthonmaradást megoldani.

Összefoglalóan: a törékeny idősök helyzetének javítása szervezeti változásokat, több forrást, de főként szemléletváltozást igényelne. Maclean szerint a legfontosabb elvek közé tartozik,

hogyan az idősök méltóságát és jogait ugyanúgy tiszteletben kell tartani, mint bárki másét, vagy hogy a segítséget úgy kell kialakítani, hogy a család mentesüljön a túlterheléstől. Ha ezek az elvek elterjednének, ha lenne elég forrás és jó szervezeti megoldások, akkor a mainál humánusabb lehetne az idős, olykor magatehetetlen emberek gondozása.

A recenzens kérdése csak az, hogy vajon milyen erők hatására válhatna közmeggyőződéssé, hogy a mai öregek nem terhes versenytársak a szűkös közösségi forrásokért való küzdelemben, hanem ugyanolyan érzékeny, sérülékeny emberek, mint amilyenek mi vagyunk — és leszünk akkor is, ha megöregszünk.

1 (J. F. Fries: *Ageing, natural death and the compression of morbidity*.

2. Kathleen Jones, John Brown, Jonathan Bradshaw: *Issues in Social Policy*. Routledge and Kegan Paul, 1978.

TAMÁS CSAPODY

INTERSECTIONS

After the extension of civil and political human rights in most European countries the establishment of the compulsory military service has been changed in different ways. Either the voluntary service has been introduced (like in Great Britain or in the USA), or the establishment of the civil service has been formed (like in Sweden, or in the Netherlands, etc.), neither was done in Hungary up to the time of 1989. Then, after a long and hot debate, a draft or bill about the introduction of the civil service was passed in Parliament providing on opportunity for the men of military age to choose a 28 months civil service

instead of the compulsory military service. The author considers this to be an important step toward democratisation, though a lot of questions are still open.

GÁBOR VÁGI

WHAT IS WORTH KNOWING AND WHAT IS NOT

The 1980 national census returns are to be found in 36 bulky volumes. The oncoming census returns in 1990 could be compiled in a more rational structure with a more sensible message to the readers — the author argues. The study analyses the generally accepted ways of data publishing at the present time and makes a proposal about other possible ways of using the tables in order to contribute to a more sensible data processing in the future.

GÁBOR PÖCZE

THE EDUCATION OF SOCIAL ASSISTANCE

The paper surveys a new type of our educational system: the education of social assistance. As this kind of education has not existed in Hungary before, the assumptions of this model are to be compared with the present Hungarian school system. As economic, political and social changes are on the agenda, our school system is supposed to find some responses to the challenges having arisen lately. There are a lot of questions to be answered. The author advocates for the restructuring of our whole secondary educational system in order to give way to a more needs-oriented and student-centered education.

CONTENTS

STUDIES

- 3 **Tamás Csapody:** Intersections
16 **Ian Gough—Pete Alcock:** Collectivism, Democracy and Human
Nedds

HUNGARIAN REALITY

- 28 **Gábor Vági:** What is worth knowing and what is not
37 **Zsuzsa Széman:** Ministry of Health and Social Affairs invites
Tenders
41 **Éva König:** Unclaimed Houses – Homes for the Old

SITUATION REPORT

- 51 **György Diósi:** What happens to the Gipsies in Kerepestarcsa?

FROM THE HISTORY OF SOCIAL POLICY

- 58 **Endre Borsos:** Housing in Hungary from the Beginning of the
World War I.

EDUCATION

- 75 **Gábor Pöcze:** The Education of Social Assistants Facts, Dilemmas,
Perspectives

LEGAL ISSUES

- 82 **László Szűcs:** The legal Dilemmas of Social Security

CITIZEN MOVEMENTS – VOLUNTARY ORGANIZATIONS

- 92 **Gyula Horváth:** About the ILCO Clubs in Hungary
95 **Katalin Lévai:** The Old can come
(An Interview with the Manager of an old Home)

INFORMATION – SERVICES

- 99 A Document of the Union of the Protected Organizations
105 **István Bánfalvi:** Conference Report about the Integration of Social
Policy and Family Policy
107 **Katalin Talyigás:** Help for the Families with Cancer Patient

REVIEWS

- 109 **Zsuzsa Ferge:** Vulnerable Old and Community Care

E SZÁMUNK SZERZŐI

BÁNFALVI ISTVÁN

államtitkár, Szociális és Egészségügyi Minisztérium

PETE ALCOCK

CSAPODY TAMÁS

szellemi szabadfoglalkozású

DIÓSI GYÖRGY

szellemi szabadfoglalkozású

FERGE ZSUZSA

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet
Szociálpolitikai Tanszék

IAN GOUGH

közgazdász, Manchester University

KÖNIG ÉVA

közgazdász

LÉVAI KATALIN

szociológus, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

PŐCZE GÁBOR

szociológus, OPI

SZÉMAN ZSUZSA

szociológus, MTA Szociológiai Kutató Intézet

TALYIGÁS KATALIN

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet

SZÜCS LÁSZLÓ

jogász, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet

VÉGI GÁBOR

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet

50- Ft